

T.C.

**YOZGAT BOZOK ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANABİLİM DALI**

**ANADOLU SAHASI TÜRKÇE BAHTİYÂR-NÂME
MESNEVİLERİ ÜZERİNE KARŞILAŞTIRMALI BİR
İNCELEME**

SİNEM ERKAN

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Danışman: Doç. Dr. Erdem SARIKAYA

EKİM – 2024

YOZGAT

T.C.
YOZGAT BOZOK ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANABİLİM DALI

ANADOLU SAHASI TÜRKÇE BAHTİYÂR-NÂME
MESNEVİLERİ ÜZERİNE KARŞILAŞTIRMALI BİR
İNCELEME

SİNEM ERKAN

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Danışman: Doç. Dr. Erdem SARIKAYA

EKİM - 2024
YOZGAT

YOZGAT BOZOK ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
LİSANSÜSTÜ TEZ ONAY FORMU

T.C.

YOZGAT BOZOK ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ

Enstitümüzün Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı Tezli Yüksek Lisans Programı 91121322014 numaralı öğrencisi Sinem Erkan'nın hazırladığı “**Anadolu Sahası Türkçe Bahtiyâr-nâme Mesnevileri Üzerine Karşılaştırmalı Bir İnceleme**” başlıklı tezi ile ilgili tez savunma sınavı, Lisansüstü Eğitim-Öğretim ve Sınav Yönetmeliği'nin ilgili maddeleri gereğince 17/10/2024 günü saat 11.00'da yapılmış, tezin onayına oy birliği ile karar verilmiştir.

Başkan : Doç Dr. Mehmet Onur HASDEDEOĞLU

Jüri Üyesi : Doç. Dr. Erdem SARIKAYA
(Danışman)

Jüri Üyesi : Dr. Öğr. Üyesi. Necmiye ÖZBEK ARSLAN

ONAY:

Bu tezin kabulü, Enstitü Yönetim Kurulu'nun/...../..... tarih vesayılı Enstitü Yönetim Kurulu Kararı ile onaylanmıştır.

...../...../.....

Prof. Dr. Ümit BUDAK

Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Müdürü

TEZ BEYANI

Tez yazım kurallarına uygun olarak hazırlanan bu tezin yazılmasında bilimsel ahlak kurallarına uyulduğunu, başkalarının eserlerinden yararlanılması durumunda bilimsel normlara uygun olarak atıfta bulunulduğunu, tezin içerdiği yenilik ve sonuçların başka bir yerden alınmadığını, kullanılan verilerde herhangi bir tahrifat yapılmadığını, tezin herhangi bir kısmının bu üniversite veya başka bir üniversitedeki başka bir tez çalışması olarak sunulmadığını beyan eder, aksi bir durumda aleyhime doğabilecek tüm hak kayıplarını kabullendiğimi beyan ederim.

SİNEM ERKAN

17/10/2024

ÖN SÖZ

Bahtiyâr-nâmeler, İslam kültüründe gelişen Arap, Fars ve Türk edebiyatlarında ortak olarak görülen aşk, macera ve öğüt konulu eserlerdir. Bahtiyâr-nâmelerin Anadolu sahası Türk edebiyatındaki ilk manzum örneği, Pîr Mahmûd b. Pîr Alî'ye aittir. Üzerinde bir yüksek lisans çalışması olan eser, yayımlanmıştır. Anadolu sahasında bilinen diğer manzum Bahtiyâr-nâme örneği ise Ömer'e aittir. XV. asra tarihlendirilen bu eser de yayımlanmıştır. Bu eserler, mesnevi nazım şekliyle kaleme alınmıştır.

Çalışmanın giriş bölümünde, öncelikle Bahtiyâr-nâmelerin tarihi gelişimi ve Anadolu sahası Türk edebiyatındaki manzum Bahtiyâr-nâmeler ve özellikleri hakkında bilgilere yer verilmiştir. Çalışmanın konusu, amacı ve yöntemi hakkında bilgilere yer vererek birinci bölüme geçiş yapılmıştır. Bahtiyâr-nâme mesnevilerinin materyal unsurlar bakımından karşılaştırılması başlığı altında olay örgüsüne yer verilerek çerçeve metinlerin olay örgüleri karşılaştırılmıştır. Daha sonra alt hikâyelerin olay örgülerinin karşılaştırılmasına yer verilmiştir. Kişiler, zaman, mekân, dil ve üslup ve fikir başlıkları altında üç mesnevideki farklılıklar tek tek açıklanmıştır.

Çalışmanın ikinci bölümünde teknik unsurlar hakkında kısaca bilgi verilerek karşılaştırma yapılmıştır. Lüm'atü's-Sirâc li Hazreti't-Tâc, Pîr Mahmûd b. Pîr Ali Bahtiyâr-nâme'si ve 'Ömer Bahtiyâr-nâme'si'ndeki farklılıkları tespit ederek dikkat çeken bölümler ayrı ayrı açıklanmıştır. Metinleri inceleme esnasında eserden örnek olarak alınan beyitlerin konuyla ilgili kullanımları yansıtmasına dikkat edilmiştir. İnceleme sırasında faydalanılan eserleri kapsayan kaynakça listesi çalışmanın son kısmında yer almıştır.

Bu çalışmanın hayata geçirilme sürecinde bilgi ve tecrübelerinden faydalandığım kıymetli hocam Doç. Dr. Erdem SARIKAYA'ya teşekkür ederim. Ayrıca çalışma sürecinde olumlu tavrıyla beni cesaretlendiren ve motive eden değerli arkadaşlarım Güllü EYVAZ'a, Hasret ÖZDEMİR'e ve Gülnaz ELİAÇIK YILDIZ'a, hayatım boyunca her daim yanımda olan aldığım kararları her zaman destekleyip bana güç veren anneme ve kız kardeşime, benden desteğini hiç esirgemeyen sevgili eşime ve hiçbir şey size rağmen değil, her şey sizin için olan gözümün nuru üç evladıma teşekkür ediyorum.

Sinem ERKAN

17/10/2024

ÖZET

YÜKSEK LİSANS TEZİ

ANADOLU SAHASI TÜRKÇE BAHTİYÂR-NÂME MESNEVİLERİ ÜZERİNE KARŞILAŞTIRMALI BİR İNCELEME

SİNEM ERKAN

YOZGAT BOZOK ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANABİLİM DALI

TEZ DANIŞMANI: DOÇ. DR. ERDEM SARIKAYA

Bahtiyâr-nâme mesnevilerinin Anadolu sahasında iki örneği bilinir. Bu eserlerden birincisi, XIV. asrın ikinci yarısında Pir Mahmûd b. Pir Alî tarafından kaleme alınmıştır. İkinci Bahtiyâr-nâme mesnevisi ise XV. asır şairlerinden Ömer'e aittir. Anadolu Sahası Türkçe Bahtiyâr-nâme Mesnevileri Üzerine Karşılaştırılmalı Bir İnceleme isimli tez çalışmasında, Bahtiyâr-nâmelerin tarihi gelişimi ve Anadolu sahası Türk edebiyatındaki manzum Bahtiyâr-nâmeler ve özellikleri hakkında bilgiler yer almıştır. Eserin Fars edebiyatındaki ilk örneği olan Lümatü's-sirac'tan başlayarak Anadolu sahası Türk edebiyatına ait ilk ve orijinal örneklerin kaleme alındığı XIV. ve XV. asırlarda kaleme alınmış iki Bahtiyâr-nâme mesnevisinin özetlerinden sonra çerçeve hikâye ve alt hikâyeler başlıkları altında; olay örgüsü, anlatı teknikleri, kişiler, zaman, mekân, dil-üslup ve fikir başlıkları altında karşılaştırılmıştır.

Fars edebiyatındaki kaynak metni, farklı şekillerde kullanan ve değişikliklere giden bu mesnevi metinleri üzerine karşılaştırmalı olarak hazırlanacak bu çalışmanın; XIV-XV. asır Türk edebiyatı, mesnevi araştırmaları, teknik yapı çalışmaları, karşılaştırmalı edebiyat uygulamalarına teorik ve pratik olarak katkı sağlayacağı öngörülmektedir. Bununla beraber çalışma, Bahtiyâr-nâme mesnevileri üzerine karşılaştırmalı olarak hazırlanacak ilk tez olması bakımından da önem taşımaktadır.

2024, ix + 119 Sayfa

Anahtar Kelimeler: Bahtiyâr-nâme, Lüm'atü's-Sirâc li Hazreti't-Tâc, Çerçeve Hikâye.

ABSTRACT

MASTER THESIS

A COMPARATIVE EXAMINATION ON ANATOLIAN FIELD TURKISH BAHTİYÂR-NAME MASNAVIS

SİNEM ERKAN

YOZGAT BOZOK UNIVERSITY

SCHOOL OF GRADUATE STUDIES

DEPARTMENT OF TURKISH LANGUAGE AND LITERATURE

SUPERVISOR: DOÇ. DR. ERDEM SARIKAYA

Two examples of Bahtiyâr-nâme mathnawis are known in the Anatolian field. The first of these works was written by Pir Mahmud b. Pir Ali in the second half of the 14th century. The second Bahtiyâr-nâme mathnawi belongs to Ömer, a poet of the 15th century. In the thesis titled A Comparative Study on Turkish Bahtiyâr-nâme Mathnawis of the Anatolian Field, information about the historical development of Bahtiyâr-nâmes and the verse Bahtiyâr-nâmes and their characteristics in Anatolian field Turkish literature is included. After the summaries of the two Bahtiyâr-nâme mathnawis written in 14th and 15th centuries, when the first and original examples of Anatolian field Turkish literature were written, starting from Lümatü's-sirac, which is the first example of the work in Persian literature, under the titles of frame story and sub-stories; The works were compared under the headings of plot, narrative techniques, characters, time, place, language-style and idea.

It is anticipated that this comparative study, which will be prepared on these mesnevi texts that use the source text in Persian literature in different ways and undergo changes, will contribute theoretically and practically to the 14th-15th century Turkish literature, mesnevi research, technical structure studies, and comparative literature applications. In addition, the study is also important in terms of being the first thesis to be prepared comparatively on the Bahtiyâr-nâme mesnevis.

2024, ix + 119 Pages

Key Words: Bahtiyâr-nâme, Lüm'atü's-Sirâc li Hazreti't-Tâc, Frame Story.

İÇİNDEKİLER

Sayfa

TEZ ONAY SAYFASI	ii
TEZ BEYANI	iii
ÖN SÖZ	iv
ÖZET.....	v
ABSTRACT	vi
İÇİNDEKİLER.....	vii
1. GİRİŞ	1
1.1. Bahtiyâr-nâmelerin Tarihsel Gelişimi	1
1.2. Anadolu Sahası Türk Edebiyatındaki Manzum Bahtiyâr-nâmeler ve Özellikleri.....	2
1.3. Çalışmanın Konusu, Amacı ve Yöntemi.....	3
2. BAHTİYÂR-NÂME MESNEVİLERİNİN MATERYAL UNSURLAR AÇISINDAN KARŞILAŞTIRILMASI.....	4
2. 1. Olay Örgüsü	4
2. 1. 1. Çerçeve Metinlerin Olay Örgülerinin Karşılaştırılması.....	6
2. 1. 2. Alt Hikâyelerin Olay Örgülerinin Karşılaştırılması.....	16
2. 1. 2. 1. Birinci Alt Hikâye (Tacirin Hikâyesi).....	16
2. 1. 2. 2. İkinci Alt Hikâye (Kuyumcunun Hikâyesi).....	25
2. 1. 2. 3. Üçüncü Alt Hikâye (Ebû Sâbir'in Hikâyesi).....	36
2. 1. 2. 4. Dördüncü Alt Hikâye (Ebû Tamâm'ın Hikâyesi).....	42
2. 1. 2. 5. Beşinci Alt Hikâye (Halep Hükümdarının Oğlunun Hikâyesi)	48
2. 1. 2. 6. Altıncı Alt Hikâye (Bihgerd Şah'ın Hikâyesi).....	53
2. 1. 2. 7. Yedinci Alt Hikâye (Kadınların Aldatmacalarına Dair Hikâye)	57
2. 1. 2. 8. Sekizinci Alt Hikâye (Dâdbîn Şah'ın Hikâyesi)	63
2. 1. 2. 9. Dokuzuncu Alt Hikâye (Hicaz Hükümdarının Hikâyesi)	67
2. 2. Kişiler.....	71

2. 2. 1. Çerçeve Metinlerin Kişi Kadrosu Bakımından Karşılaştırılması	71
2. 2. 2. Alt Hikâyelerin Kişi Kadroları Bakımından Karşılaştırılması.....	72
2. 2. 2. 1. Tacirin Hikâyesi'nin Kişi Kadrosu.....	72
2. 2. 2. 2. Kuyumcunun Hikâyesi'nin Kişi Kadrosu.....	73
2. 2. 2. 3. Ebû Sâbir'in Hikâyesi'nin Kişi Kadrosu	74
2. 2. 2. 4. Ebû Tamâm'ın Hikâyesi'nin Kişi Kadrosu	75
2. 2. 2. 5. Halep Hükümdarının Oğlunun Hikâyesi'nin Kişi Kadrosu	76
2. 2. 2. 6. Bihgerd Şah'ın Hikâyesi'nin Kişi Kadrosu	77
2. 2. 2. 7. Kadınların Aldatmacalarına Dair Hikâye'nin Kişi Kadrosu	78
2. 2. 2. 8. Dâdbîn Şah'ın Hikâyesi'nin Kişi Kadrosu	79
2. 2. 2. 9. Hicaz Hükümdarının Hikâyesi'nin Kişi Kadrosu	80
2. 2. 3. Hikâyelerin Kişi Kadrosunu Kullanmaları Yönüyle Karşılaştırılması	81
2. 3. Zaman	86
2. 4. Mekân	88
2. 5. Dil ve Üslup	92
2. 6. Fikir.....	93
3.BAHTİYÂR-NÂMELERİN TEKNİK UNSURLAR BAKIMINDAN KARŞILAŞTIRILMASI.....	97
3. 1. Anlatma-Gösterme Teknikleri.....	98
3. 2. Tasvir Tekniği.....	99
3. 3. Mektup Tekniği.....	101
3. 4. Özetleme Tekniği.....	103
3. 5. Montaj Tekniği.....	105
3. 6. Leitmotiv Tekniği.....	106
3. 7. Diyalog Tekniği.....	107
3. 8. İç Çözümleme Tekniği.....	109

3. 9. İç Monolog Tekniği	110
3. 10. Bilinç Akımı Tekniği	112
4. SONUÇ	115
5. KAYNAKLAR.....	117

1. GİRİŞ

1.1. Bahtiyâr-nâmelerin Tarihî Gelişimi

Türkçenin konuşma dili olarak varlığını sürdürdüğü Gazneliler devrinde, Türk şairleri Fars edebiyatına ilgi duyarlar. Büyük Selçuklu Devleti döneminde, din ve tasavvuf sahasında ekol olarak kabul edilecek şahsiyetler yetişir. Gazne ve Selçuklu sahaları, aynı zamanda İslam etkisinde gelişen Türk edebiyatının ilk ürünleri kaleme alınır. Sâsânî dönemi hükümdarlarının hayatlarından kaynağını alan aşk ve kahramanlık öyküleri, Anadolu sahası Türk edebiyatının da temel kaynağını oluşturur. Anadolu Selçuklu Devleti'nde Fars edebiyatının etkisi devam etmekle beraber sınır boylarında artan Türk nüfusun da etkisiyle Türkçe eserler yazılır. Bu eserlerde, Fars edebiyatı etkisinin devam ettiği görülür. Özellikle bu döneme ait ilk aşk hikâyeleri, İran sahasında daha önce yaygın şekilde işlenmiş konuları işler (Bilkan, 2018, s. 281).

Bahtiyâr-nâmeler, İslam kültüründe gelişen Arap, Fars ve Türk edebiyatlarında ortak olarak görülen aşk, macera ve öğüt konulu eserlerdir. Bahtiyâr; bahtlı, talihli, mesut, mutlu ve kutlu anlamlarını taşıyan bir Farsça bileşik isimdir. Nâme ise yazılı, yazılmış, küçük kitap anlamlarına gelerek bileşik kelimeler oluşturan bir Farsça sıfattır (Devellioğlu, 2015, s. 76).

Arap ve Fars edebiyatlarında *On Vezir Hikâyesi* olarak da bilinen Bahtiyâr-nâmelerin Sâsânîler devrinde oldukça yaygın olduğu bilinir. Bununla beraber eserin Pehlevî diliyle yazılmış ilk örneği bugün elimizde bulunmamaktadır. Hikâyenin Arap edebiyatındaki en eski çevirisi, '*Acâ'ibü'l-baht fî kıssati'l-ihdâ ve'l-aşer vezîran mâ-cerâ lehüm ma'a İbni'lMülki'l-Âzâdbaht*' adını taşır. Fars edebiyatındaki ilk tercüme ise Şemseddin Muhammed b. Ali Dekâyikî-yi Mervezî'ye nispet edilir. Hikâyenin Fars edebiyatındaki ikinci tercümesi ise kendisinden sonra kaleme alınan diğer Bahtiyâr-nâmelere de kaynaklık ettiği kabul edilen *Lüm'atü's-Sirâc li Hazreti't-Tâc*'tır (Tokmak, 1991, s. 524). Batı edebiyatındaki çerçeve hikâye tekniğine benzer şekilde kaleme alınan bu eserde; Sîstân hükümdarı Âzâdbaht'ın başkomutanının kızına âşık olması, başkomutanının başlattığı bir isyan nedeniyle ülkesini eşiyle beraber terk etmesi, bir kuyu kenarında dünyaya gelen oğlunu bırakması, çocuğu bir haraminin bularak ona Hudâdâd ismini verip yetiştirmesi, Hudâdâd'ın bir kervan baskını sırasında mübarizler tarafından yakalanması, tacir tarafından evlat edinilmesi, ülkesine tekrar dönerek tahtını ele geçiren Âzâdbaht'ın huzuruna gelmesi, babası tarafından alınması, adının Bahtiyâr olarak değiştirilmesi, devlet hizmetine alınması, bir işret meclisinden sonra sarhoşluk hâlinde işlediği suç nedeniyle zindana atılması, idamını

ertelemek amacıyla her gün içinde bulunduğu duruma benzeyen bir hikâye anlatması, sonunda Sîstân şehzadesi olduğunun anlaşılmasıyla tahta çıkması anlatılır (Rûşen, 1994).

Doğu edebiyatı sahasına ait *Sindbad-nâme*, *Yedi Vezir Hikâyeleri* ve *Kırk Vezir Hikâyeleri* ve *Binbir Gece Masalları* gibi eserler, sadece yapıları ve motifleri bakımından Bahtiyâr-nâmeler ile benzerlik gösterirler (Ateş, 1948; Deny, 1934; Kutluk, 1949). Bununla beraber Bahtiyâr-nâmeler esas itibariyle devlet hizmetinde yükselen bir çocuğu kıskanan vezirlerin hileleri üzerine yoğunlaşmaları bakımından bu eserlerden ayrılır (Fidan, 2012, s. 76). Ayrıca Bahtiyâr-nâmelerin *Binbir Gece Masalları*’ndan kaynağını aldığı görüşü de yazma nüshaların delaletiyle desteklenmemektedir (Kavruk, 1998, s. 32).

Bahtiyâr-nâmeler, Türk edebiyatına ilk olarak XIV. asırda manzum hâlde tercüme edilir (Köprülü, 1970, s. 241). Mensur olarak yazılmış en eski Bahtiyâr-nâme örneği, Mansur Bahşi’ye ait olup XV. asırda, Doğu Türkçesiyle ve Uygur harfleriyle yazılmıştır (Çubukçu, 2020; Thury, 1331). Hikâyenin başka mensur örnekleri de vardır.

1.2. Anadolu Sahası Türk Edebiyatındaki Manzum Bahtiyâr-nâmeler ve Özellikleri

Bahtiyâr-nâmelerin Anadolu sahası Türk edebiyatındaki ilk manzum örneği, Pîr Mahmûd b. Pîr Alî’ye aittir. Üzerinde bir yüksek lisans çalışması olan eser, yayımlanmıştır (Sarıkaya, 2023; Sevinçli, 1992). Anadolu sahasında bilinen diğer manzum Bahtiyâr-nâme örneği ise Ömer’e aittir. XV. asra tarihlendirilen bu eser de yayımlanmıştır (Sarıkaya, 2022, s. 58). Bu eserler, mesnevi nazım şekliyle kaleme alınmıştır.

Pîr Mahmûd b. Pîr Alî’nin Bahtiyâr-nâme mesnevisi, 2792 beyittir. Aruzun *mefâ’ilün/ mefâ’ilün/ fe’ülün* vezniyle kaleme alınmış olan eserde, farklı vezinlerde yazılmış altı gazel bulunur. Pîr Mahmûd b. Pîr Alî, eserinde genel mesnevi planına uyar. Bununla beraber birtakım bölümleri atlar. 1-66. beyitler arasında yer alan giriş bölümü, tevhid, nat ve medhiye özellikler taşıyan üç alt bölümden oluşur. Daha sonra asıl konunun anlatıldığı bölüm gelir. Bu bölüm 67-2787. Beyitler arasında yer alır. 2788-2792. Beyitler ise sonuç bölümüdür.

Ömer’in Bahtiyâr-nâme mesnevisi 2429 beyittir. Eser, aruzun *fâ’ilâtün/ fâ’ilâtün/ fâ’ilün* vezniyle kaleme alınan eserde, ana metinle aynı vezinde kaleme alınmış on gazel bulunur. Ömer, eserinde eksik bölümler olmakla beraber genel mesnevi planına uyar. Bağımsız bir besmelenin ardından, tevhid münacat, nat, hasb-i hâl-i hod, sebep-i telif-i kitab ve fihrist bölümleri takip eder. Daha sonra ana konunun anlatıldığı bölüme geçilir. 184-2424. Beyitlerde hikâye anlatılır. 2425-2429. beyitler ise sonuç bölümüdür. Hâtimetü’l-Kitâb başlığını taşıyan bu bölüm, eksiktir.

1.3. Çalışmanın Konusu, Amacı ve Yöntemi

Bu çalışmanın konusu, aynı kaynak eserden farklı vezinlerde ve beyit sayılarıyla manzum hâlde tercüme edilen Anadolu sahasına ait iki Bahtiyâr-nâme mesnevisini teknik yapılarındaki farklılıklar açısından karşılaştırmaktır. İki eserin teknik yapısındaki farklılıkların belirlenmesiyle farklı asırlarda yaşamış ancak biyografileri hakkında çok bilgiye sahip olunmayan iki şairin şiir sanatına dair kabullerinin de belirginleştirilmesi amaçlanmıştır. Çalışma esas itibarıyla eski Türk edebiyatı çalışmasıdır. Bununla beraber karşılaştırmaya esas olan mesnevilerin çerçeve hikâye tekniğine benzer şekilde yazılmaları nedeniyle çalışma, yeni Türk edebiyatı sahasından da yararlanmaktadır. Bu nedenle eski Türk edebiyatında mesnevi nazım şekliyle yazılmış eserlerin tahkiye ve teknik yapı bakımından incelenmeleri sırasında sıklıkla başvurulmuş Mehmet Tekin (2001) ve Şerif Aktaş'ın (1997) eserleri esas alınmış, teorik çerçeve bu eserlerden yararlanılarak oluşturulmuştur. Olay örgüsü, kişiler, zaman, mekân, fikir, dil-üslup ve teknik unsurlar başlıkları altında iki eser, kaynak eserdeki hâlleriyle beraber çerçeve metin-alt hikâye ayrımı dikkate alınarak değerlendirilmeye çalışılmıştır.

2. BAHTİYÂR-NÂME MESNEVİLERİNİN MATERYAL UNSURLAR AÇISINDAN KARŞILAŞTIRILMASI

2. 1. Olay Örgüsü

Tahkiyeye dayalı eserlerin vazgeçilmez bir parçası olan olay, sanatkarın hayata ait bir parçayı belli bir amaçla ve sanatın sunduğu imkânlar çerçevesinde şekillendirmesidir. Esas itibariyle taklit ve yansıtma eylemlerine dayalı olan olay, okuyucunun gerçek hayatta yaşayabileceği bir olgudur.

Edebî eserin kurmaca dünyasında zamana, mekâna ve kişilere bağlı olarak dil ögesiyle şekillendirilen olay, hayattan ödünç alınır. O, birbirleriyle ilgilenmek durumunda olan en az iki kişinin ilişkilerinin yansımasıdır (Aktaş, 1991, s. 48).

Tahkiyeye dayalı eserler, bir ya da daha fazla sayıda olaydan meydana gelir. Bu eserlerde olaylar, ortak bir yer, kişi ya da temada kesişir. Olayların belli bir noktaya kadar anlatıldıktan sonra başka bir olayın anlatılmasıyla eser devam edebilir.

Bir olay, başka bir olayın içerisine yerleştirilebilir. Böylece ilk olayın ikinci olaya çerçeve olduğu görülür (Aktaş, 1991, s. 76).

Olay örgüsü, tahkiyeye dayalı eserlerde olay ya da olayların belli bir amaca göre biçimlendirilmesi, özel olarak kendi içerisinde tutarlı bir şekilde tekrar düzenlenmesidir. Olay örgüsünde asıl önemli olan, okuyucunun anlatılanların gerçekten olduğunu düşünmesidir. Bu durum, olay halkalarının dikkatli bir şekilde seçilmesi ve tutarlı bir şekilde bir araya getirilmesiyle mümkündür (Tekin, 2001, s. 67).

Bahtiyâr-nâmeler, bir çerçeve hikâyenin içerisinde birbirlerine daha çok fikir yönüyle bağlanan, kişi, olay ve zaman gibi unsurlar açısından bağımsız dokuz alt hikâyeden oluşur. Hikâyenin olay örgüsü, kaynak eser durumundaki Lümâtü's-Sirâc li Hazreti't-Tâc ile incelememize esas olan iki manzum çevirisinde de birbirine paralel olarak anlatılır. Hikâyenin olay örgüsü kısaca şöyledir:

Sîstân ülkesinde Âzâdbaht isminde bir padişah vardır. Bu hükümdar, dokuz vezire ve düşmanlarıyla korkusuzca mücadele eden bir başkomutana sahiptir. Başkomutanın güzel bir kızı vardır. Bir gün başkomutan, ülkenin hâlini öğrenmek için şehirden ayrılır. Bu sırada padişah da şehrin yakınındaki bahçelerde avlanmaya gider. Bir süre sonra başkomutan, kızını özler. Onun yanına gelmesini ister. Gönderdiği hizmetkârlarıyla bu isteğini kızına

ulaştırır. Kız, hazırlanıp yola çıkar. Bu sırada hükümdar, kızın tahtirevanını görür. O tahtirevanın başkomutanının kızına ait olduğunu öğrenir. Başkomutanına selam göndermek ve yaptığı işi haber vermek ister. Tahtirevanın yanına geldiğinde bir rüzgâr eser. Tahtirevanın içindeki gören hükümdar ona âşık olur. Bu hâl içerisinde zorla onu alır. Şehre getirir. Nikâhla eş olarak kızını alır. Bu sırada bir hizmetkâr, başkomutana bu durumu haber verir. Başkomutan, önce bu durumdan memnun gibi görünür. Ancak bir süre sonra ordusundaki komutanlarla istişare eder. Beraberce saraya hücum ederler. Âzâdbaht, eşini alıp ülkeden ayrılır. Yolculukları sırasında bir kuyu kenarında mola verirler. Eşi, hamiledir. Doğum sancıları başlar. Bir süre sonra bir oğlan çocuğu dünyaya gelir. Onu bir beze sararlar. Hükümdar, kendisine ait değerli bir mücevheri çocuğun koluna bağlar. Âzâdbaht ve eşi, çocuklarını orada bırakıp yola devam ederler. Kirmân ülkesine ulaşırlar. Bu çocuğu, oraya su almak için gelen bir harami bölüğünün reisi bulur. Kolundaki mücevherden onun bir padişah çocuğu olduğunu anlar. Evlat edinip ona Hudâdâd adını verir. Evine getirip bir dadıya emanet eder. Âzâdbaht, bir müddet Kirmân ülkesinde dinlenir. İşret meclislerinde vakit geçirir. Daha sonra Kirmân hükümdarının yardımıyla ülkesini ve tahtını ele geçirir. Başkomutan yakalanır. Bu sırada Hudâdâd, büyür. İyi bir eğitim alır. Cesur bir harami olur. Bir gün yolunu kestikleri bir kervandaki yiğitlerle mücadele ederken yakalanır. Tacir, onu beraberinde Sîstân'a getirir. Hükümdardan bu harami çocuğunu kendisine bağışlamasını ister. Âzâdbaht, bu isteği kabul eder. Bir süre sonra elindeki değerli bezlerle tekrar hükümdarın huzuruna çıkar. Âzâdbaht, Hudâdâd'ı görür. Beğenir. Tacirden onu kendisine vermesini ister. Tacir, razı olur. Âzâdbaht, Hudâdâd'ın ismini şans ve talihin onunla olmasını dileyerek Bahtiyâr'a çevirir. Bahtiyâr, saray ahırlarıyla ilgilenir. Görevinde gösterdiği başarılar neticesinde hazinedar olur. Bir gün işret meclisinde içtiği şarabın verdiği sarhoşlukla saraydaki gizli geçidin kapısını açtırır. Buradan hükümdarın gizli odasına ulaşır. Tahtta uyuyakalır. Hükümdar, sabah gelip Bahtiyâr'ı orada görür. Hemen ellerinin bağlanıp zindana koyulmasını emreder. On gün boyunca her gün bir vezir gelir. Hükümdarı Bahtiyâr'ı idam etmesi için kışkırtır. Hükümdarın emri üzerine Bahtiyâr, huzura getirilir. Bahtiyâr, saygıyla söze başlar. İçinde bulunduğu hâle benzeyen bir hikâyeye anlatır. Hikâyenin bitmesinin ardından siyaset vaktinin geçmesi, hükümdarın ve yanındakilerin hikâyeyi beğenmesi gibi nedenlerle idam ertelenir. Böylece Bahtiyâr, tekrar zindana gönderilir. Hikâyenin sonunda Bahtiyâr, darağacına götürülürken onu bulup büyüten harami, gelir. Hükümdara gerçekleri açıklar. Bunun üzerine hükümdar, tahtını oğlu Bahtiyâr'a bırakır. Onun idamını isteyen vezirler ise idam edilir.

Bahtiyâr-nâme konulu eserlerde olay örgüsü, birbirine paralel anlatılmakla beraber sanatkârların birtakım şahsi tercihlerini metinlere yansıttıkları görülür.

2. 1. 1. Çerçeve Metinlerin Olay Örgülerinin Karşılaştırılması

Lüm'atü's-Sirâc li Hazreti't-Tâc'ta hikâyenin Acem ülkesinde geçtiği açıkça ifade edilir.

“Çok eski devirlerde Acem ülkesinde, dünya meliklerinden taç ve taht sahibi, Âzâdbaht adında bir melik vardı. (Rûşen, 1994, s. 13).”

Pîr Mahmûd b. Pîr Alî varyantında da benzer şekilde hikâyenin Acem ülkesinde geçtiği, Âzâdbaht'ın bu ülkenin hükümdarı olduğu kaydedilir.

Meger milk-i 'Acem'de bir ulu şâh

Var-ıdı kim ana mahkûm-ıdı mâh

Sezâ-vâr-ı nigîn ü tâc u taht ol

Sorarsan adını Âzâdbaht ol (b. 71-72)

Ömer varyantında ise hikâyenin Sîstân ülkesinde geçtiği ifade edilir. Şair, okuyucusunun Sîstân'ın coğrafi konumu ile ilgili bilgi sahibi olduğunu kabul eder. Bununla beraber Ömer'in hükümdarın ismini de lafzen zikretmediği de görülür.

'Anun-ıdı sâhil-i bahr-ı 'Ummân

Tahtgâhıydı 'Acem hem Sîstân (b. 193)

Lüm'atü's-Sirâc li Hazreti't-Tâc'ta, başkomutan ve nitelikleri ayrıntılı bir şekilde işlenir.

Cesarete benzersiz ve mertlikte eşsiz, zamanenin savaşçısı olan bir komutan vardı. Savaş meydanında saldıran bir aslan, cömertlikte ise yağmur bulutu gibiydi. Onun kılıcının parıltısından ay bulutun arkasına gidiyordu, onun atının nalının ateşinden toprak lâl gibi oluyordu. Mızraklı balık burcunu mızrakla yaralar ve aslan boynunu kementle bağlardı. Savaş meydanında düşmanın gözünden yaş akıtır, eğlence meclisinde meliki güldürürdü. Onun emirleri ve yasakları ülkede geçerli olur, konuşmaları ve işaretleri şehirde duyulurdu (Rûşen, 1994, s. 13).

Pîr Mahmûd b. Pîr Alî varyantında, kaynak esere paralel olarak başkomutan, ayrıntılı bir şekilde tasvir edilir.

Ol-ıdı rezm içinde leys-i şâyil

Ol-ıdı bezm içinde ‘abes-hāyil
Anuñ heycā güninde ‘aks-i tığı
Havāda odlara yaķardı mığı
Olurđı cümle kūh u deşt aḥzār
Anuñ bir ḥamlesinden la‘l-i aḥmer
Velì bir ‘ayb[1] vardı ancaķ anuñ
Erenler şāhı ol şirìn-zebānuñ (b. 82-85)

Pîr Mahmûd b. Pîr Alî varyantında ayrıca başkomutanın kızının da ayrıntılı bir şekilde tanıtıldığı görülür.

Meger kim bir kıızı var-ıdı anuñ
Ki tatlu cānı-y-ıdı bu cihānuñ
Be-ġāyet ḥūb u zibā kız-ıdı ol
Cemāli gibi-y-ıdı ‘aķlı key bol
Zamānuñ dürcinüñ dürdānesiydi
Ḳamu güzellerüñ yegānesiydi
Gülüñ üstinde ol zülfeyn-i müşġin
Şanasın olmış-ıdı küfr-ile dîn
Cemāli ta‘na urup māhtāba
Düşerdi gün yüzinden māh taba
Ki nā-gāh her ki bir kez görse anı
Yolına terk iderdi baş u cānı (b. 107-112)

Ömer varyantında ise sadece komutanın kıızı detaylı biçimde anlatılır.

Var-ıdı ispeh-sālāruñ bir kıızı
Şacı sünbül Güneş’e beñzer yüzi
Sözi ‘āşık göñlini ma’mūr ider
Gözi nerges nicesin maḥmūr ider

Yüzi bir Güneş anı görmez kūsūf,

Alnı bir Ay kim aña irmez husūf

Görk içinde yoğ-ıdı hiç bekdeşi

‘Āşık eyler göreni gözi kaşı (b. 206-209)

Lüm’atü’s-Sirâc li Hazreti’t-Tâc’ta hükümdar, tahtırevanın bir köşesini rüzgarın düşürmesiyle kızı görüp âşık olur.

“Tesadüfen ansızın rüzgâr esti ve tahtırevanın gölgeliğinin bir köşesini düşürdü. Padişahın gözü kızın güzelliğine takıldı. Son derece güzel, mükemmel bir yüz gördü (Rûşen, 1994, s. 16).”

Pîr Mahmûd b. Pîr Alî varyantında, sadece rüzgârın esmesiyle tahtırevanın bir köşesinin açıldığı ve hükümdarın kızın yüz güzelliğini gördüğü kayıtlıdır:

Bu esnâda meger kim çıkdı bir yıl

Ne yıl kim bir nefesde yıkdı biñ il

‘Amâruñ kûşesini açdı nâ-gâh

Ki kızuñ hüsine şâh oldı âgâh (b. 156-157)

Ömer varyantında, bir rüzgârın gelip kızın yüzünü açtığı, hükümdarın gözünün böylece ona rasgeldiği ve âşık olduğu anlatılır.

İttifâk bir yıl gelür açar kıızı

Tuş olur bu kıza ol şâhuñ gözi

Çünkü gördi bu kıızı ol pâdişâh

‘Āşık oldı ol dem ol eyledi âh (b. 231-232)

Lüm’atü’s-Sirâc li Hazreti’t-Tâc’ta kızın yüz güzelliği vurgulanır. Böylece olay örgüsündeki ilk çatışmanın nedeni de belirginleşir.

“Son derece güzel, mükemmel bir yüz gördü. Sanki fildişiyle sâc karışıp gümüş tabakasına gül dökülmüş gibiydi. Ey gelen ay yüzlü, sen insanlığın güzelliğisin, güzellik gözdür, sen ise gözün nurusun (Rûşen, 1994, s. 16).”

Pîr Mahmûd b. Pîr Alî varyantında da kızın yüz güzelliğinin detaylı ve okuyucuda ilgi uyandıracak şekilde işlendiği görülür.

Ne göresin durur bir cān-ı nāzūk
Gözi nergis lebi mercān-ı nāzūk
Boyı serv ü saçı sūnbūl yūzi gül
Ki hayrān olur aña qarşu būlbūl
Ya ol ğabġabı yāhūd be-pistānı
Ki kamu dilleri iderdi tārāc (b. 158-160)

Ömer'in eserinde ise kızın yüz güzelliği ile ilgili detaya yer verilmez.

Çünkü gördi bu kıızı ol pādīşāh
'Āşık oldı ol dem ol eyledi āh
Avlar-iken kendü düşdi duzaġa
Yakın-iken kaldı işi uzaġa(b. 232-233)

Lüm'atü's-Sirāc li Hazreti't-Tāc'ta başkomutan, ordunun ileri gelen komutanlarıyla görüşüp saldırma kararı alır.

“Birkaç ay geçince, kendi iradesiyle Kirmān padişahı, ileri gelen kişilerin Sistān çölüne yönelmelerini emretti. Ansızın vilāyetin etrafını kuşattılar ve can alıcı kılıçlarla düşmanı mahvettiler (Rüşen, 1994, s. 27).”

Pîr Mahmūd b. Pîr Alî varyantında başkomutan, bütün askerleri bir araya toplayarak saldırma kararı alır.

Ḳamusı şākir oldılar tamāmı
Ulusı kiçisi hāşşı vü 'āmı
Hemān dem cem' oluban cümle leşker
Ki rezm içredi her biriydi biñ er
Şehūñ dergāhına dutdı kamu yüz
Günehsüz kanına kaşd itdi düpdüz (b. 292-294)

Ömer'in eserinde, hikâyenin diğer varyantlarından farklı olarak başkomutan, önce kıymet verdiği yüce bir komutana danışır. Daha sonra ordunun diğer komutanlarıyla konuşup sarayı kuşatır.

Bir ulu sübaşısın ol kığırur

Tanışığa bir evi halvet kılur
Didi saña bir sözüm var iy yara
Fıkr kıl bir bunda cânım kıl yara
Çün bu sözi söyledi istef-sālār
Baş kodı buyur didi ol nāmdār
Hāşa kim bu sözi biz yād idevüz
Desturuşsuz yāhu bir iş idevüz
Niçe eylükler ki senden görmişüz
Biz begümüz dağı seni bilmişüz
Didi eylük zametın siz çekdünüz
Dikenin ayrubanı gül dikdünüz
Rāhatını bu ilün ol şeh görür
Siz bilürsiz hem size ma’lm-durur
Tedbiriyle irüben rāst eyledüm
Cümle a’dāsın anuñ nist eyledüm
‘Ākıbet gör kim baa ne işledi
Halk içinde beni rüsvāy eyledi
Ol kişi kim beni şöyle eyleye
Bir kıyās it kim size ne eyleye
Bunu didi gözlerinden yaş akar
Kızı derdi dün ü gün bağrın yakar
Çün bu hālde anı begler gördiler
Yir öpüben karşısına durdılar
Didiler bu guşşayı biz yir-idük
Bu işe çäre ne ola dir-idük
İlla senden korkar-ıduğ biz katı

Dartar-ıduķ bunca dűrlű zaķmeti

Vaķt geldi űimdi kim dirilevűz

Ŝāhı űldűrűbeni űāh olavuz

Açdı ĥazne ķapusın isfeh-sālār

Kĭnesiyķűn pādīűāha dīű biler

Virdi eyle dűrr ű mercān ĥil’atı

Ķıldı yaraķ ķeri divűűrdi ķatı

Beglerini ķamu dirűűrdi gider

Varur imdi pādīűāha gűr n’ider (b. 280-297)

Lűm’atű’s-Sirāc li Hazreti’t-Tāc’ta Āzādbaht, eűine çocuķa gűnűl baĝlanmayacaĝını, onu Tanrı’ya emanet edip beraberce ķűle gitmeleri gerektiĝini, Tanrı’nın sonsuz kudretinin onu koruyacaĝını sűylediĝi ifade edilir.

“Anne çocuķu elbiseye sardı. Padiűah dedi; Ey dert ortaĝı sevgili, çocuķa gűnűl baĝlanamayacaĝını bil, gel, onu bu kuyunun baűında Tanrı’ya teslim edelim, birlikte ķűlűn yolunu tutalım. Tanrı’nın sınırsız fazileti bu çocuķu ortadan kaldırmaz (Rűűen, 1994, s. 25).”

Pĭr Mahműd b. Pĭr Alĭ varyantında ise hűkűmdar, eűini yalnız bırakmak istemez. Çocuķu bırakıp yollarına devam etmeyi tavsiye eder. Anne, kuyudan su ķekerek çocuķu yıkar. Elbisesinden bir parķa keser. Çocuķu kurular. Babası, kendisine ait bir kıymetli műcevheri koluna baĝlar. Anne baba, çocuklarını Tanrı’ya, emanet edip oradan ayrılırlar.

Şu ķekdi ķuyıdan oĝlanı yudı

Silűp ol bizle tűladı ķurıdı

Meger bir taűı vardı anasınű

Bu ‘ālem dűrcinűn dűr-dānesinű

Ki key kıymetlű sengĭn taű-ıdı ol

Ĥarācından cihānűn kıymeti bol

Anı ķolına tizcek baĝladılar

Vidā’ idīűbenűn aĝladılar

Ne ķılsun n’eylesűn bu ana miskĭn

Dağı nicesi oda yana miskin

Bunı çünkim bu resme itdi bunlar

Hak'a ısmarladı vü gitdi bunlar (b. 352- 357)

Ömer'in eserinde ise hükümdar, eşine çocukla oyalanmamasını, onu Tanrı'ya emanet edip yola çıkmaları gerektiğini söyler.

Eydür iy yâr-ı şerife şöyle bil

Gel gidelüm oğlana eglenmegil

İşbu kuyu kırağında koyalum

Gidelüm Taşrı'ya ısmarlayalum (b. 319-320)

Lüm'atü's-Sirâc li Hazreti't-Tâc'ta padişah ve eşinin Kirmân'a ne kadar sürede ulaştıkları belirsizdir. Pek çok sıkıntıdan sonra Kirmân sınırına ulaştıkları ifade edilir.

“Nihayet padişah ve gelin pek çok sıkıntıdan sonra Kirman sınırına ulaştılar (Rûşen, 1994, s. 26).”

Pîr Mahmûd b. Pîr Alî varyantında ise hükümdar ve eşi, gece gündüz demeden bir ay boyunca süren yolculuğun sonunda Kirmân'a ulaşırlar.

Bu kez gide gide şâh-ıla hatun

Ulaşturup düne gün ü güne dün

İrişdiler meger Kirmân'a bunlar

Kim andan iriser dermâna bunlar (b. 367-368)

Ömer'in eserinde ise hikâyenin kaynak eserdeki hâline benzer şekilde hükümdar ve eşinin ne kadar bir sürede Kirmân ülkesine ulaştıkları ifade edilmez.

Ol ulu yazıları çün geçdiler

Gidüben Kirmân'a çün irişdiler (b. 327)

Lüm'atü's-Sirâc li Hazreti't-Tâc'ta Rum ordusunun batıya yönelmesi ve öncü askerler nedeniyle hizmetkârların sarayın kapısını kapattığı kaydedilir.

“Rum ordusu batıya yönelip öncü askerler zalimlerin pasını gidermek istedikleri için hizmetkârlar padişahın sarayının kapılarını kapattılar (Rûşen, 1994,s. 34).”

Pîr Mahmûd b. Pîr Alî'nin varyantında bu durum yer almaz. Ömer varyantında ise sarayın kapıları, gece olduğundan dolayı kapatılır. Hizmetkârların kendi yerlerinde uydukları ayrıntısına yer verilir.

Gice oldu kapuları yapdılar

Her biri yirlü yirinde yatdılar (b. 427)

Lüm'atü's-Sirâc li Hazreti't-Tâc'ta padişah, Bahtiyâr'ın işlediği suçtan ötürü zindana götürülmesini ve harem halkının zincire vurulmasını emreder.

“Bahtiyâr'ın elini ayağını bağlayıp zindana atmalarını emretti. Padişah harem halkını zincire vurmalarını emretti (Rûşen, 1994, s. 34).”

Pîr Mahmûd b. Pîr Alî varyantında ise hükümdar, Bahtiyâr'ın zindana götürülmesini, halkın tamamının da yakalanıp bağlanması emreder.

Çamusını hemân dem bağladılar

Yüreklerini oda tağladılar (b. 602)

Ömer varyantında ise sadece Bahtiyâr'ın, zindana götürüldüğü anlatılır. Saray halkının zincire vurulması ayrıntısına Ömer varyantında yer verilmez.

Hışm-ıla ol dem buyurdı dutdılar

Bağladılar zindana iletdiler (b.340)

Lüm'atü's-Sirâc li Hazreti't-Tâc'ta ikinci günün sabahında hükümdar, eyvanda otururken vezirine Bahtiyâr'dan bahseder. Vezir, hükümdardan çocuğu cezalandırmak için kendisine vermesini ister. Hükümdar, vezirinin bu talebi üzerine Bahtiyâr'ın idam edilmesini emreder.

“Padişah, sarayın eyvanında oturdu ve ikinci vezire Bahtiyâr'dan söz etti, vezir dedi: Ey padişah, bu çocuğu bana ver onu başaşağı darağacına asayım ya da onu sert bir şekilde cezalandırayım da insanlara ve bozgunculara ibret olsun. Padişah, Bahtiyâr'ı darağacına asmalarını emretti (Rûşen, 1994, s. 52).”

Pîr Mahmûd b. Pîr Alî varyantında ikinci vezir, zindandaki harami çocuğuna hâlini bilmesine rağmen, neden ona zaman verdiğini sorar. İdam kararının hatalı bir şekilde ertelenmesinin ona ihsan olacağını söyler. Hükümdar, vezirinin bu sözlerine üzerine Bahtiyâr'ın idam edilmesini emreder.

Meger nâ-geh vezîr-i sâni geldi

Şehi tahrik idüp cismin edizdi (?)

Du‘ā kılup didi iy şāh-ı ‘ālem

Ki tapuñdur penāh-ı nesl-i ādem

Niçün ol müfside mühlet virürsin

Şunuñla kim anuñ hālın bilürsin

Gerek ol sâ‘at öldür didük anı

Revādur hōd anuñ şer‘-ile kanı

Kim anı görübenüñ ehl-i hayret

Ṭuta[r]ar-ıdı mecmū‘ısı ‘ibret

Anı te‘hîr itmeklik haṭādur

Haṭādan nā-şavāb işler ‘aṭādur

Çün işitdi bunı şāh-ı cihāndār

Buyurdi kim ideler anı berdār

Girü getürdiler ol Baḥtiyār’ı

Kılır karşı figān u āh u zārı (b. 911-917)

Ömer’in eserinde ise vezir Bâverdügām, hükümdardan Bahtiyâr’ı cezalandırmak için kendisine vermesini ister. Varyant, bu yönüyle kaynak metne yaklaşır.

Durdı çıkdı tahtına şāh-ı ‘Acem

Geldi üçünci vezir Bâverdügām

Örtmiş anuñ gözini kibr-ile kın

Gitmiş andan mürvet ü inşāf u dîn

Söze girdi yüz belā vü āh-ıla

Baḥtiyār’ı söyleşürdi şāh-ıla

Eydür ol oğlanı vir öldüreyin

‘İbret-ile ‘ālemi tōldurayın (b. 666-669)

Lüm‘atü’s-Sirâc li Hazreti’t-Tâc’ta Bahtiyâr, Kuyumcunun Hikâyesi’ni anlatmasının ardından hükümdardan kendisini öldürmek için acele etmemesini ister. Hükümdar,

Bahtiyâr'ın zindana götürülmesini emreder. Vezirine ise acele etmeden doğru karar vermek istediğini söyler.

“Bahtiyâr dedi: Ayağım senin yok etme bağının halkasında, bedenim de senin emrinin ve adaletinin hapsinde olduğu için benim öldürülmem konusunda acele etme. Padişah, Bahtiyâr'ı zindana götürmeleri için emir verdi (Rûşen, 1994, s. 69).”

Pîr Mahmûd b. Pîr Alî varyantında Bahtiyâr, hükümdardan acele etmemesini ister. Hükümdar, onu tekrar zindana gönderir.

Te'emmül eyleyüp ol luţf kânı

Girü zindāna virbitdürdi anı (b. 1211)

Ömer varyantında ise hükümdarın öfkelendiği ve Bahtiyâr'ın, zindana götürülmesini emrettiğini kaydedilir.

Sözini çünkim düketdi Bahtiyâr

Kaķımaķdan fâriğ oldı şehriyâr

Emr kıldı girü anı aldılar

İltüp ol zulmet evine şaldılar (b. 956-957)

Lüm'atü's-Sirâc li Hazreti't-Tâc'ta hükümdar, Bahtiyâr'ın Ebu Tamâm'ın Hikâyesi'ni anlatmayı bitirmesinin ardından gece olduğu için onu zindana gönderdiği anlatılır.

“Güneş yüzünü bulutun arkasına çekti. Padişah, Bahtiyâr'ı zindana götürmelerini ve ayaklarına zincir vurmalarını emretti (Rûşen, 1994, s. 99).”

Pîr Mahmûd b. Pîr Alî varyantında hükümdarın Bahtiyâr'ın idamını neden ertelediği hakkında bilgi verilmez.

Bu sözinden girü şâh-ı zamâne

Anı gönderdi ħabş-ı cāvidāna

Girü kendü irişdi bârgāha

Maķam-ı Zühre[’ye] ħurşid ü māha (b. 1830-1831)

Ömer varyantında da idamın ertelenme nedeni anlatılmaz.

Girü buyurdi kim anı aldılar

İltüp ol zulmet odına şaldılar (b. 1178)

2. 1. 2. Alt Hikâyelerin Olay Örgülerinin Karşılaştırılması

Bahtiyâr-nâme konulu eserlerde, çerçeve hikâye içerisinde dokuz alt hikâye anlatılır. Bu hikâyelerin olay örgülerini müstakil başlıklar altında şöyle karşılaştırılması mümkündür:

2. 1. 2. 1. Birinci Alt Hikâye (Tacirin Hikâyesi)

Bahtiyâr-nâmelerde anlatılan birinci alt hikâye, şansı kötüye giden bu nedenle işleri bozulan bir tacirin başına gelenleri konu eden Tacirin Hikâyesi'dir. Bu hikâye, Lümâtü's-Sirâc li Hazreti't-Tâc'ın 41-52 sayfalarında, Pîr Mahmûd b. Pîr Alî'nin eserinin 660-904 beyitleri; Ömer'in eserinde ise 482-657 beyitleri arasında anlatılır. Hikâye, Pîr Mahmûd b. Pîr Alî varyantına göre 244 beyit; Ömer varyantına göre ise 175 beyit uzunluğundadır. Kaynak metin de dâhil olmak üzere tüm varyantlarda ufak farklılıklar haricinde benzer şekilde anlatılan hikâyenin olay örgüsünü kısaca şöyle özetlememiz mümkündür:

Basra'da yaşayan bir tacir vardır. Bu tacirin malı mülkü çoktur. Dünyanın çeşitli yerleriyle ticaret yapan bu tacir, deniz ticaretinin daha elverişli ve tehlikesiz olduğunu görür. Böylece mallarını toplayıp yola çıkarsa da malı ziyan olur. Tacir, mallarını kaybeder. Basra civarına yerleşmeye karar verir. Elinde kalanlarla tahıl alır. Bu tahılı bir ambara koyar. Değerlendiğinde satmayı düşünür. Ancak o yıl tahıl bol olur. Tacir, elindeki malı değerinden daha ucuza satmayı istemez. Sabreder. Bir sonraki yıl da bolluk olup nimetler çoğalır. Bu nedenle tacir, sıkıntıya düşer. Bir yıl daha sabretmeye karar verir. Ancak tahılı sakladığı ambara su girer. Tahıl çürür. Bunun üzerine ırgatlara para verip çürümüş tahılı çöle taşır. Daha sonra elindeki malı toplayıp bir gemiye biner. Yolculuk sırasında bir fırtına çıkar. Tacirin bindiği gemi batar. Tacir, bir tahta parçası üzerinde kurtulur. Rüzgâr onu bir sahile ulaştırır. Aç, yorgun ve çaresiz bir hâlde bir süre yürür. Sonunda bir köye ulaşır. Köyün ortasında yüksek eyvanlı yeni inşa edilmiş bir saray görür. Sarayın sahibi, taciri görür. Onu yanına çağırıp hikâyesini dinler. Ona uygun bir iş verir. Tacir, beyin işleriyle ilgilenir. O yıl tahıl ekilir. Mahsul bol olur. Tacir, beyin kendi hakkını tam olarak vermeyeceğini düşünür. Bir miktar tahılı alıp bir mağarada saklar. Onu takip eden hırsızlar, mağaradaki tahılı alırlar. Bey, mahsulü görüp tacirin emeğinin karşılığının verilmesini emreder. Bunun üzerine tacir, kendi hakkını vermeyeceğinden korktuğu için bir miktar ürünü bir mağarada sakladığını itiraf eder. Hemen mağaraya gelir. Ancak sakladıklarını orada bulamaz. Beyin huzuruna gelip durumu açıklar. Bey, bu duruma sinirlenir. Tacirin köyden uzaklaştırılmasını emreder. Tacir, aç ve susuz bir hâlde bir deniz kıyısına gelir. Orada bulunan dalgıçlar, tacirden hikâyesini anlatmasını isterler. Tacir, başına gelenleri anlatır. Bunun üzerine dalgıçlar,

denize girmeyi ve çıkanı ona vermeyi kararlaştırırlar. Denizden birkaç inci çıkartıp ona verirler. Tacir, giden talihinin geri döndüğünü düşünür. Dalgıların yanından ayrılır. Yolculuğu sırasında bir harami bölüğü ile arkadaş olur. Onların incilerini elinden almasını istemez. Bu nedenle bir miktar inciye ağızına saklar. Bir süre sonra tacirin öksürük tutar. Böylece haramiler, tacirin incilerinden haberdar olurlar. Ona işkence ederlerse de diğerk incilerini bulamazlar. Tacir, oradan geçen bir kişinin yardımıyla bir şehre ulaşır. Hemen çarşıya gidip cebinde sakladığı incileri bozdurmak ister. Kuyumcu, bu incilerin kendisinin olduğunu, hırsızların bunlara benzer pek çok mücevherini aldıklarını söyler. Onu alıp şehrin güvenlik amirine getirir. Şehir halkı, tacire inanmaz. Bunun üzerine tacir zindanda hapsedilir. Bir süre sonra dalgıçlardan biri, oradan geçerken tacirin durumundan bilgi sahibi olur. Hemen arkadaşlarına gelip gördüklerini anlatır. Beraberce gelip şehrin hükümdarına tacirin suçsuz olduğunu söyleyip incilerin onun olduğuna dair şahitlik ederler. Böylece tacir hapisten kurtulur. Hükümdar, ona hazinesini emanet eder. Tacir, bir gün hazinede otururken duvarda bir delik görür. Bunu tamir etmek ister. Delikten baktığında hükümdarı eşiyle beraber görür. Hükümdar, delikten birisinin kendilerini izlediğini fark eder. Bunun üzerine delikten bakanın gözlerinin çıkarılmasını emreder. Hizmetkârlar, tacirin gözlerini çıkarırlar. Lüm'atü's-Sirâc li Hazreti't-Tâc'ta, hikâyenin giriş kısmında tacir, tanıtılır ve onun yaşadıkları ayrıntılı bir şekilde anlatılır.

Kıymetli mallara sahip olan bu tüccar, asırlarca dünyanın her bir tarafında ticaret yapar ve kıymetli mallar toplar. İsteddiği şeyleri elde edebilmek adına deniz yolculuğunun daha elverişli ve tehlikesiz olduğunu düşünüp yola çıkar. Doğru sandığını önlemleri hata olur ve verdiği emekler boşa gider. Tüccar şaşkına döner, düşünür ve bu işin bir çaresine bakmayı ister. Şaşkın bir halde olan tüccar, kendi kendine asırlarca dünyayı dolaştığını, uzun zaman gerçeğin ve düşün sarraflığını yaptığını ve en nihayetinde şaşkınlık, dehşetten başka bir şey kalmadığını söyler. Tanrı'nın çaresiz bir hastalık yaratmadığını, her derdin bir devası olduğunu düşünüp, Basra civarına yerleşip rahat etmesinin doğru olacağına karar verir (Rûşen, 1994, s. 41).

Pîr Mahmûd b. Pîr Alî varyantında da tacirin tanıtıldığı ve yaşadığı şeyler hakkında detaylıca bilgi verildiği görülür. Bununla beraber tacirin tanıtıldığı kısım, uzun değildir. Okuyucu, onu böylece tanır.

Meger kim Başra'da bir ulu tâcir

Var-ıdı milki çok [u] mālī vāfir

Gice gündüz ticāret ider-idi

Hemişe berr ü bahra gider-idi

Ꞑumaş almağı ġāyet hōş bilürdi

Ki bir aꞑçada biñ aşşı kılurdı

Eline ger alursa bir avuç hāk

Olurđı ol dem elinde zer-i pāk

Nirede olsa yir-idi iꞑerdi

Şafā vü ‘işret-ile hōş geꞑerdi

Bu kez ‘aksine döndi ĉünkü hālī

Buluban baht-ı yılduzı vebālī

Neyi kim dutar-ısa oñmadı hiꞑ

Ne iş kim işlediyse olmadı hiꞑ

Ki devletden kaçan kim kıala kişi

Neye iꞑdām iderse oñmaz işi

Meger bi-ĉāre bāzırgān-ı miskın

Müşevveş olubanıñ tırdı ġamğın

Ne işlerse haťā oldı kıamusı

Ne söylerse hebā oldı kıamusı (b. 692-701)

Ömer’in eserinde tacir hakkında verilen bilgiler diğerk varyantlara göre daha sınırlıdır.

Basra şehrinde mukim olmış-ıdı

Gönli maksudın kamu bulmış-ıdı

Dayıma bey’ü şıra kıılur-ıdı

Mal u mülkün ni’met arturur-ıdı (b. 496-497)

Lüm’atü’s-sırâc li Hazreti’t-tâc’ta tacir, elinde kalan malını toplanmasının ardından bir gemiye binerek Bahreyn’e doğru yola çıkar.

“Tekrar önemsiz şeyleri topladı ve ayrılık haberi veren karganın kucağına atılıp Bahreyn’e yöneldi” (Rûşen, 1994, s.44).

Pîr Mahmûd b. Pîr Alî’nin eserinde çaresiz ve hüzünlü tacirin yeniden deniz yolculuğuna çıkıp çöle ulaşmaya karar verdiği kaydedilir.

Bunı didi gemiye girdi ol dem

Kıluban ‘azmini deşte muşammem (b. 739)

Ömer varyantında ise tacirin, gemiye binip deniz yolculuğuna çıktığı anlatılır.

Bâkı kalan mālını hep divşürür

Girü sefer kıldı deñize girür (b.522)

Lüm’atü’s-sirâc li Hazreti’t-tâc’ta tacir, bütün bir gün ve gece yol aldıktan sonra bir dağa yönelir.

“Bütün bir gün ve gece yol aldıktan sonra, yeşilliğin güzelliği gökyüzüne akseden, bitkilerinin esintisi çöle anber kokusu saçan bir dağ gördü ve bu yöne gitmek daha doğrudur dedi” (Rûşen, 1994, s. 45)

Pîr Mahmûd b. Pîr Alî varyantında tacir, şiddetli bir girdapla bir iki gün giderek Tanrı’nın emriyle kıyıya ulaşır.

Bu hâliyle bir iki gün ki gitdi

Hak’uñ emri-y-ile kıyıya yetdi (b. 747)

Ömer varyantında ise tacirin karnı aç bir hâlde üç gün üç gece yürüyüp bir köye vardığı anlatılır.

Karnı aç başdı ayağı kuruya

Üç dün (ü) gün gitdi irdi bir köye (b. 528)

Lüm’atü’s-sirâc li Hazreti’t-tâc’ta tacir, dalgıçlardan altı tane kıymetli mücevheri almasının ardından tekrar Bahreyn’e doğru yola çıkar.

“Tesadüfen padişahlık hazinesine yaraşan ve padişahlık tacı için gerekli olan altı tane kıymetli ve parlak mücevher çıkardılar (Rûşen, 1994, s. 48).”

Pîr Mahmûd b. Pîr Alî varyantında tacir, dalgıçlardan beş iri taneli inci almasının ardından, mutlu bir şekilde oradan ayrılır.

Bunı diyüp deŋize taldı bunlar
Meger biş dane incü aldı bunlar
Ki her biri-y-idi bir dürr-i şehvār
Buña irmiş ne derviş ü ne şeh var
Bu bişini dahı virdiler aña
Didiler var ki Hāk luṭf itdi saña
Bu kez bāzārgān çün anı gördi
Hāk’a şükr eyledi yüz yire urdı
Didi Allāh’a yüz biş şükr ü minnet
Ki buldum uş girü iqbāl [u] devlet
Hezār aḥsende iy devr-i zamāne
Ki hāk döndi yine uşda mekāna (b. 807-812)

Ömer eserinde ise dalgıçlar, tacire altı inci verirler. Tacir daha sonra onların yanından ayrılır.

Bunca günden sonra ol miskin yine
Yolı irdi bir deŋiz kenārına
Vardı biliş ğavvāşlar gördiler
İşbu ḥālün n’oldı diyü şordılar
Kışşasını bunlara bir bir didi
Anı ğavvāşlar ‘azım esirgedi
Didiler buña timār kılmak gerek
Ulu kişidür elin almak gerek
Bunun-ıçun biz deŋize girelüm
Ṭālî’nde ne çıkarsa virelüm
Durdılar bunlar deŋize taldılar
Altı kıymetlü güher çıkardılar
Degmesi bir iklimün ḥarācına

Deger-idi virdiler bāzırgana
Görđi bāzırgān bunı ŗıkr eyledi
Ol giden devlet girü geldi didi
Çün vidā' itdi bularuŗla gider
İŗit imdi girü Hax emri n'ider (b. 568-576)

Lüm'atü's-Sirâc li Hazreti't-Tâc'ta tacir, bir hırsız bölüğü ile arkadaş olur. Mücevherleri onlardan saklamak amacıyla ağzında tutar. İki mücevheri ağzından çıkarır ve cebine koyar. Tacir, belirli bir süre yol aldıktan sonra öksürür. Ağzından mücevherler dökülür. Hırsızlar, tacire işkence edip ağzındaki bütün mücevherleri isterlerse de alamazlar. Taciri bağlayarak giderler.

Mücevherleri ağzında gizliyordu. İki mücevheri ağzından dışarı çıkardı, cebine koydu. Tüccar, biraz gidince şiddetli bir öksürük tuttu, ansızın mücevherler ağzından düştü. Hırsızlar, bu durumu görünce, tüccara işkence yaptılar ve dediler: boğazındaki o mücevherlerin tamamını vermelisin. Çok dövdükleri halde bir şey elde edemediler (Rûşen, 1994, s. 49).

Pîr Mahmûd b. Pîr Alî varyantında; hızlı, silahlı ve kötü birkaç atlı, tacire ulaşır. Tacir, üç inciye ağzına saklar, ikisini cebine koyar. Giderken ansızın öksürür. Üç inciye tacirin elinden alırlar. İşkence etseler de gizlediğı iki inciye bulamazlar. Öldüğünü düşünüp, onu orda bırakırlar.

Meger irişdi aŗa birkaç atlu
Ŗamusı çâpük ü yaraşlu yatlu
Bunı çün görđi bāzırgān-ı miskîn
Girü evvelki gibi oldu ġamġin
Üç incüsini tiz ağzına aldı
İkisin ol sa'at cibine ŗaldı
Gider-iken meger öksürdi nā-gāh
Kim oldu atlular incüden āġāh
Elinden aldılar incüyi ol dem
Girü bî-çāre tâcir oldu pür-ġam

Şikence urdılar bu tâcire tiz

Didiler dağı var dürr-i dil-âvîz

Niçe kim aradılar bulmadılar

İki incüye vâkıf olmadılar

Oransuz zahmet itdiler aña çok

Ki cevrün hiç kötü gâyeti yok

Meger öldi diyü kodılar anı

Revâne oldılar anlar revânı (b. 816-824)

Ömer'in eserinde ise tacir, yolda giderken birkaç hırsızla arkadaş olur. Yol arkadaşlarının incilerini elinden alıp kendisini değersiz bir hâlde bırakacaklarını düşünerek iki inciği çıkartıp saklar. Diğerlerini ise ağzına koyar. Tacirin, öksürüğü tutar ve inciler ağzından dökülür. Hırsızlar, incileri alıp ona işkence ederler. Onu bir ağaca bağlayıp uzaklaşırlar.

Ol bi-çäre gider-iken zâr-ıla

Yoldaş oldu birkaç oğrılar-ıla

Çün muvâfık olmadı yoldaş aña

Derd ü guşsa oldu ol yoldaş aña

Yavlağ uşandı didi yoldaşlarum

Ger tıyarlar-ısa işbu taşlarum

Dutalar andağ elümden alalar

Bini girü hõr u mağbün kılalar

İkisin çıkardı koydı ağzına

Yoldaş oldu bunlaruñ-ıla yine

Didi ger ağzumdağı baña kıla

Alanı giderse daı sehl ola

Çün biraz gitdiler ol bâzırganuñ

Öksürüğü dutdı ol b-çärenüñ

Öksürür gevherler ağzından düşer

Oğrılar kaması üstine üşer
Çünkü gördiler bunu ol kavm-ı dün
Kıldılar ol miskin ol dem zebün
Anca vurdılar bi-çāreye ağac
Kim teni oldu abanüs-ıla ‘āc
Aldılar gevherleri aşkence virüp (x)
Kodılar anı bir ağaca şarup (b. 577-587)

Lüm’atü’s-sirâc li Hazreti’t-tâc ‘ta dalgıçlardan biri, taciri içinde bulunduğu kötü durumdan kurtarmak amacıyla gelir.

“Tasadüfen bir gün dalgıçlardan birisi, arkadaşını görmek ve onun kurtulup serbest kalmasına bir yol bulmak için zindana geldi (Rûşen, 1994, s. 50).”

Pîr Mahmûd b. Pîr Alî varyantında dalgıçlardan biri, ansızın tacirin içinde bulunduğu durumdan haberdar olur. Onun yanına gelir.

Meger ğavvâşlardan biri nā-gāh
Bunun ħāline oldu anda āgāh
Hemān sâ‘at katına vardı gördi
Neden bu ħāle düşdün diyü şordı
Buğur bāzārgān aĥvālın aña
Eyitdi şöyle kim ol kaldı taña
Hemān dem oradan tiz gitdi ğavvāş
Varup yoldaşlarına yetdi ğavvāş
Bunun ħālını takrîr itdi ol dem
Bu müşkil işe tedbîr itdi ol dem
Didi kim cümleñüz tıruñ varalum
Şehe yüz urubanñ yalvaralum
Ĥalāş eyleyelüm tizcegez anı
Ki yanmasun günehsüz oda cānı

Ki bizüm ucumuzdan buldı absi
Sebeb incü-y-idi kim oldu absí
Eger biz virmeseydük aña gevher
Olısar mıydı ālî böyle ebter
Çü bizden irdi aña bunca zārı
Girü biz idelüm dermānı yarı (b. 840-849)

Ömer’in eserinde tacir, zindandayken dalgıcı görür. Tacir, feryat eder. Bunun üzerine onun yanına gelir.

Söz üküşdür bir gün ol avvāşlaruŋ
Geçer–idi birisi ol aşlaruŋ (b. 616)
Çün bazirgān gördi feryād eyledi
Kııruban ālîni yād eyledi (b. 617)

Lüm’atü’s-sirâc li Hazreti’t-tâc’ta tacir, hazinede oturduğu zaman bir fare deliği görür ve duvarı tamir etmek ister. Duvarın bir parçası düşer ve padişahın harem kısmına açılan bir penceresini fark eder.

“Tesadüfen bir gün hazinede oturmuştu. Bir parça toprak döküldü, tüccar bakınca bir fare deliği gördü, duvarın bir parçası düştü. Padişahın sarayının harem kısmına açılan bir pencere açılmıştı (Rûşen, 1994, s.51).”

Pîr Mahmûd b. Pîr Alî’nin eserinde tacir, bir gün tek başına hazine dairesinde otururken ansızın duvardan bir parça toprak düşer. Onu görmek ve balçık sürerek tamir etmek için gider. Ancak duvarda küçük bir deliğin olduğunu fark eder.

azinede meger bir gün dururken
Ferāgat anda epsem otururken
Düşer bir pâre toprak yire nā-gāh
Kim aña tâcir olur ol dem āgāh
Buğur varur anı kim ya’ni göre
‘İmâret kıla tâze balçık ura
Görür kim anda bir küççük delük var

Ki nā-geh kör oluban aña baqar (b. 880-883)

Ömer varyantında tacir, duvarda bir fare deliği görür. O deliği tamir etmek ister. Eserde, kaynak metinde kullanılan pencere ögesine yer verilmez.

Giri bir gün hāznede ol oturur

Bir şıçan delüğini baqar görürür

Didi bundan nesne ne telef ola

Durdı ya'nı anı kim ma'mūr kıla (b. 639-640)

Lüm'atü's-sirâc li Hazreti't-tâc'ta tacir, hikâyenin son kısmında duvardaki delikten bakarken padişah ve eşini oturmuş vaziyette görür.

“Tesadüfen padişah haremîyle oturmuş kavuşma gerdanlığını o güzellik sahibine takılmıştı (Rûşen, 1994, s.51).”

Pîr Mahmûd b. Pîr Alî varyantında tacir, ansızın baktığında hükümdarı eşîyle yatmış hâlde görür.

Meger kim şâh hârunı-y-ıla yatmış

Yine ol şekkerinden şehde kıtmış (b. 884)

Ömer varyantı, tacirin hükümdarı eşîyle yan yana otururken gördüğünü kaydetmesi bakımından kaynak metinle paralellik taşır.

Ol begün evi yakındı çün görür

Kim evinde hârunıyla oturur (b.641)

2. 1. 2. 2. İkinci Alt Hikâye (Kuyumcunun Hikâyesi)

Bahtiyâr-nâmelerde anlatılan ikinci alt hikâye, Kuyumcunun Hikâyesi'dir. Bu hikâye, Lümâtü's-Sirâc li Hazreti't-Tâc'ın 55-70 sayfalarında, Pîr Mahmûd b. Pîr Alî'nin eserinin 905-1213 beyitleri; Ömer'in eserinde ise 675-972 beyitleri arasında anlatılır. Hikâye, Pîr Mahmûd b. Pîr Alî varyantına göre 308 beyit; Ömer varyantına göre ise 297 beyit uzunluğundadır. Kaynak metin de dâhil olmak üzere tüm varyantlarda ufak farklılıklar haricinde benzer şekilde anlatılan hikâyenin olay örgüsünü kısaca şöyle özetlememiz mümkündür:

Eski zamanda mesleğinde devrin üstadı olarak bilinen eşine az rastlanır bir kuyumcu vardır. Denizden çıkarılan incilere değer biçme konusunda üstat olan bu kuyumcu, gerçeği

sahtesinden, geçerliyi ise geçersizden ayırır. Kuyumcunun, namuslu olduğu kadar güzel bir eşi vardır. Kadın, kuyumcudan hamiledir. Günün birinde zamanın hükümdarlarından biri, kuyumcu huzuruna çağırır. Kuyumcu, bu davetin kendileri için talih olduğunu söyler. Doğacak çocuklarına erkek olması hâlinde Rûzbih adını vermesini ister. Kız olması hâlinde uygun bir ad verebileceğini sözlerine ekler. Yol hazırlığını yapar. Böylece yola çıkar. Hükümdarın huzuruna ulaşır. Kendisine verilen işte hünerlerini sergilemeye başlar. Bir yıl süreyle orada kalır. Ancak düşüncesi eşi ve dünyaya gelecek çocuğundadır. Bu sırada kuyumcunun eşi Tanrı'nın hikmetiyle iki erkek çocuğu dünyaya getirir. Onlara Rûzbih ve Bihrûz isimlerini verir. Bir mektupla eşine bu durumu müjdeler. Kuyumcu, çocuklarını görmek arzusuyla hükümdardan izin ister. Ancak hükümdar, izin vermez. Bir süre daha hasretlerine dayanarak çalışır. İkinci kez eşi ve çocuklarını görmek isteğini söylemesi üzerine hükümdar, onları yanına getirebileceği cevabını verir. Bunun üzerine kuyumcu, yazdığı bir mektupla eşini ve çocuklarını yanına davet eder. Kadın, çocuklarını alıp yola çıkar. Bir ırmağın kenarında konaklarlar. Kuyumcu, eşi ve çocuklarının yaklaştığı haberini alır. Onlara kavuşma arzusuyla yola çıkar. O da ırmağın kıyısına gelip konaklar. İbadet eder. Altın kesesini burada bırakır. Yolda altın kesesi aklına gelir. Irmak kenarına döner. Orada iki çocuğun oynadığını görür. Onlara altın kesesini sorar. Çocuklar, bilmedikleri yanıtını verirler. Kuyumcu, cevaba öfkelenir. Onları suya atar. Oradan ayrılır. Kuyumcunun eşi, akşam vaktine kadar gelmemelerinden dolayı Bihrûz ve Rûzbih'i aramaya gelir. Bu sırada kuyumcu, eşinin sesini duyar. Onun yanına gelir. Eşine çocuklarını sorar. Eşi çocukların ırmağın kenarına gidip oyun oynadıklarını fakat henüz gelmediklerini söyler. Kuyumcu, ırmağa attığı çocukların kendi çocukları olduğunu anlar. Beraberce onları ararlar. Ancak bulamazlar. Tanrı'nın hikmetiyle Bihrûz ve Rûzbih, boğulmaktan kurtulurlar. Devrin padişahlarından biri Rûzbih'i bulur. Onu evlat edinir. Bihrûz'u ise haramiler bulur. Satmak amacıyla onu yanlarına alırlar. Kuyumcu ve eşi ise oradan ayrılıp bir şehre ulaşırlar. Kuyumcu, burada köle pazarından bir çocuğu satın alır. Eşinin yanına geldiğinde bu çocuğun kendi oğlu Bihrûz olduğunu öğrenir. Çocuklarından birine ulaştıkları için tekrar cömert hükümdarın himayesine ulaşmaya karar verirler. Kuyumcu, Bihrûz'u mücevher sanatını öğretir. Bir süre sonra onu mücevher vererek ticaret yapması için gönderir. Ondan ticaret yaptığı şehirlerde kardeşini aramasını da ister. Bu süre içerisinde Rûzbih, kendisini evlat edinen hükümdarın vefat etmesi nedeniyle hükümdar olur. Bihrûz, kardeşinin ülkesine gelir. Huzura çıkar. İki kardeş, birbirlerini tanımazlar. Rûzbih, Bihrûz'u bırakmaz. Onun yanında kalmasını ister. Bihrûz, yaşlı anne ve babasının varlığından hükümdarı haberdar eder. Bunun üzerine hükümdar, onları da yanına çağırmasını ister. Bugünlerde Rûzbih'in bir düşmanı

ortaya çıkar. Savaş hazırlığı yapılır. Rûzbih, orduyu savaşa gönderir. Kendisi ise hizmetkârlarıyla eğlence meclislerinde vakit geçirir. Şarabın verdiği sarhoşluk ve rahatlıkla uyuyakalır. Bihrûz, kollukçuların olmadığını görür. Uyanık kalıp hükümdarı korumak ister. Kılıcını çekip hükümdarın başucunda nöbet tutar. Sabah vakti muhafızlar, fetih müjdesini getirirler. Bu sırada Bihrûz'u elinde kılıç tutar hâlde hükümdarın başında bekler görürler. Bağırıp çağırarak hükümdarı uyandırır. Nitelikli süvarilerin savaş meydanına gönderilmesini ve hatası nedeniyle Bihrûz'un idam edilmesini isterler. Bihrûz, hükümdarın isteği üzerine sevgisinden ve hizmetkârlığından dolayı yaptığı işin düşmana kötülük kaynağı olacağını bilmediğini söyler. Rûzbih'in emri üzerine Bihrûz'u zindana götürürler. Rûzbih ise savaş meydanına çıkar. Büyük bir zafer kazanır. Kuyumcu ve eşi, bu sırada Rûzbih'in ülkesine gelirler. Çocuklarının zindanda tutulduğunu öğrendiklerinde hükümdara ulaşmak isterler. Ancak başaramazlar. Bir mektupla hükümdardan yardım isterler. Hükümdar, gelenlerin kendi anne ve babası olduğunu anlar. Bihrûz, zindandan getirilir.

Lüm'atü's-sirâc li Hazreti't-tâc'ta kuyumcu, devlet sahibi bir hükümdarın kendisini çağırdığını söyleyip malını eşine emanet eder.

“Cömert, devlet sahibi bir padişah beni çağırdığı için bu şansı ganimet saymak gerekir, çünkü bu yakınlık benim mutluluğuma vesiledir. Mala mülke göz kulak ol,” (Rûşen, 1994, s. 55).

Pîr Mahmûd b. Pîr Alî varyantında kuyumcu, yüce bir hükümdar tarafından huzura çağırıldığı ve gönüllü razı şekilde yola çıkacağı kaydedilir.

Meger etrâfdan bir hōş ulu şâh

Bu üstâduñ işinden olup âgâh

Adem virbidüben okıdı anı

Kim aña 'arz ide genc-i nihânı

Cevâhir gencini kim var-ıdı bol

Diler bu cevheriye göstere ol

Ki hırcısını harc eyleye şata

Eyülerin hâzinesine kıta

İdüp gevher-fürüş ol işi maqbûl

'Azîmet kıлмаğa tiz oldu meşgûl

Meger kim  atunı y kl ydi anu 

Didi iy m yesi ru ı rev nu 

Bu yola   n g   lden giderem ben

 a an kim  o urasın o lanı sen (b.940-946)

Ömer varyantında kuyumcu, bu seferden kendilerine kazanç olduğunu söyleyerek eşine durumu bildirir.

Hem bize işbu seferde a  ı var

Nitekim eydür Res l-i  ehs v r (b. 702)

L m'atü's-sir c li Hazreti't-t c'ta kuyumcu eşine, do uraca ı çocuğun erkek olması h linde, talihinin iyi olması için ona R zbih adını vermesini ister.

   er  ocuk erkek olursa, talihinin iyi olması için adını R zbih koyarsın,...  (R  en, 1994, s.55).

P r Mahm d b. P r Al 'nin Bahtiy r-n me'sinde böyle bir ifade kaydedilmez. Erkek olursa adını R zbih koymasını ister fakat nedenini açıklamaz. Kız olması halinde istediği ismi verebileceğini söyler.

Er olursa adını R zbih  o

Kim a a key m n sib f ldur bu

K z olursa ne  orsa  sen bilürsin

Anu  tedb rini sen yeg  ılursın (b. 947-948)

Ömer'in eserinde ise böyle bir ifade kaydedilmez. Erkek olursa adını R zbih koymasını ister sebebini belirtmez. Kız olması halinde uygun bir isim verebileceğini söyler.

Ger  o urasın oğul dut g  li   d

Adını vir R zbih iy    -nih d

Ger  o arsa  ızun  iy serv-i rev n

Bir muv f q ad viresin ol zam n (b. 703-704)

L m'atü's-sir c li Hazreti't-t c'ta kuyumcunun hükümdarın yanında altı yıl kaldığı ifade edilir. Kuyumcu, bir süre daha hükümdarın yanında kalır. Hükümdardan tekrar izin ister. Hükümdarın izin vermemesi üzerine ailesini yanına davet eder.

“Bir yıl olunca vatana dönmek üzere padişahın izin istedi. İki yıl daha padişahın hizmetinde kaldı. Adam üç yıl daha bu şekilde saltanat sürdü (Rûşen, 1994, s. 56-57).”

Pîr Mahmûd b. Pîr Alî varyantında kuyumcunun hükümdarın yanında beş yıl boyunca kaldığı kaydedilir.

Meger biş yıl tölup yitdi tamāmet

Kim anı yakmış-ıdı cevri-i gurbet (b. 999)

Ömer varyantında ise kuyumcu, hükümdarın yanında kalma süresi belirsizdir. Kuyumcu, ailesiyle pek çok kez mektuplaşır. Hükümdarın izin vermemesi üzerine onları yanına çağırdığı anlatılır.

Çünkü çäre bulmadı ol muhterem

Biti yazdı didi iy ehl-i harem (b. 740)

Lüm’atü’s-sirâc li Hazreti’t-tâc’ta kuyumcu, çocuklarını karşılamak amacıyla ırmağın kenarına gider. Abdest alıp namazını kılmasının ardından evine dönüp, yemek vakti altın kesesini ırmağın kenarında bıraktığı hatırlar.

Mücevher satıcısı karısının ve çocuklarının geliş haberini işitmiş, onları karşılamak için dışarı çıkmıştı. Atını ırmağın öbür tarafına bıraktı. Farz olan temizliği yapmak ve mutluluk duymak üzere ibadetin kurallarını yerine getirmek için suyun kenarına geldi. Yanındaki altın kesesini ırmağın kenarına bırakıp namaza durdu. Namaz bitip tekbir, selam verip ibadet sona erince hemen eve yöneldi. Sofraya oturdu, henüz ilk lokmayı ağzına Bismillah derken hatırladı (Rûşen, 1994, s. 59).

Pîr Mahmûd b. Pîr Alî varyantında kaynak eserden farklı olarak kuyumcu, bir elçi aracılığıyla eşinin yaklaştığı haberini alıp atına binerek ırmağın kenarına ulaşır ve orada konaklar. Sabah vakti öğlak derisinden yapılmış ve içinde saf altınlarının olduğu kesesini bırakıp yola çıkar.

Hemân kim vardı âdem aña didi

Bu kez karşılamak kaydını yidi

Tevakkûf itmedi bindi atına

Kim irişe ‘ayâlinün katına

Meger kim yolda bir ırmağ var-ıdı

Ulu ſu-y-ıdı yiti aķar-ıdı
Aņa yeticek indi cevheri hōſ
Didi ārām idelüm burada uſ
Orada ķondı vü ol gice yatdı
Buğur ırte olıcaķ tırdı gitdi
Meger bir bedre altunı var-ı mıſ
Ki ğāyet hāl iſ ü arı zer-im iſ
Yirinde unıduban gitmiſ anı
Ögine düſdi nā-geh yandı cānı
Girü döndi iriſdi ol araya
Kim unıtduğı altunı araya (b. 1006-1013)

Ömer varyantında kuyumcu, namazın ardından yeniden yola koyulur ve yolda altınlarını anımsayıp onlar aramak için ırmağın kenarına geri döner. Ömer'in Bahtiyâr-nâme'sinde kesenin niteliğı hakkında bilgiye yer verilmemiſtir. Yolculuk esnasında aklına kesesi gelir. Irmak kenarına geri döner. Kaynak eserde, altınlarla ilgili bilgi yer almaz. Ömer'de ise kuyumcunun yanında bin kıvılt altını olduğı ifade edilir.

Biņ kıvıltı var-ıdı iſit n'ider
Unıdur ırmaķ kırağında gider
Geldi girü yolına ol ſādumān
Ögine düſdi ol altun nā-gehān
Duru geldi od düſüben cānına
İsteyü vardı o u kenārına (b. 761-763)

Lüm'atü's-sirâc li Hazreti't-tâc'ta hükümdarlardan biri avlanırken Rûzbih'i görür ve ona hikâyesini anlattırır. Durumuna üzülr. Onu evlat edinir.

Tesadüfen bir padiſah, bir süre ırmağın ve otlağın çevresinde atını koſturup eğlence tavlası oynamak için nehrin o tarafına avlanmaya gelmiſti. Ansızın üzgün, terkedilmiş, olayların kıvılcımlarında ve belâların kötülüklerinde yanmıſ bir çocuk gördü. Hüzün onun güzellik bahçesini kurutmuſ, üzüntünün

sert rüzgârları onun sevinç lâmbasını söndürmüştü. Padişah sen kimsin, nerelisin? Diye sordu. Çocuk kendi hikâyesini anlattı. Padişah aşırı şefkat ve merhametle ağlamaya başladı, senin adın nedir? Diye sordu. Çocuk Rûzbih dedi. Padişah senin adın için fal tuttum ve seni evlat olarak kabul ettim (Rûşen, 1994, s. 60-61).

Pîr Mahmûd b. Pîr Alî'nin eserinde ise, hükümdar, daha sonra tahtını bırakabileceği bir şehzadesi olmaması nedeniyle onu evlat edinir.

Çü şāhuñ yog-ıdı oğlu nesebden

Bunı ol dem oğul itdi sebebden (b. 1055)

Lüm'atü's-sirâc li Hazreti't-tâc'ta, Rûzbih, nimetleri onunla çoğaldığı için Bihrûz'un yanından ayrılmasını istemez. Bihrûz, ise yaşlı anne ve babasının sıkıntılarını anlatıp Rûzbih'in verdiği sorumluluğu geri çevirir. Bunun üzerine Rûzbih, bir elçi gönderip Bihrûz'un anne ve babasını yanına davet eder.

Padişah, bizim nimetlerimiz senin hakkınla arttığı ve hürmetimiz senin yerinle çoğaldığı için senin burada yaşaman gerekir diye Bihrûz'a haber gönderdi. Eğer annemin ve babamın sıkıntıları olmasaydı, bu hizmette kalırdım. Ama yaşlı, zayıf, hasta ve aciz annem ve babam var. Padişah iki at ve deve seçti ve dedi: Bu padişahın topraklarında ve meclisinde dinlenmeleri için her ikisinin de bu tarafa gelmelerini belirten bir mektup yaz (Rûşen, 1994, s. 64).

Pîr Mahmûd b. Pîr Alî varyantında, Rûzbih, Bihrûz'u kimsenin olmadığı bir yere çağırıp yanında kalmasını ister. Bihrûz'un, zamanın dermansız bıraktığı yaşlı anne ve babasının kendisine ümit beslediklerini söylemesi üzerine Rûzbih, onların da gelebileceği yanıtını verir. Böylece Bihrûz, mektup yazarak anne ve babasını yanına davet eder.

Didi aña n'ola iy serv-ķāmet

Eger bu yirde kılasın ikāmet

Ki göñlün neyi dilerse ideydük

Ne yola dir-iseñ anda gideydük

Buğur Bihrûz dir iy bahtlu [şāh]

Cihān içinde ķamudan ulu şāh

Bu işe cān u dilden rāzıyam ben

Ki sertâcî olasın başumuñ sen
Ulu devlet degül midür baña bu
Ki sinüñ gib[i] bir sulţân-ı hõş-hû
Kıla ben kula envâ'-ıla hürmet
Kim ucında[n] kazanam dürlü ni'met
Velikin iki pír atam anam var
Ki devr itmişdür anları katı zār
Şikeste dilleridür rûzigāruñ
Bu çarh-ı dūn u dehr-i bî-karāruñ
Revā olmaya kim ol iki mehcūr
Olalar ben kemíne kıldan dūr
Ki bu bî-çāreye tutarlar ümmid
Haţādur ger olurlar-ısa nevmid
Şeh eydür gelsün anlar dahı n'ola
Biri atam birisi anam ola
Ki kartaşum gibi görem seni ben
Eger terk itmez olursañ beni sen
Buña sulţân bunı bu resme didi
Haqıkatda bu iş hod böyle-y-idi
Bu kardaşıydı anlar ata ana
Anuñcun rāst geldi bu zebāna
Bunı işidicek Bihrüz ol dem
Sevindi göñli gözi oldu hurrem
Didi kim baña çün bir ulu sulţân
İde envâ'-ı işfāk-ıla ihsān
Revādur kim bunıñ katında tıram

Atamı anamı bunda getürem

Hemân dem atasına yazdı nâme

Virüben anı bir çâpük gulâma (b. 1105-1122)

Ömer'in eserinde Bihrûz, Rûzbih'in tavsiyesi üzerine anne ve babasına mektup yazarak onları yanına çağırır.

Didi bini gitmege kıomaz bu şâh

Uşta gurbetde kıluram dün gün âh

Çün dege size biti tız gelesiz

Bir arada binüm-ile olasız

İşbu resme biti yazdı ol cüvân

Atasından yaña gönderdi revân (b. 875-877)

Lüm'atü's-sirâc li Hazreti't-tâc'ta Rûzbih'in bir düşmanın ortaya çıkması nedeniyle ordusunu hazırlayıp savaşa gönderdiği, kendisinin ise işret meclislerinde vakit geçirdiği ifade edilir.

Dünya padişahı düşmansız olmadığı ve dünya lokması zahmetsiz elde edilmediği için padişahın bir düşmanı ortaya çıktı. Padişahın hizmetinde olan ve tanınan kahramanlardan bir grup savaş araç gereçlerini hazırladılar, savaş için gereken her türlü hazırlığı yaptılar...Padişah savaşa gitmedi. Orduyu savaşa gönderdi. Kendisi de özel nedimleri ve hizmetkarları ile birlikte eğlenceye daldı (Rûşen, 1994, s. 64).

Pîr Mahmûd b. Pîr Alî varyantında ise, hükümdarın bir düşmanı olduğundan bahsedilir. Rûzbih, ordunun işe yarayan tamamını düşmanına doğru gönderir. Kendisi ise birkaç arkadaşı ile kalıp kimsenin olmadığı bir yerde sohbet eder. Burada herhangi bir savaş hazırlığından açıkça bahsedilmez. Yalnızca, ordunun başında bulunanların tamamının gelip düşmanın yenilgi haberini verildiği kaydedilir.

Meger bir yañadan düşmen belürdi

‘Adû-yı cân ħasm-ı ten belürdi

Bu şâh atlandı aña karşı gitdi

Yakınlaşdı biribirine yetdi

Bu kez bu leşkerüñ varını sultān
Tamāmet işe yararını sultān
‘Adūsından yaña gönderdi ol dem
Ki kendü kaldı vü bir iki hem-dem
Burada ol gice sultān halvet
Çü birkaç hem-demiyle kıldı şöhet
Bes andan sonra yatdı şah-ı ‘ālem
Bu kez Bihrüz fikre vardı ol dem
Didi kim şah halvetdür bu dem uş
Buña ben toğrılık göstereyüm hoş
Kim ol hūb sevgüsi depreşdi nā-gāh
Bunun hiç sonına olmadı āgāh
Yalınca kılıcı eline aldı
Turup şahun başı katına geldi
Didi kim korcılar hāzır degüldür
Bu şah kimsene nāzır degüldür
Bunu irteye dek bekleyeyüm ben
Ki şāyed derpeyince ola düşmen
Bu işi fikr idüp turur-iken bu
Şabāh oldu melikden gitdi uyku
Uyandı şah bunu böyle gördi
Bu hāle katı fikr itdi vü turdı
Hemān demde şehe geldi haber tiz
Ki düşmen şındı iy şah-ı dil-āvız (b. 1125-1138)

Ömer varyantında planlanan bu savaştan bahsedilmez. Bihrüz, işret meclislerinde hükümdar ile beraber keyifli vakit geçirdiği anlatılır.

Kendü kaldı hōş kılur ‘ıyş u tarab

Evk iderdi şāh-ıla ol rüz u şeb

Düzmiş-idi meclisin ol şehriyār

‘Iyş iderlerdi bile leyl ü nehār (b. 878-879)

Lüm’atü’s-sirâc li Hazreti’t-tâc’ta vezirler, düşman öncülerinin yenilgi haberini iletmek için huzura gelirler. Bihrûz’u kılıç tutmuş vaziyette Rûzbih’in başucunda otururken bulurlar.

“Sabah vakti, padişahın muhafızları ordunun fetih müjdesiyle ulaştılar. Özel meydana ve eyvana geldikleri zaman padişahı uyumuş ve Bihrûz’un da mücevherli bir kılıçla onun başucunda oturmuş olduğunu gördüler (Rûşen, 1994, s. 66).”

Pîr Mahmûd b. Pîr Alî varyantında ordunun başında bulunanların tamamı ve hükümdarın Bihrûz’a duyduğu sevgiyi kıskananlar, Tanrı’nın emriyle yetiştikleri için kurtulduğunu söyleyip onu idam etmesi için hükümdarı kışkırttıkları kaydedilir.

Bular hōd şāhı sevdügiyçün anı

Çamusınuñ oda yanmışdı cānı

Aña fırsat bulup cümle ne kim var

Didiler [kim] sezâdur buña uş dār

Ki sultān anı hōş terbiyet itdi

Muqarreb oldu uyqulığa yetdi

Çü biz gitdük yalunuz buldı şāhı

Gör[e] gezende vü bahtı siyāhı

Dilerdi kim şehe bir iş ideydi

Nireden geldise aña gideydi

Hak’uñ emri-y-ile kim yetdük uş biz

Sebeb ol oldu kim kurtıldunuz siz

Bu efsün-ıla ol şāh-ı cihāndār

Buyurdı ol dem anda dikdiler dār (b. 1141-1147)

Ömer'in eserinde vezirler, içinde bulundukları kıskançlık hâliyle Bihrûz'a iftira atmayı düşünürler. Hükümdarın huzuruna geldiklerinde Bihrûz'un hükümdarı öldürmek istediğini söyleyip bağırlar.

Çün şabâh oldı içerü girdiler

Bihrûz'uñ elinde kılıç buldılar

Çün bahâne buldılar bu kavm-ı şüm

Dört yañadan çağrışurlar hem-çü büm

Didiler hey hâyın utanmaz mısın

Yidigün tuz etmegi şanmaz mısın

Bu ne işdür kim kılursın şâh-ıla

Bizi oda yağa yazduñ âh-ıla

İşbu resme başladılar çağır

Pâdişâh belinleyü durdı örü

Görđi Bihrûz'uñ elinde kılıcı

Ol vezirler aña hamle kılıcı (b.901-908)

2. 1. 2. 3. Üçüncü Alt Hikâye (Ebû Sâbir'in Hikâyesi)

Bahtiyâr-nâmelerde anlatılan üçüncü alt hikâye, Ebû Sâbir'in Hikâyesi'dir. Bu hikâye, Lümatü's-Sirâc li Hazreti't-Tâc'ın 75-86 sayfalarında, Pîr Mahmûd b. Pîr Alî'nin eserinin 1214-1468 beyitleri; Ömer'in eserinde ise 973-1180 beyitleri arasında anlatılır. Hikâye, Pîr Mahmûd b. Pîr Alî varyantına göre 254 beyit; Ömer varyantına göre ise 207 beyit uzunluğundadır. Kaynak metin de dâhil olmak üzere tüm varyantlarda ufak farklılıklar haricinde benzer şekilde anlatılan hikâyenin olay örgüsünü kısaca şöyle özetlememiz mümkündür:

Geçmiş zamanda sabrı, sükûneti, dostça geçinip gitmeyi, yardımı kendine süs edinmiş, aklın emirlerine ve kurallarına sadık kalan, sabrı sonsuz bir Ebu Sâbir adında bir kişi vardır. O, sabrın mükâfatlandırılacağına inanır. Bir gün Ebû Sâbir'in yaşadığı köyün çevresinde kızgın bir aslan ortaya çıkar. Halkın hayvanlarını yakalayıp parçalar. Halk, Ebû Sâbir'e giderek ondan yardımcı olmasını talep ederler. Ebu Sâbir, aslan avlamanın kullarının işi olmadığını, padişahlara ait olduğunu söyler. Sabretmelerini tavsiye eder. Bir süre sonra padişah,

avlanmak ve bölgenin dağlık kesimlerini görmek amacıyla o şehre gelir. Aslan hakkında anlatılanları duyar. Savaşçıları ve kahramanları getirir. Aslanı öldürür. Ebu Sâbir, bu durumun rahatlık ve sabır sayesinde ortaya çıktığını söyler. Birkaç gün geçtikten sonra, vergi tahsildarlarından bir görevli, mal tahsil etmek için o köye gelir. Bu tahsildar zalim bir memurdur. Etrafına emir yağdıran, halkın güçsüzlüğünü affetmeyen, haklı da olsa hiçbirine merhamet etmeyen biridir. Köyün hırsızlarından bir grup onun canını alır ve kaçarlar. Halk ise suçsuz ve günahsızdır. Ebu Sâbir'in yanına gidip, sultanın yanına gidip suçsuzlukları ve haksızlığa uğramaları konusunda konuşmak istediklerini, belki onların fakirliğine ve acizliğine acıyacağını dile getirirler. Ebu Sâbir kararı onlara bırakıp kendisinin sabırla bekleyeceğini söyler. Memurun öldürölme haberi padişahın kulağına gidince köylü cezalandırmak için bir ordu gönderir. Suçlular kaçıp, suçsuzlar asılır. Halk, padişah hazretlerinin yanına gidip bu olayı devlet erkânına ulaştırmak için Ebu Sâbir'in yanına giderler. Ebu Sâbir, yine sabırla beklemek istediğini, sabırdan başka bir ilaç olmadığını söyler. Halk, onun sözünü dinlemez. Padişaha gidip öldürme ve yağmalama olayının hikâyesini anlatırlar. Padişah, daha önce neden gidip anlatmadıklarını sorar. Halk, köyde danışıkları bir yüce kişinin sabretmeyi tavsiye etmesi üzerine gelmediklerini söylerler. Padişah, onlara iyilikle davranır. O sabreden kişinin köyden uzaklaştırılmasını emreder. Ebû Sâbir, eşi ve iki çocuğuyla köyden ayrılır. Birkaç gün yolculuk yaparlar. Birkaç hırsız onlara saldırır. Malları olmadığını görünce çocukları alıp satmayı düşünürler. Ebu Sâbir, karısına sabretmesini ve sabrın sonunda bir mükâfat, ferahlığın kendilerini bulacağını söyleyerek onu teselli eder. Bir köyün sınırına ulaşırlar. Ebû Sâbir, yiyecek bulma arzusuyla eşini orada bırakıp köye gider. Bu sırada sarhoş bir asker gelir. Kadını zorla alıp gider. Kadın, askerin elinde çaresiz ve aciz kalınca ahvalini parmağıyla toprağın üzerine yazar. Ebu Sâbir geri döndüğünde karısını göremez. Toprakta yazılanları okur. Sıkıntılı bir hâlde şehre gider. Bu şehirde, şehrin kapısından geçen her yabancıyı yakalayıp çalıştıran zalim bir emir vardır. Ebu Sâbir, üzgün ve perişan hâlde şehrin kapısına vardığında, onu hemen yakalayıp balçık çekmek için götürürler. Bir gün çamur ve kerpiç çeken zavallı esirlerden biri merdivenden düşer. Ebu Sâbir, ona sabretmesini söyler. Merdivenden düşenin inlemeleri emirin kulağına ulaşır. Ona ihsanda bulunulmasını, sabretmeyi öğütleyen kişinin ise zindana konulmasını emreder. Ebû Sâbir, iki yıl burada kalır. Ordu ve halk, zulümden rahatsız oldukları için ayaklanırlar. Zalim emir, kaçar. Halk, onun yerine hapiste tuttuğu kardeşini tahta çıkarmak ister. Zindana gittiklerinde Ebû Sâbir'i emirin kardeşi zannederek hapisten çıkarırlar. Hükümdar olarak tahta oturturlar. Ebû Sâbir, adaletle halkına iyilikte bulunur. Daha sonra o zalim emiri yakalamak için harekete geçer. Ebu Sâbir'in çocuklarını kaçıran hırsızlar, bu

köleleri padişaha hediye olarak sunmak isterler. Haklarına düşen payı ve bağışlarda bulunmalarını talep ederler. Çocukları Ebu Sâbir'i yanına getirirler. O, çocukları görünce şükretmek için secdeye kapanır. O vakit hırsızların ellerini ve ayaklarını kesmeleri için emir verir. İnsanlar bu durum karşısında neye uğradıklarını şaşırırlar. Çünkü çocukları olduğunu bilmezler. Birkaç gün geçince Ebu Sâbir'in eşi, yeni padişahın insafı ve adaletinin sesini duyar. Adalet istemek üzere sarayın kapısına gelir. Onu kaçıran sarhoş asker de huzura ulaşır. Ebû Sâbir, eşini tanır. Onu özel saraya gönderir. Sarhoş askerin ise bağlanmasını emreder. Halk, bu olay karşısında da şaşkınlığını gizleyemez. Ebû Sâbir, bu durumu görüp halkı bir araya toplar. Onlara zulüm gören kadının sarhoş bir asker tarafından kaçırılan kendi eşi, hırsızların getirdiği kölelerin ise çocukları olduğunu açıklar. Bu olayın üzerinden birkaç gün geçer. Ebû Sâbir'i köyden uzaklaştıran hükümdar, askerlerinin başlattığı bir isyan neticesinde ülkesini terk eder. Ebû Sâbir'in huzuruna gelir. Ebû Sâbir, onu gördüğünde tanır. Zulmünün nerede olduğunu sorar.

Lüm'atü's-sirâc li Hazreti't-tâc'ta Ebû Sâbir'in, yaşadığı köyün etrafında bir aslan ortaya çıktığı ifade edilir. Ancak aslanın cinsinin ne olduğu hakkında belirtilmez.

“Bir zaman onun köyünün etrafında kızgın bir aslan ortaya çıktı (Rûşen, 1994, s. 75).”

Pîr Mahmûd b. Pîr Alî varyantında, Ebû Sâbir'in yaşadığı köye bir erkek aslan uğradığı kaydedilir.

Katı dirrende aslan-ıdı gâyet

Ki hiç hayvâna itmezdi himâyet (b. 1252)

Ömer varyantında da kaynak esere benzer şekilde aslanın cinsiyeti belirsizdir.

Bir ulu köy yöresinde nâ-gehân

Kopdı bir arslan köye kıldı ziyân (b. 996)

Lüm'atü's-sirâc li Hazreti't-tâc'ta, Ebû Sâbir'in yaşadığı köye zalim bir vergi tahsildarının geldiği, halkın güçsüzlüğünü bağışlamayan bu kişinin köyün hırsızlarından bir grup tarafından öldürüldüğü anlatılır.

“Birkaç gün geçince, vergi tahsildarlarından bir tahsildar mal tahsil etmek için o köye geldi. Zalim bir memur idi. Etrafına emirler yağıdırıyor, halkın güçsüzlüğünü bağışlamıyor ve haklı da olsa hiç kimseyi biraz olsun affetmiyordu. Köyün hırsızlarından bir grup onu öldürüp kaçırdılar (Rûşen, 1994, s. 77).”

Pîr Mahmûd b. Pîr Alî varyantında hükümdar, devlet erkanından bir kişiyi o yörenin ileri gelen kimselerine malların tutulması için gönderir. Merhametsiz olan bu kişi, orada zulüm divanı kurar ve zengin yoksul demeden çok eziyet eder. Vergi veren halk sabredemez. Bir hırsız grubu, bu kişiyi öldürüp kaçar.

Buğur bir niçe yıldan şonra sulţān

Girü bir ‘āmil-i ber-vech-i erkān

Ol eşrāfa meger irsāl kıldı

Ki ya‘nı kâbız-ı emvāl kıldı

İvit key kıatı zālīm ‘āmil-idi

Cefāsı cümle halka şāmil-idi

Ki çün ol köye irişdi bu zālīm

Orada kırdı dīvān-ı mezālīm

Kıatı zulm eyledi yoğsula baya

Ki şabr idemedi aña re‘āya (b. 1283-1287)

Ömer varyantında ise bu kişiden zalim bir yardımcı olarak bahsedilir.

Var-ıdı ol köyde bir zālīm ‘avān

İncidürdi köy ehlin bî-amān (b. 1019)

Lüm’atü’s-sirâc li Hazreti’t-tâc’ta Ebû Sâbir ve eşi, çocuklarını hırsızların esir olarak alıp götürmelerinin ardından bir köye varırlar. Ebû Sâbir, eşini köyün girişinde bırakarak yiyecek almaya gider ve o sırada sarhoş bir asker gelip eşine sarkıntılık eder.

Ebû Sâbir karısını köyün girişine oturtarak, belki zenginliğin seddi ele geçer ya da yiyecek, rızık ortaya çıkar ve bu açlığın sıkıntısı biter dedi. Ebû Sâbir köye gidince, sarhoş bir asker, karısıyla karşılaştı. Çölde yalnız başına oturmuş bir kadın gördü. Ona sarkıntılık etmek istedi (Rûşen, 1994, s. 79).

Pîr Mahmûd b. Pîr Alî varyantında ise yüz örtüsünü gözünün üstünden uzaklaştırmış halde tek başına oturan bu servi boylu kadının, yanına bir sarhoş askerin geldiği kaydedilir. Kadın pek çok kez ah edip inlerse de asker ona fırsat vermez. Kadını zorla alıp evine gider.

Buğur kıoyup yalunuz kıatunı ol

Köye gitdi oradan toğrudup yol
Meger ol hatunun serv-ķatına uş
İrişdi bir sipāhī anda sarķōş
Görür bir hatunı tenhā oturmuş
Niķābın gözi üstinden götürmiş
Bunı sarķōş çünkim gördi ol dem
Gelüben buņa tız el urdı ol dem
Çü sarķōşlıkda ‘avrat bula kişi
Dağı niçe ola bes anuñ işi
Niçe kim hatun itdi āh u zārı
Amān virmedi bu mest aña bārı
Elinden ne ki gelür-ise itdi
Buğur güciyle anı aldı gitdi (b. 1360-1366)

Ömer varyantında, aktarılan kişinin asker olduğı anlatılmaz.

Bir kişi esrük geçerci nā-gehān
Gördi bir ‘avrat oturur dilsitān (b. 1069)

Lüm’atü’s-sirāc li Hazreti’t-tāc’ta zalim emir, merdivenden düşen esiren yakarışını duyduğunda ona birkaç kuruş verilmesini, sabrı tavsiye eden Ebû Sâbir’ zindana atmaları için emir verir.

“O zavallının yakarışı o zalim padişahın kulağına ulaşınca, merdivenden düşen o adama birkaç kuruş vermelerini emretti. Ona sabreden kişi için dedi: İşi sabırla düzelsin diye onu zindana atın. Hemen Sâbir’in ayağını bağladılar ve zindana gönderdiler (Rûşen, 1994, s. 81).”

Pîr Mahmûd b. Pîr Alî varyantında böyle bir ifadeye yer verilmez. Hükümdar, Ebû Sâbir’in sözlerini duyup sabretmesi için zindana gönderir.

Buğur emr eyledi ol sâ‘at anı
Varup zindāna şaldılar revānı (b. 1386)

Ömer'in eserinde bey, merdivenden düşen işçiye birkaç altın akçe vererek onu azat eder. Ebû Sâbir'i ise zindana attırdığı anlatılır.

Virdi aña birkaç altun kıldı şād

Hem halâyık dahı çok kıldı azād

Habse buyurdı Ebû Şābir'i ol

Didi iltūñ zindana kim yata şol (b. 1102-1103)

Lüm'atü's-sirâc li Hazreti't-tâc'ta Ebû Sâbir, zindanda iki yıl boyunca kalır.

“ Tesadüfen iki yıl sonra ordu ve halk o zalime karşı ayaklandılar (Rûşen, 1994, s. 81).

Pîr Mahmûd b. Pîr Alî varyantında bu süre, belirsizdir.

Bunuñ üstine bir müddet çü geçdi

Aña Kādir kerem kapusın açdı (b. 1389)

Ömer varyantında da Ebû Sâbir'in zindanda iki sene boyunca yatağı toprak, yastığı kil olduğu hâlde yattığı anlatılır.

Yatdı ol zindān içinde iki yıl

Döşegi toprağ-ıdı yaşduğı kil (b. 1106)

Lüm'atü's-sirâc li Hazreti't-tâc'ta Ebû Sâbir'in, sığındığı köyün beyinin kardeşini öldürdüğü, fakat bu durumu herkesten gizlediği ifade edilir.

“O zalim emir kaçtığında, bir kardeşini öldürmüştü, ama uzun bir süre kardeşim kuyuda hapistedir ve onu hapsedmek dünya için iyidir, hayırlıdır diyordu (Rûşen, 1994, s. 81).”

Pîr Mahmûd b. Pîr Alî'nin Bahtiyâr-nâme'sinde ise, askerlerin hükümdarın hapiste tuttuğu kardeşini tahta çıkarmak istediği kaydedilir.

Meger bir kardaşı var-ıdı anuñ

İçinde-y-idi habs-i cāviđānuñ

Dilerler kim anı sultān ideler

Anuñ fermān u emrince gideler (b. 1396-1397)

Ömer'in eserinde beyin, kardeşini zindanda sakladığı anlatılır.

Ol begün bir kardaşı vardı meğer

Zindana koymış idi ol bî-haber (b. 1107)

Lüm'atü's-sirâc li Hazreti't-tâc'ta Ebû Sâbir'in eşi, hükümdara şikâyet için huzura gelir. Başına gelen olayları anlattığında hükümdar, o adama haddini bildirmeleri gerektiğini söyler.

“Bir gün adalet istemek üzere bir fırsat yaratıp kendisini saltanat sarayının kapısına, halkın zulümden şikâyet ettiği makama attı. O adama haddini bildirmelerini kadını da özel saraya gönderdi (Rûşen, 1994, s. 83).”

Pîr Mahmûd b. Pîr Alî varyantında hükümdar, haramilerin ellerinin kesilmesini emreder. Sarhoş askere de şeriatça uygun bir ceza buyurduğu kaydedilir.

Dağı emr eyledi ol leşkeriye

Bu 'aql u fikr ü devletden beriye

Ol oğrılar yanında tırdı hâzır

Ulu kiçi bulara oldı nâzır

Bes oğrılara kat'-ı yed buyurdı

Dağı ol leşkeriye had buyurdı (b. 1431-1433)

Ömer'in eserinde Ebû Sâbir'in eşi, hükümdarın yanına gider ve şikâyet için huzura gelir. Başına gelenlerin tamamını anlatır. Bunun üzerine o zalim kişiyi yakalatıp seksen sopa vurdurduğu anlatılır.

Urdı had ol zâlîme seksen ağaç

Cismi oldı âbanūs u gözi 'âc (b. 1142)

2. 1. 2. 4. Dördüncü Alt Hikâye (Ebû Tamâm'ın Hikâyesi)

Bahtiyâr-nâmelerde anlatılan dördüncü alt hikâye, Ebû Tamâm'ın Hikâyesi'dir. Bu hikâye, Lümâtü's-Sirâc li Hazreti't-Tâc'ın 89-100 sayfalarında, Pîr Mahmûd b. Pîr Alî'nin eserinin 1469-1831 beyitleri; Ömer'in eserinde ise 1180-1416 beyitleri arasında anlatılır. Hikâye, Pîr Mahmûd b. Pîr Alî varyantına göre 362 beyit; Ömer varyantına göre ise 236 beyit uzunluğundadır. Kaynak metin de dâhil olmak üzere tüm varyantlarda ufak farklılıklar haricinde benzer şekilde anlatılan hikâyenin olay örgüsünü kısaca şöyle özetlememiz mümkündür:

Geçmiş zamanda devrin olaylarından haberdar, parlak zekâya sahip, yaratıcı, adaleti meşhur, her şeyi duyan Ebu Tamâm adında bir vezir vardır. Hükümdar, ülkenin sorunlarını çözmede mahir, olgun düşünceli bu vezirin kıymetini bilmez. Bir gün onun malına da tamah eder. Bunun üzerine Ebû Tamâm, ülkeden ayrılması gerektiğini düşünür. Devletin ileri gelenleriyle istişare eder. Daha sonra hazırlık yapıp yola çıkar. Horasan, Irak, Ermenistan'dan geçer. Alan (Erran) ülkesine ulaşır. Burada havası güzel ferah bir yerde konaklar. Hizmetkârlarını şehre gönderir. Şehir halkı, bu kişi ve hizmetkârlarının iyi niteliklerini hükümdara ulaştırırlar. Hükümdar, Ebû Tamâm'ı huzuruna çağırır. Ebû Tamâm, güzel hediyelerle gelir. Padişah, bir işret meclisi kurar. Beraberce eğlenirler. Bir gün Ebû Tamâm, padişahın da bulunduğu meydana savaçılık hünerlerini gösterir. Padişah, onu beğenir. Onu sohbet arkadaşı olarak kabul eder. Hükümdarın dört temel unsura benzeyen dört veziri vardır. Bu kişiler, padişahın Ebû Tamâm'a olan yakınlığını kıskanırlar. Onun başarıları ve padişaha olan yakınlığının makamları için tehlike olabileceğine karar verirler. Vezirlerin yücesi, Çin padişahının güzeller güzeli bir kızı olduğunu, kızına talip olanların elçilerini cezalandırdığını, padişahın kızı âşık olması hâlinde bir elçi arayacağını, Ebû Tamâm'ı elçi olarak gönderdiğinde bu yoldan geri dönüş olmayacağını söyler. Beraberce hükümdarın huzuruna gelirler. Çin padişahının kızının güzelliğini anlatırlar. Padişah, kızı görmeden âşık olur. Hemen malların sayılmasını ister. Vezirler, öncelikle hükümdarlara hizmetin inceliklerini bilen bir elçinin gönderilmesi gerektiğini söylerler. Bunun üzerine hükümdar, bu göreve uygun bir elçinin bulunmasını emreder. Vezirler, bu işi Ebû Tamâm'dan başka tamamlayacak bir kişinin olmadığı yanıtını verirler. Padişah, Ebû Tamâm'ı çağırıp görevi ona açıklar. Ebû Tamâm, yanına çeşitli mücevherler alıp yola çıkar. Bir süre yolculuktan sonra Çin'e ulaşır. Çin hükümdarı, Ebû Tamâm'ı karşılamaları için hizmetkârlarına emir verir. İşret meclisi sırasında Ebû Tamâm, huzura gelme nedenini açıklar. Çin padişahı Alan (Erran) ülkesi hükümdarının kızı için uygun bir damat olduğunu söyler. Hazırladıkları mütevazı çeyizi saraya girip görmesini ister. Beğenmesi ve yeterli bulması hâlinde kızını ona vereceğini sözlerine ekler. Ebû Tamâm, padişah soyundan gelen birinin yüzünü görüp sesini duymasının uygun olmayacağını, Tanrı'nın uygun görüp belirlediği için geldiğini ve padişahın amacının mal mülk elde etmek olmadığını mükemmele ulaşmak olduğunu söyler. Çin padişahı, kendine anlaşıma yapmak ve kızını istemek için gelen elçilerin hareme girdiğini, saygı bilmeyen bir elçinin padişahında kavuşma şartlarını bilemeyeceği için cezalandırdığını söyleyip kızını, Erran padişahı ile nikâhlar. Ebû Tamâm, yanında hizmetkârlar, çeyiz ve kız olduğu hâlde ülkeye geri döner. Vezirler, Ebû Tamâm'ın bu görevi de başardığını görüp kıskanırlar. Onu uzak tutabilmek için padişahın, her gece

ayağını ovan iki köleye birçok mal verip kandırırlar. İki köle, gece padişahın uyuduğu esnada onun ayağını ovalarken aralarında padişahın eşinin Ebû Tamâm'a âşık olduğunu, bu sebeple şehrinin terk ettiğini konuşurlar. Padişah, düşmanlık beslemeyecekleri için bu iki kölenin sözlerinin doğruluğuna hükmeder. Sabah vakti Ebû Tamâm, padişahın yanına gelir. Padişah, ona bir büyüğün bir küçükten anlatması güç, hayal etmesi ise zor bir ihanet görmesi durumunda ne yapması gerektiğini sorar. Ebû Tamâm, cezasının ölüm olduğunu söyler. Bunun üzerine padişah, hançerini çekerek Ebû Tamâm'ın başını keser. O günden sonra eşinden bahsetmez. Onunla mutlu bir şekilde uyumaz. Bir gece padişah, uyuyamadığı için tanınamayacak bir hâlde haremi dolaştığı sırada o iki kölenin kapısına gelir. Kölelerden biri, padişahın eşini suçlayanın kendisi olduğu için daha çok altın alması gerektiğini söyler. Diğlerinin ise bu hileyi tek başına yapmadığını söyleyip kendi hakkını daha çok vermesini ister. Padişah, dinlediği bu konuşma üzerine Ebû Tamâm'ı kıskanç kişilerin iftirasıyla suçsuz bir şekilde öldürdüğünü anlar. Köleleri yanına çağırıp bu hileyi onlara hangi vezirin öğrettiğini sorar. Köleler, vezirlerin kendilerini altınla aldattıkları cevabını verirler. Padişah, vezirleri huzuruna çağırıp kısas emrini verir.

Lüm'atü's-sirâc li Hazreti't-tâc'ta Ebû Tamâm, hükümdarın kendisine karşı insafı davranmadığını düşünür. Bu nedenle vatandan ayrılmaya karar verir. Hizmetkârları toplar. Malını bir araya getirir. Horasan ve Irak çevresine doğru yola çıkar.

Seçkin ve saygın bazı kimselere sıkıntısını anlattı ve dedi: Bu padişahın bana karşı hiç insafı olmadığını ve tatlı bir sözle benim gönlümü almadığını görüyorsunuz. Çaresiz gönül asıl vatandan kopmalı, zorunlu olarak kavuşma ve bağlılık yerine ayrılık ve yorgunluğu seçmelidir. Sonunda vezir hizmetkârları topladı, malı ve hayvanları biraraya getirdi. Lazım olanları alıp fazlaları bıraktı. Horasan ve Irak çevresinde gidiyordu... (Rûşen, 1994, s. 90).

Pîr Mahmûd b. Pîr Alî varyantında Ebû Tamâm, hükümdarın kendi malını almak istediğini anlayış çabukluğuyla farkederek ve toplumun ileri gelenleriyle ertelemekten yaptığı istişareden sonra sahip olduğu malı mülkü bırakıp ülkeden ayrılır. Diğer metinlerde malları da yanında götürdüğü ifade edilir. Nereye gideceği hakkında bilgi kaydedilmez.

Firâsetden bu hûd aıladı derhâl

Ki şâh andan diler kim aldura mâl

Ki gâyet şâhib-i itlâf-ıdı ol

Katı tammâ' u bî-inşâf-ıdı ol

Bunuñ bu çok çok isbâtın unıtdı

Ṭuz etmeksüzlerüñ yolınca gitdi

Bunı çün Bū Tamām añladı taḥkík

Daḥı híc qalmadı te'hír ü ta'vık

Bu işden kendi şabrıyla qararı

Hemân dem ihtiyâr itdi firârı (b. 1515-1519)

Ömer varyantında ise Ebû Tamâm, hükümdarın kendisine insaflı davranmadığını, bu nedenle çaresiz vatandan ayrılacağını söyler. Bunun üzerine Ebû Tamâm, hizmetkârları toplar ve malını bir araya getirir. Malları hakkında detaylı bilgiye verilmez. Ermen ve Alan çevresine doğru yola çıktığı anlatılır.

Qıymetümi híc benüm bilmedi ol

Hem benüm gibi vezír bulmadı ol

İmdi qatından bunuñ gitmek gerek

Şabr kılpun günini gö[r]mek gerek

Çün bu sözleri didi vü ağıladı

‘Ākıbet gitmege gönlin bağladı

Qıldı yaraq yüz yola urdı gider

İlden ile düşdi bir gör kim n’der

İlti menzil qāyim oldı eline

Kendüzin bırağdı Alan iline

Ermen ü Alan iline geldi ol

Bir arada qonacaq yir buldı ol (1215-1220)

Lüm’atü’s-sirâc li Hazreti’t-tâc’ta Ebû Tamâm, hizmetinde olduğu hükümdarın yanından ayrılarak Ermenistan ve Errân ülkesine gider.

“Böylece zamane onu Ermenistan’a ve Errân’a atıncaya kadar şehir şehir gidiyordu (Rûşen, 1994, s. 90).”

Pîr Mahmûd b. Pîr Alî varyantında, Ebû Tamâm’ın geze geze Alan ülkesine ulaştığı ifade edilir.

Oluban fûrkatuñ cevriyle nālān

Şol ile irdi kim adıdur Alan (b. 1534)

Ömer varyantında ise Ebû Tamâm'ın Ermen ve Alan ülkesine gittiği ifade edilir.

Ermen ü Alan iline geldi ol

Bir arada konacağ yir buldı ol (b. 1220)

Lüm'atü's-sirâc li Hazreti't-tâc'ta Ebû Tamâm, Ermenistan ve Errân'a ulaşınca kadar şehir şehir giderken bir otlağın kenarında dağlık bir yerin eteğinde çadır kurar ve orada birkaç gün kalır.

“Bir otlağın kenarında ve dağlık bir yerin eteğinde çadırlar kurdular. Havası güzel ve ferah bir yerd. Kuşları ötmekte, gülleri de gülümsemekteydi Birkaç gün orada kaldılar (Rûşen, 1994, s. 90).”

Pîr Mahmûd b. Pîr Alî varyantında Ebû Tamâm'ın herkes tarafından kıymet verilen bir yere yerleşip konakladığı kaydedilir.

Orada bir müşerref yire kondı

Mukîm olup sefer teşvîşi dindi (b. 1535)

Ömer'in eserinde ise Ebû Tamâm'ın, Ermen ve Alan ülkesine vardığında etrafı çayır çimen olan bir kuş bahçesinde yükünü de indirip çadır kurduğu ifade edilir. Daha sonra ailesiyle birlikte şehre gidip halkla tanıştığı anlatılır. Lüm'atü's-sirâc li Hazreti't-tâc'ta böyle bir ifadeye açıkça yer verilmez.

Gördiler çayır çemen hōş murzār

Çondı anda kurdı çadır şeşdi bār

Şehre vardı kavmı vü olanları

Gördi bu şehrüñ kavumı anları

Çünkü şehre vardılar ulaşdılar

Şehr kavımıyla bular bilişdiler (b. 1221-1223)

Lüm'atü's-sirâc li Hazreti't-tâc'ta Ebû Tamâm, hükümdarın meydanda bulunduğu günlerden birinde savaş oyunlarındaki bilgisini ve maharetini gösterir. Hükümdar Ebû Tamâm'dan mızrak kullanma kurallarını öğrendiğinde onu beğenir ve kendisine nedim eder. Böylelikle Ebû Tamâm'ın devlet meclisindeki makamı yükselir.

Tesadüfen bir gün padişah meydanda bulunuyordu ve gûy ü çevgân oynanıyordu...Ebû Tamâm savaşın, savaşmanın inceliklerini, hamle yapmayı, saldırıyı, saldırıya karşı koymayı ve savaşı kazanma tarzını biliyordu. Pek çok savaş alanı görmüş, birçok sıkıntı ve eziyet tatmıştı... O gün atı koştururken ve top oynarken hünerler gösterdi. Padişah, Ebû Tamâm'dan mızrak kullanma kurallarının hepsini öğrenince, onu övüp takdir etti ve ona saygı gösterilip sorumluluklarının artırılmasını buyurdu. Onun mecliste itibarlı olmasını sağladı ve kendi nedimi ve arkadaşı yaptı (Rûşen, 1994, s. 91).

Pîr Mahmûd b. Pîr Alî varyantında hükümdarın isteği üzerine Ebû Tamâm, dünyadaki şaşılacak durum ve yeni çıkan garipliklerden bahseder. Ebû Tamâm, anlattıklarını hükümdarın beğenmesi üzerine o yüce sığınma makamına yaklaşıp dost olur. Mızrak konusunda eğitim aldığı bu metinde açıkça ifade edilmez.

Cihānda ne kadar kim var ‘acāyib

Ne resme kim olur tuhfe ğarāyib

Ḳamusın anda takrîr itdi ol dem

Olan mecmû‘ı anda oldı derhem

Şu deñlü anı taḥsîn eyledi [şāh]

Ki başı şanki anda yetdi ber-māh

Gönül den şāh anı maḥbûb kıldı

Ḳatı ḥürmetledi mergûb kıldı (b. 1565-1568)

Ömer varyantında ise hükümdar, Ebû Tamâm'ın hünerlerini görüp mutlu olur. Onun yanından gitmesine izin vermez.

Bağdı şeh çün gördi anuñ hünerin

Dağı yegrek sevdi kıldı āferin

Hic katından kırmaz oldı gitmege

Gönli yok bir dem anı terk itmege (b. 1241-1242)

Lüm'atü's-sirâc li Hazreti't-tâc'ta Ebû Tamâm, Çin ülkesine elçi olarak gönderilir.

“O zaman padişah Ebû Tamâm'ı Çin elçiliğine atar ve Ebû Tamâm zorunlu olarak işe girişir (Rûşen, 1994, s. 93).”

Pîr Mahmûd b. Pîr Alî varyantında da Ebû Tamâm'ın Çin ülkesine elçi olarak gönderildiği kaydedilir.

Kaçan kim vara Çin'ün milkinge ol

Girü gelmeklige hod bulımaş yol (b. 1627)

Ömer'in eserinde ise Ebû Tamâm, Hoten ülkesine elçi olarak gittiği anlatılır.

Yol yarağın düzdi ol dem Bû Tamâm

Ol Hoten'den yağa yüz dutdı hümâm (b. 1300)

2. 1. 2. 5. Beşinci Alt Hikâye (Halep Hükümdarının Oğlunun Hikâyesi)

Bahtiyâr-nâmelerde anlatılan beşinci alt hikâye, Halep Hükümdarının Oğlunun Hikâyesi'dir. Bu hikâye, Lümâtü's-Sirâc li Hazreti't-Tâc'ın 103-110 sayfalarında, Pîr Mahmûd b. Pîr Alî'nin eserinin 1832-1974 beyitleri; Ömer'in eserinde ise 1417-1557 beyitleri arasında anlatılır. Hikâye, Pîr Mahmûd b. Pîr Alî varyantına göre 142 beyit; Ömer varyantına göre ise 140 beyit uzunluğundadır. Kaynak metin de dâhil olmak üzere tüm varyantlarda ufak farklılıklar haricinde benzer şekilde anlatılan hikâyenin olay örgüsünü kısaca şöyle özetlememiz mümkündür:

Halep'te akıl ve terbiye sahibi bir padişah vardır. Bu padişah; akılsız, acelecî, aklından geçenlerin hemen olmasını isteyen, ertelenmesi hâlindeyse ülkenin düzenini tehlikeye atan kibirli bir şehzadeye sahiptir. Bir gün Halep'e Mısır'dan bir tacir gelir. Şehzade, ondan bir miktar Mısır malı alır. Bir işret meclisinde kendisine dünyada eşi benzeri olmayan bir eş arzu ettiğini söyler. Tacir, Mısır padişahının kızının güzelliğinden bahseder. Bunun üzerine şehzade, kıza görmeden âşık olur. Babasının yanına gelir. Nikâhlanmak üzere Mısır padişahının kızının kendisine uygun olduğunu söyler. Halep padişahı, bu işi kullukla çözebilecekleri yanıtını verir. Mısır padişahına bir mektup yazar. Son derece alçak gönüllülükle kızını oğluna ister. Mektubu bir elçiye verir. Çeşitli hediyelerle Mısır'a gönderir. Mısır padişahı mektubu okur. Kızını Halep hükümdarının oğluna verebileceğini ancak annesinin iki yüz bin dinar mehir olarak istediğini söyler. Elçi, bu haberi Halep padişahına ulaştırır. Halep padişahı, hazineye ne kadar kıymetli ziynet varsa bir araya getirtir. Yüz altmış bin dinar toplar. Bu malı, bir ay mühlet isteyerek Mısır'a gönderir. Şehzade, bir ay sürenin uzun olduğunu söyler. Ülkeye yeni vergiler konulmasını ister. Halep padişahı, nefsi istekler nedeniyle halka zulmetmeyeceği cevabını verir. Şehzade, mehrin geri kalanını bulmak için ülkeden ayrılır. Yolda, bir kervanı görür. Ona hücum eder. Ancak

kervanda bulunan Mağripli bir yiğit tarafından esir edilir. Böylece Mısır'a gelir. Mağripli yiğit, hükümdarın huzuruna gelir. Bu sırada Halep padişahının oğlunun haberini sorduğu mektubu da hükümdara ulaşır. Mağripli yiğit, evinde esir tuttuğu çocuğun şehzade olduğunu anlar. Mağripli yiğit, hikâyesini dinledikten sonra mehrin geri kalanını vereceğini söyleyip şehzadeyi Mısır hükümdarına getirir. Kısa bir süre sonra düğün kurulur. Gelin, Mısırlı kadınlarla eğlenir. Şehzade ise işret meclisindedir. Şarabın verdiği sarhoşlukla oradan ayrılır. Mısırlı kadınların eğlencesinin olduğu tarafa yönelir. Duvardaki bir delikten bakar. Gelin, delikten bakanın tanımadığı bir kişi olduğunu düşünür. Hizmetkârlara o kişinin gözlerinin çıkarılmasını emreder. Hizmetkârlar, bu emri yerine getirirler. Damat, feryat edip bayılır. Kendine geldiğinde babası, ona acele ettiği için bu işin başına geldiğini, sabretmesi hâlinde gelini kendisinin ona zaten getireceğini söyler.

Lüm'atü's-sirâc li Hazreti't-tâc'ta şehzade, aceleci olmasının yanı sıra Tanrı'nın lütfuyla güzellik sahibi olduğundan kibirlidir.

“Ezeli lütuf ve Tanrı'nın fazileti onun yaradılışının uyumuyla şekillendirilmiş, onun şans dünyası yüce nurlarla nurlanmış ve şaşılabilecek bir güzellik elde ederek kendi güzelliğinden dolayı kibirlenmişti. Güzellik bakımından ikinci Yusuf benim, naz ve işve konusunda nergisi kıskandıran benim diyordu (Rüşen, 1994, s. 103).”

Pîr Mahmûd b. Pîr Alî varyantında, şehzadenin acele edici, basit düşünceli ve noksan niteliğe sahip olduğu kaydedilir. Kibirli olduğundan bahsedilmez.

Velikin key sebük-ser oğlan-ıdı

Şitâb idici ebter oğlan-ıdı (b. 1858)

Ömer varyantında da şehzade Pîr Mahmûd b. Pîr Alî varyantına benzer niteliklerle tanıtılır. Bu varyantta da şehzadenin kibirli olduğu anlatılmaz.

Göñline bir nesne düşse nâ-gehân

Andağ işlerdi ol işi ol hemân (b.1444)

Lüm'atü's-sirâc li Hazreti't-tâc'ta şehzade, bir gün Mısırlı bir tacirden bir miktar güzel ve az bulunan mallar satın alır ve onunla arkadaş olur. Bir gün kendisine eş gerektiğini söyler.

“Günlerden bir gün Mısırlı bir tüccardan, bir miktar güzel ve az bulunur mallar satın aldı. Bir gün tacire, bana güzellikte eşsiz, olgunlukta benzersiz bir eş gerek dedi (Rüşen, 1994, s.103).”

Pîr Mahmûd b. Pîr Alî varyantında bir gün yüce bir tacirden dünyada gördüğü güzel sevgilileri anlatmasını ve kendisine uygun olan kişiyi söylemesini ister. Herhangi bir mal alışverişi ve içki meclisi kaydedilmez.

Şorar bir gün ki iy seyyāh-ı ‘ālem

Zarîf ü nāzûk ü evlād-ı âdem

Eyitgil nirede bir hûb gördün

Ne şehir içinde key maḥbûb gördün (b. 1861-1862)

Ömer varyantında şehzade, Mısır ülkesinden gelip Halep’te birkaç ay kalan bir tacirle dostluk kurar. Lüm’atü’s-sirâc li Hazreti’t-tâc’ta böyle bir ayrıntıya yer verilmez. İçki meclisi sırasında şehzade, güzel bir sevgiliyi kendisine eş olarak alma arzusunda olduğunu söyler. Ancak Lüm’atü’s-sirâc li Hazreti’t-tâc’ta içki meclisi anlatılmaz.

Ol Haleb şehrinde durdı birkaç ay

Şāh-zādeyle bilişdi ol gedāy (b. 1447)

Lüm’atü’s-sirâc li Hazreti’t-tâc’ta Mısır hükümdarı, Halep hükümdarının oğlunu damat olarak kabul edebileceğini fakat şehzadenin mal bakımından çok kez imtihan edilmesi gerektiğini söyler. Bunun üzerine elçiye kızı için iki yüz bin altın istediğini iletir.

“...Melik çocuğu olan bir damattan dolayı hiç utanç duymadım ve duymayacağım da, ama mal bakımından binlerce sınama yapmak gerekir. Elçiyi çağırdı ve kızımı esirgemiyorum ama annesi bu ihtiyacın karşılanabilmesi için iki yüz bin dinar nakitin gerekli olduğunu söylüyor dedi (Rûşen, 1994, s. 104-105).”

Pîr Mahmûd b. Pîr Alî varyantında Mısır sultanı, Halep hükümdarının dostluğundan dolayı bu isteği geri çevirmeyeceğini ancak iki yüz bin saf dinar mehir verdiği takdirde kızını şehzadeyle nikâhlayacağını söyler. Elçi, dönüp Halep hükümdarına bu durumu iletir. Şehzadenin mal ile sınanması ayrıntısına yer verilmez.

Aḡa kılubanū sultān irādet

Hemān dem ol işe itdi icāzet

Ki çün şāh-ı Haleb olur baḡa yār

Niçün idem ol işden ḡayrete ‘ār

Velî şimdi baḡa mehr-i mu‘accel

Kim olmaya dağı hergiz mü'eccel

İki yüz biñ gerekdür arı dinār

Kim anuñ dilegince bite bu kār

Ne vaktın kim iriše baña bu māl

Size teslīm idem ol kıızı derhāl

Bunı işitdi elçi döndi gitdi

Girü şāh-ı Haleb katına yetdi (b. 1909-1914)

Ömer varyantında da şehzadenin mal bakımından imtihan edilmesi gerektiğı ayrıntısına yer verilmez. Hükümdar, eşinin isteğini kendisine gelen elçiye iletir.

Kim güyegü idinem kızum virem

İlla işidüñ ne dir ehl-i harem

İki yüz bi Mışri kıızıl altunı

Virmeyince virmezem dir ben anı (b. 1470- 1471)

Lüm'atü's-sirâc li Hazreti't-tâc'ta şehzadenin, babasının isteklerini geri çevirdiğinden dolayı huzurdan ayrıldığı ifade edilir.

“Senin bir isteğın için yüz bin gönül kırılmaz ve sana riayette ihanet etmeyen bir halk cinayete sürüklenemez dedi... Babasının huzurundan ayrıldı (Rûşen, 1994, s. 105).

Pîr Mahmûd b. Pîr Alî varyantında şehzade, babasının isteğini geri çevirmesi üzerine, mal bulma isteğiyle ülkeden ayrılır. Diğer iki mesnevi de bu ayrıntıya yer verilmez.

Buğur oğlan kaçıyup tırdı derhāl

Didi kim sen bilürsin ben bulam māl (b. 1929)

Ömer varyantında ise şehzade, babasının isteğini geri çevirmesinden dolayı ayrılık ateşiyle bir şiir okur. Öfkeyle atına binip şehri terk eder.

‘İşk odından yandı uş cān u ciger

Çāre ol yirden ola baña meğer

Ol mim ağızlu nigāruñ hicrini

Elf gibi boyum[1] dāl gibi eger

Ƙalmadı şabr u ƙarārūm n’ideyin

Dōst yüzün görmege cānum iver

‘Āşık olanuñ ne-durur çāresi

Mālı çok ola ya şabr u ya sefer

Mālı yokdur şabrı yokdur n’eylesün

Yol daħı bilmez ki gide bu’Ömer

Böyle diyüp ƙaƙıyup gör kim n’ider

Çıƙdı şārdan atına bindi gider (b.1488-1493)

Lüm’atü’s-sirâc li Hazreti’t-tâc’ta şehzadenin hücum ettiğı kervandaki kahraman savaşıcının adı Garâb-ı Yasribî şeklindedir.

“Tesadüfen o kervanda Garâb-ı Yasribî adında Mağribli cesur, yiğit ve savaşıcı bir adam vardı (Rûşen, 1994, s. 105).”

Pîr Mahmûd b. Pîr Alî varyantında bu kahraman savaşıcının ismi açıkça kaydedilmez.

Bularda daħı çün var-ıdı bir er

Ol-ıdı rezm içinde key hüner-ver (b. 1934)

Ömer varyantında şehzadeyi yakalayıp esir eden kervandaki kahraman savaşıcının ismi Gurâb-ı Nayrâbi olarak kayıtlıdır.

Meger anda bir bahâdur var-ıdı

Kim Ğurâb-ı Nayrabî dirler-idi (b. 1497)

Lüm’atü’s-sirâc li Hazreti’t-tâc’ta Mısır hükümdarının emri üzerine bir hizmetkâr, çatalı ısıtıp şehzadenin gözüne batırır.

“Buyruğı üzerine bir hizmetkâr demirden bir çatalı ısıtıp kor hâline getirdi ve birdenbire şehzadenin gözüne soktu (Rûşen, 1994, s. 109).”

Pîr Mahmûd b. Pîr Alî varyantında, şehzadenin gözlerinin kızgın iki şiş ile çıkarılması emredilir.

Bes ol dem emr ƙıldı ol dil-āvız

Kim iki suğlıyı ƙızdur dilersiz

Buğur ol suğlı-y-ıla anda anı

İki gözün de dürttiler revânı (b. 1959-1960)

Ömer varyantında ise şiş aracılığıyla şehzadenin kör edildiği anlatılır.

Hādime didi şiş-ile urdılar

Dürttiler iki gözün çıkardılar (b. 1539)

2. 1. 2. 6. Altıncı Alt Hikâye (Bihgerd Şah'ın Hikâyesi)

Bahtiyâr-nâmelerde anlatılan altıncı alt hikâye, Bihgerd Şah'ın Hikâyesi'dir. Bu hikâye, Lümâtü's-Sirâc li Hazreti't-Tâc'ın 115-122 sayfalarında, Pîr Mahmûd b. Pîr Alî'nin eserinin 1975-2125 beyitleri; Ömer'in eserinde ise 1558-1694 beyitleri arasında anlatılır. Hikâye, Pîr Mahmûd b. Pîr Alî varyantına göre 150 beyit; Ömer varyantına göre ise 136 beyit uzunluğundadır. Kaynak metin de dâhil olmak üzere tüm varyantlarda ufak farklılıklar haricinde benzer şekilde anlatılan hikâyenin olay örgüsünü kısaca şöyle özetlememiz mümkündür:

Eski zamanda zalimliği ile tanınan dünyayı eziyetiyle harap etmiş Bihgerd adında bir padişah vardır. Bu padişah, Melik Hümâ adındaki bir başka hükümdarın oğlu olan Tîzhûş'u da esir eder. Bihgerd, bir gün yanında hizmetkârlarıyla ava gider. Av sırasında Tîzhûş'un attığı ok, Bihgerd'in kulağını koparır. Bihgerd, öfkeyle Tîzhûş'u yakalanmasını ister. Ancak Tîzhûş, bu işi hatayla yaptığını söyleyip af diler. Bunun üzerine Bihgerd, Tîzhûş'u affeder. Tîzhûş'un babası Melik Hümâ, oğlunu bulmaları için çevreye elçiler gönderir. Bu elçilerden biri, Bihgerd'in ülkesine gelir. Tîzhûş'u köleler arasında Bihgerd'e hizmet ederken bulur. Gizlice Tîzhûş'un yanına gelir. Anne ve babasının selamını iletir. Daha sonra buradan nasıl ayrılacaklarını sorar. Tîzhûş, ondan sabretmesini ister. Bir gece fırsat bulduklarında Tîzhûş ve elçi, Bihgerd'in ülkesinden kaçarlar. Bihgerd, Tîzhûş'un ülkeden ayrılır. Hizmetkârlarını onları yakalamaları için yollar. Ancak hizmetkârlar, bu emri yerine getiremezler. Tîzhûş, yanında elçi olduğu hâlde babasının huzuruna ulaşır. Bir gün Bihgerd, ava çıkar. Bu sırada bir av hayvanı yakalamak ister. Av hayvanını deniz kıyısına kadar takip eder. Onun ardından atıyla denize girer. Bihgerd, atından ayrılır. Şiddetli rüzgâr onu kıyıya doğru sürükler. Kıyıya çıktığında uzakta bir şehir görür. Oraya doğru yürür. Akşam vakti şehre ulaşır. Kalacak yeri olmadığı için kapısı açık bir dükkânın içine girip uyur. O dükkânın hemen üzerinde mal ve mülk bakımından zengin bir tacirin hücresi vardır. O gece hırsızlar taciri öldürürler. Tacirin kanı süzülür. Bihgerd'in elbisesine bulaşır. Sabah vakti şehirde tacirin öldürüldüğü duyulur. Herkes, onu öldürenleri aramaya başlar. Bu sırada Bihgerd'i üzeri kanlı bir hâlde bulurlar. Hemen onu yakalayıp zindana koyarlar. Günlerden bir gün Melik Hümâ ve Tîzhûş, zindanın

bulunduğu meydana gelirler. Bir kuş, zindanın duvarına konar. Bihgerd, bir çömlek parçasını kuşa fırlatır. Ancak çömlek parçası parçası kuşa isabet etmez. Tizhûş'un kulağını koparır. Hizmetkârlar, bu durumun nasıl olduğunu araştırmak için gelirler. Zindanda bulunan mahkûmlar, çömlek parçasını Bihgerd'in attığına şahitlik ederler. Bunun üzerine Bihgerd'i Melik Hümâ'nın huzuruna götürürler. Bu sırada Melik Hümâ, Bihgerd'in kulağının kesik olduğunu görür. Bunun nedenini sorar. Bihgerd, Tîzhûş adında bir hizmetkârının olduğunu, bir gün av sırasında kuşa ok attığını, bu okun kaza eseri kendi kulağını kopardığını anlatır. Hatasını bağışladığını açıklar. Melik Hümâ, sözü edilen kölenin kendi oğlu olduğunu anlar. Tîzhûş da Bihgerd'in kendisine iyi davrandığını, suçunu bağışladığını açıklar. Bunun üzerine Bihgerd, güzel bir köşke yerleştirilir. Bir gün işret meclisi sırasında Bihgerd, ağlamaya başlar. Melik Hümâ, bunun nedenini sorar. Bihgerd, Tanrı'nın lütuflarına baktığını, Tîzhûş'u bağışladığı için bugün kendisinin de bağışlandığını söyler.

Lüm'atü's-sirâc li Hazreti't-tâc'ta, hikâyenin başkahramanın adı Bihkerd olarak kaydedilir. "Zulümle dünyayı harap, eziyetle gönülleri kebab ederdi. Adı Bihkerd idi (Rûşen, 1994, s. 115)."

Pîr Mahmûd b. Pîr Alî varyantında hükümdarın adı, Bihgürd şeklindedir.

Zamân-ı mâzide bir ulu sulţân

Meger var-ıdı Bihgürd adlu iy cân (b. 1995)

Ömer varyantında ise hükümdarın ismi Bihgerd'dir.

Şâh Bihgerd idi ol şâhuñ adı

Hadden aşâ key katı zâlım-ıdı (b. 1579)

Lüm'atü's-sirâc li Hazreti't-tâc'ta, Tizhûş'un nitelikleri hakkında detaylı bilgilere yer verilir.

"O şehzadenin adı Tizhûş olup hükümdarlık ve padişahlık soyundan geliyordu. Temiz sultanlık ve emirlik nesline mensuptu. Görünüş bakımından köleleri andırıyordu (Rûşen, 1994, s. 115)."

Pîr Mahmûd b. Pîr Alî varyantında şehzadenin hükümdarın huzuruna hizmetçi olarak geldiği kaydedilir. Onun fizikî güzelliklerine ait ayrıntılara yer verilir.

Anuñ katına bir şeh-zâde nâ-gâh

Nöker resmiyye gelmiş-idi iy şâh

Ne şeh-zāde ki cism-i cāna beñzer

Ṭuṭağı la'le vü mercāna beñzer

Kim adı Tîzhû[ş]-ı mış o cānuñ

Bu 'ālem pehlevānı nev-cüvānuñ (b. 1997-1999)

Ömer'in eserinde ise Tîzhûş hakkında herhangi bir bilgiye yer verilmeden onun Bihgerd'e esir düştüğü anlatılır.

Şāh Bihgerd idi ol şāhuñ adı

Ḥadden aşı key kıatı zālīm-ıdı

Bilmez-ıdı ol meger pend ü haber

Nitekim eydür Resûl-i mu'teber

Dağı bir şāh olını dutmış-ıdı

Zulm-ıla kendüye kıl itmiş-ıdı

Kullarından dağı kem dutup anı

Kullanurdu dün ü gün ol oğlanı

Adı Tîzhûş idi ol şāh-zādenüñ

İşit imdi bir hikāyetin anuñ (b.1579-1583)

Lüm'atü's-sirâc li Hazreti't-tâc'ta Tîzhûş'un babasının ismi Humây Melik şeklindedir.

“Bu Tîzhûş'un Humây Melik adıyla anılan bir babası vardı (Rûşen, 1994, s. 116).”

Pîr Mahmûd b. Pîr Alî varyantında Tîzhûş'un babasının adı, Hümây Şāh olarak kaydedilir.

Buğur bu Tîzhûş'un atası şāh

Kim olmamışdı hiç oğlından āgāh

Hümây Şāh-ıdı ol hānuñ adı

Cihānı dutmış-ıdı 'adl u dādı (b. 2021-2022)

Ömer varyantında Tîzhûş'un babasının ismi Melik Hümâ'dır.

Bir atası var-ıdı ol oğlanuñ

Kim adı Mālik Hümâ'y-ıdı anuñ (b. 1593)

Lüm'atü's-sirâc li Hazreti't-tâc'ta Bihgerd Şah'ın av esnasında bir ceylanın arkasından suya girdiği, dalgalar ve deniz suyunun heybetiyle binek hayvanının öldüğü ve kuvvetli bir rüzgâr sebebiyle ölmüş atının kuyruğuna tutunup kıyıya ulaştığı ifade edilir.

Günler ve yıllar geçtikten sonra bir gün Bihkerd ava gitmişti. Birden bir ceylan gördü. Bihkerd hızla atını sürdü. Ceylan koşuyor, Bihkerd arkasından at koşturuyordu. Ceylan deniz kıyısına ulaştı ve kendisini denize attı. Bihkerd de ceylanın peşinden denize atladı. At kendi gücüyle yüzüyor ve kurtulma ümidiyle çırpınıp hareket ediyordu. Ama dalgaların birbirine çarpması ve tuzlu denizin heybeti karşısında bir işe yaramıyordu. Sonunda at öldü. Rüzgâr o ölü atı sürüklüyor, Bihkerd ise eliyle atın kuyruğuna tutunmuş vaziyette her tarafa dönüp duruyordu. Sonunda şiddetli bir rüzgâr çıktı ve Bihkerd'i o atla birlikte kıyıya sürükledi (Rûşen, 1994, s. 117).

Pîr Mahmûd b. Pîr Alî varyantında ise Bihgerd Şah, geyiği takip eder. Geyik, deniz kenarına gelip kendisini suya bırakır ve ardından hükümdar da suya girer. Atından ayrılan hükümdar bir müddet sonra çıkan rüzgârın esintisiyle sahile ulaşır.

Geyik kendüzini ol baħra şaldı

Anuñ ardınca sultān yete geldi

Çü sultān dahı yinemedi anı

Ki yavuz at-ıdı bu başı katı

Bu sultānı denize şaldı derhāl

Ki Hāk'dan gelür uşda kula her hāl

Hemān dem çıkdı tız bir rih-i kâşif

İrişdi bî-tevaqquf bād-ı 'āşif

Şu içinde bunı taqdîr-i Allāh

Meger bir şāhile bırağdı nā-gāh (b. 2043-2047)

Ömer varyantında ise Bihgerd Şah, bir geyiğin peşinden suya girer. Deniz dalgalanır. O, rüzgârın da etkisiyle atından düşer. Zorlukla atına ulaşsa da rüzgâr sebebiyle yeniden atından ayrılır.

Yorğun idi ol geyik düşdi şuya

Düşdi ardınca kayıkmadı şuya

Yüzdi atı şu içinde bir zamân

Bir katı yıl çıkdı nâ-geh bî-amân

Ol deniz mevc urdı katı kopdı yıl

Şâh Bihgerd'i atından yıkdı yıl

Yitdi girü biñ belâyla atına

Urdı yıl bıraktı anı bir yaña (b. 1624-1627)

Lüm'atü's-sirâc li Hazreti't-tâc'ta Bihgerd, zindandayken bir guguk kuşu gelip zindan duvarının üzerine konar.

“İlahi takdirin etkisiyle gökyüzünden bir guguk kuşu çıkageldi, zindanın duvarının üzerine konup iç açıcı nağmelerle şakımaya başladı (Rûşen, 1994, s. 118).”

Pîr Mahmûd b. Pîr Alî varyantında ise zindan duvarına üveyik kuşunun konduğu kaydedilir.

Konar bir fahte oraya nâ-gâh

Olıcağaz bu Bihgürd aña âgâh (b. 2068)

Ömer varyantında ise kuşun türü hakkında bilgi verilmez.

Bunlara gökden kazâ şöyle iner

Zindanun dîvârına bir kuş konar (b. 1644)

2. 1. 2. 7. Yedinci Alt Hikâye (Kadınların Aldatmacalarına Dair Hikâye)

Bahtiyâr-nâmelerde anlatılan yedinci alt hikâye, Kadınların Aldatmacalarına Dair Hikâye'dir. Bu hikâye, Lümâtü's-Sirâc li Hazreti't-Tâc'ın 125-139 sayfalarında, Pîr Mahmûd b. Pîr Alî'nin eserinin 2126-2366 beyitleri; Ömer'in eserinde ise 1695-2003 beyitleri arasında anlatılır. Hikâye, Pîr Mahmûd b. Pîr Alî varyantına göre 240 beyit; Ömer varyantına göre ise 308 beyit uzunluğundadır. Kaynak metin de dâhil olmak üzere tüm varyantlarda ufak farklılıklar haricinde benzer şekilde anlatılan hikâyenin olay örgüsünü kısaca şöyle özetlememiz mümkündür:

Eski zamanda İran'da, aklının güzelliği, adaletiyle ün almış ve doğru sözlülüğü, iyi bir ahlaka sahip olmasıyla meşhur olan bir padişah vardır. Halkını bolluk, düşmanlarını ise sıkıntı içerisinde yaşatan bu padişah, işret meclislerinden ayrılmaz. Bu nedenle askerleriyle ilgilenmez. Bir gün ordunun ileri gelenleri vezirin huzuruna gelirler. Ona şikâyetlerini

bildirirler. Vezir, onlara sabretmelerini tavsiye eder. Padişahın Rum ülkesi haricinde dünyanın bütün ülkelerini ele geçirdiğini, mesafenin uzak olmasından dolayı Rum ülkesinin fethini ertelediğini, Rum hükümdarının kızının güzelliğini duyduğunda bu fethin yakınlaşacağını böylece dertlerinin ortadan kalkacağını söyler. Ertesi sabah vezir, hükümdarın huzuruna çıkar. Ülkenin hâlini, olanları anlatır. Rum hükümdarının kızının eşsiz güzelliğinden bahseder. Bunun üzerine padişah, görmeden kıza âşık olur. Bir mektup yazar. Rum ülkesi hükümdarından kızını ister. Elçi, mektubu Rum hükümdarına ulaştırır. Rum hükümdarı, öfkeyle kızını ona vermeyeceğini söyler. Elçi, geri dönüp Rum hükümdarının onu küçük gördüğünü ve kızını bu nedenle vermeyeceğini iletir. Bunun üzerine padişah, ordusunu hazırlar. Rum ülkesine varırlar. Rum hükümdarı da ordusuyla onları karşılar. İki ordu arasında büyük bir savaş olur. Sonunda Rum hükümdarı yenilir. Komutanlar ve devletin ileri gelenleri, Rum hükümdarına savaşmanın doğru olmadığını söyleyip kızını nikâhla İran hükümdarına vermesini tavsiye ederler. Ertesi gün kızı çeyiziyle beraber İran hükümdarına gönderip nikâhlar. Kızını göndermeden önce ona daha önceki evliliğini ve bu evliliğinden olan oğlunu herkesten gizlemesini öğütler. İran hükümdarı, eşini alır. Mutlu bir şekilde ülkesine döner. Eşini mutlu edecek hediyeler verir. Ancak hanım sultanın gönlü ve akıllı, ülkesinde bıraktığı çocuğundadır. Bir gün bir konuşma sırasında babasının yanında akıl ve kuvvert yönüyle eşsiz bir kölenin olduğunu söyler. Eğer hükümdar isterse bu köleyi bir çare bulup getirebileceğini sözlerine ekler. Hükümdarın izin vermesi üzerine güvendiği bir taciri çağırır. Rum'a gitmesini ve babasının yanındaki benzersiz köleyi yanına getirmesini ister. Bu kölenin kendi çocuğu olduğunu açıklar. Tacir, Rum'a gider. Çocuğa annesinin sözlerini iletir. Bir sandık yapar. Çocuğu sandığın içerisine koyar. Beraberce Irak ülkesine gelirler. Tacir, çocuğu köle kıyafetinde huzura getirir. Padişah, tacirin getirdiği çocuğu beğenir. Annesi ise çocuğunu uzaktan görebildiği için mutlu olur. Bir gün padişah ava gider. Bu sırada hanım sultan, içinde bulunduğu özlem duygusu nedeniyle çocuğunu kimsenin olmadığı bir zamanda hareme getirir. Onu kucaklar. Bu hâli, kapıcılardan biri görür. Padişah avdan döndüğünde durumu anlatır. Padişah, duyduklarından dolayı öfkelenir. Eşinin, sevgilisini bir hile ile Rum'da getirdiğini düşünür. Hanım sultanın odasına gidip köle ile aralarında bir aşk muhabbetinin olup olmadığını sorar. Hanım sultan, ikisinin de doğrulukla yaşadıklarını açıklaması üzerine padişah, eşine kıyamaz. Hizmetkârlarından birini çağırıp köleyi öldürmesini emreder. Hizmetkâr, köleyi alır. Evine getirir. Hikâyesini dinler. Hükümdarın ileride pişman olmaması için çocuğu öldürmez. Onu saklar. Padişaha ise emrini yerine getirdiğini söyler. Padişah, bu olaydan sonra hanım sultanın yanına bir daha girmez. Sarayda bulunan yaşlı bir kadın, bir gün hanım sultana gönlündeki sıkıntının nedenini sorar.

Hanım sultan, yaşlı kadına olanları anlatır. Bunun üzerine yaşlı kadın, hükümdarın huzuruna gider. Padişaha neden kederli olduğunu sorar. Hikâyeyi padişah'tan da dinler. Kendisinde Hz. Süleyman'ın tılsımlarının olduğu Süryani yazısıyla yazılmış demir bir muska olduğunu söyler. Bunu gece eşinin göğsüne koyması hâlinde gerçekleri öğrenebileceğini de sözlerine ekler. Daha sonra yaşlı kadın, hanım sultanın yanına gelip durumdan onu haberdar eder. Gece olduğunda padişah, hanım sultanın yanına gelir. Hanım sultan, uyur gibi yapar. Bu sırada padişah, muskayı hanım sultanın göğsü üzerine demiri ise yastığının altına koyar. Hanım sultan, başına gelenlerin tamamını hükümdara anlatır. Padişah, hayret içerisinde hizmetkârını çağırıp çocuğun mezarının nerede olduğunu sorar. Mezarına türbe yaptırmak istediğini söyler. Hizmetkâr, çocuğu öldürmediğini açıklar. Bunun üzerine çocuğu hükümdarın huzuruna getirir. Hanım sultan, çocuğunu görüp mutlu olur. Hizmetkâra ihsanda bulunurlar.

Lüm'atü's-sirâc li Hazreti't-tâc'ta İran ve Turan ülkelerine hakim olan adaletiyle meşhur olan bir hükümdardan bahsedilir.

“Uzun bir süredir İran ve Turan'da azametli ordularla savaşması sonucu memleket bayındır ve mutlu bir hale gelmişti (Rûşen, 1994, s. 125).”

Pîr Mahmûd b. Pîr Alî varyantında da hükümdara İran ile Turan ülkelerinin tabi olduğu kaydedilir.

Anuṣ ṣānına inüp luṭf u iḥsān

Anṣa maḥkûm-ıdı İrān u Tūrān (b. 2139)

Ömer varyantında ise sadece zaman içerisinde yüce bir hükümdar olduğu ifade edilir.

Devr içinde bir ulu şeh var-ıdı

Taḥt u 'ilm ü 'aql birle yār-ıdı (b. 1721)

Lüm'atü's-sirâc li Hazreti't-tâc'ta Rum hükümdarı, yüz bin asker ile bir komutanı, puslu kurup gece baskın yapmak için gönderdiği ifade edilir.

“Kayser, kılık kıyafet değiştirmiş yüzbin süvari ile bir komutanı, puslu kurup gece baskın yapmak ve intikam almak için gönderdi (Rûşen, 1994, s. 127).”

Pîr Mahmûd b. Pîr Alî varyantında, Rum hükümdarı yüz bin askerden oluşan ordusunu düzenler. Yahşî adında bir başkomutanı arkadaş olarak verip onları düşmanın üzerine gönderdiği kaydedilir. Diğer mesnevilerde başkomutanın adından bahsedilmez.

Hemān dem yüz biñ er yasadı derhāl

Anı yağıya qarşu itdi irsāl

Çeriye koşdı Yahşı adlı server

Didi bir göncü nedür dünyede er (b. 2178-2179)

Ömer varyantında, Rum hükümdarı ordusunun tamamını savaşa hazırlar. Herhangi bir sayı belirtilmez.

Kayşer-i Rūm’a dañı irdi haber

Kıldı hāzır ol da leşker ne ki var (b. 1778)

Lüm’atü’s-sirâc li Hazreti’t-tâc’ta tacirin çocuğu annesinin yanına götürürken onu bir sandık içerisine koyup yola çıktığı ifade edilir.

“Tüccar bir sandık yapıp onu içine oturttu (Rûşen, 1994, s. 130).

Pîr Mahmûd b. Pîr Alî varyantında böyle bir ayrıntı kaydedilmez.

Diyâr-ı Rūm’dan çün gitdi bunlar

Buğur milk-i ‘Irāk’a yetdi bunlar

Ömer’in eserinde ise kullandığı sandık ögesi bakımından kaynak metinle benzerlik taşır.

Düzdi bir şandūk oloğ dem ol nihān

Oğlanı koydı aña oldı revān (b. 1850)

Lüm’atü’s-sirâc li Hazreti’t-tâc’ta padişahın sarayında uzun ömür sürmüş bir yaşlı kadın olduğu ifade edilir.

“Padişahın sarayında uzun yıllar yaşamış, görmüş geçirmiş yaşlı bir kadın vardı (Rûşen, 1994, s. 134).”

Pîr Mahmûd b. Pîr Alî varyantında ise sadece kadının sihir, büyü yaptığı kaydedilir.

Meger kim bir qarı var-ıdı anda

Kim olmışdı be-gāyet yir ü günde

Cihānuñ ser-te-ser hālın bilürdi

Her işe sihr-ile efsūn kılurdi (b. 2260-2261)

Ömer varyantında, hükümdarın sarayında sihir, karışıklık ve hile ehli bir kocakarının olduğundan bahsedilir. Kaynak metinde böyle bir detaya yer verilmez.

Şā(h) evinde bir ‘acūze var-ıdı

Fitne vü sihr ehli vü mekkār-ıdı (b. 1913)

Lüm’atü’s-sirâc li Hazreti’t-tâc’ta hükümdarın eşi, yaşlı kadının dertlerine çare bulacağını söylemesi üzerine buna karşılık ona altın vereceğini, mal mülk sahibi edeceğini, yaşamının geri kalanını onun himayesinde olacağını belirtir.

Hemen şimdi padişahın senden hoşnut olmasını sağlayacak ve gönlündeki kederlerin hepsini yok edecek bir çare bulayım. Kız, ey ana, eğer sen bu derde bir deva ve bu duruma bir çare bulursan, cebini ve eteğini altınla doldurur, seni mal ve mülk bakımından zengin ederim, ömrünün geri kalan günlerinde benim himayem altında olur, yaşlılığın son demlerinde, zenginlik ve refahımın nimetleri içinde gününü gün edersin dedi (Rûşen, 1994, s. 135).

Pîr Mahmûd b. Pîr Alî varyantında yaşlı kadın, hanım sultana derdine çare bulacağını söyler. Altın ayrıntısına yer verilmez.

Didi kim bunuñ-ıçun ğam yime sen

Bu işi dilegünce bitürem ben (b. 2269)

Ömer varyantında ise hükümdarın eşi, bu işi halledip hükümdarın gönlünü yeniden kendisine yönlendirmesiyle ona çok sayıda altın vereceğini söyler.

Seni ben altun içine batıram

Ne geçerse hâtıruñdan bitürem (b. 1923)

Lüm’atü’s-sirâc li Hazreti’t-tâc’ta yaşlı kadın, hükümdarın hâlini öğrenmek için ona sorular sorar. Padişah, yaşadığı hadisenin aslını öğrenmek ister ve yaşlı kadından yardım alır. Yaşlı kadın, demir bir muska yardımıyla olayın çözüleceğini söyler.

“Yaşlı kadın, bende Süleyman Peygamber’in tılsımlarının, Süryani yazısıyla, cinlerin kalemiyle beyaz ipekli kumaş üzerine yazıldığı demir bir muska var (Rûşen, 1994, s. 135).”

Pîr Mahmûd b. Pîr Alî’nin eserinde yalnızca muskanın varlığından bahsedilir. Herhangi bir niteliği kaydedilmez.

Şu vaktın kim yata uyuya hârun

Anuñ katına varğıl arğun arğun

Qo gögsi üstine ta'vizi anuñ

Güzeller şahı ol cānı cihānuñ (b. 2294-2295)

Ömer varyantında üzerinde Hz. Süleyman'ın mührünün de bulunduğu bir heykelden bahsedilir.

Ol qarı eydür şehe iy şehriyār

Bende bir heykel Süleymān mührü var (b. 1932)

Lüm'atü's-sirâc li Hazreti't-tâc'ta anne, çocuğunun yüzünü gördüğünde, bu nimete karşılık Hristiyan kavminden yüz çevirir. Çocuk da annesinin izni ile belindeki zünnarı çözer. Perdedara birçok değerli kaftan verip, mal mülk ve toprak bağışlanır.

“Anne çocuğunun yüzünü görünce, Tanrı'nın bu nimetine şükür olarak hemen Hristiyan kavminden yüz çevirdi. Çocuk da annesinin onayı ile belindeki zünnârı çözdü. Perderdara birçok değerli kaftanlar verip, fazlasıyla mal, mülk ve toprak bağışladılar (Rûşen, 1994, s. 138).”

Pîr Mahmûd b. Pîr Alî varyantında annesinin çocuğu görmesi üzerine verdiği tepki açıkça ifade edilmez. Yalnızca cellada çok türlü hediyeler verildiği kaydedilir.

Bu cellâda 'atâlar eyledi çok

Kim anuñ haşırına günehkerān çok (b. 2355)

Ömer varyantında anne, oğlunun yüzünü görünce yere düşer ve yüzüne gül suyu saçarak onu ayıltmaya çalışır. Hizmetkâra, çok sayıda mal ve değerli elbiseler verilir. Hükümdarın eşi ise koca karıya ev bark verir. Kaynak metinde bundan bahsedilmez.

Düşdi 'aklı gitdi başından anuñ

Çünki gördi yüzini ol oğlanuñ

Dâyalar gelüp yüzini açdılar

Üstine gül suyu vü şu saçdılar (b. 1982-1983)

Virdi şah ol hâcibe bî-had māl

Dürlü hil'atlar semín ü bā-kemāl

Ol qarıya virdi hatun hānumān

Gitdi cümle kaydı oldı şādumān (b. 1987-1988)

2. 1. 2. 8. Sekizinci Alt Hikâye (Dâdbîn Şah'ın Hikâyesi)

Bahtiyâr-nâmelerde anlatılan sekizinci alt hikâye, Dâdbîn Şah'ın Hikâyesi'dir. Bu hikâye, Lümâtü's-Sirâc li Hazreti't-Tâc'ın 143-155 sayfalarında, Pîr Mahmûd b. Pîr Alî'nin eserinin 2367-2573 beyitleri; Ömer'in eserinde ise 2004-2255 beyitleri arasında anlatılır. Hikâye, Pîr Mahmûd b. Pîr Alî varyantına göre 206 beyit; Ömer varyantına göre ise 251 beyit uzunluğundadır. Kaynak metin de dâhil olmak üzere tüm varyantlarda ufak farklılıklar haricinde benzer şekilde anlatılan hikâyenin olay örgüsünü kısaca şöyle özetlememiz mümkündür:

Taberistan ülkesinde, cesaretiyle meşhur Dâdbîn adında bir padişah ve iki veziri vardır. Bu vezirlerin birisinin adı Kâmkâr, diğərinin ise Kârdâr'dır. Kâmkâr, dünya güzeli, benzersiz, gece gündüz ibadetle uğraşan bir kıza sahiptir. Bir gün bir meclis sırasında Kârdâr, içkinin verdiği sarhoşluğun uzaklaşması için bahçeye çıkar. Buradaki hücrede Kâmkâr'ın kızını ibadet ederken görür. Ona âşık olur. Padişaha bu kızın güzelliğinden bahseder. Bunun üzerine padişah da görmeden Kâmkâr'ın kızına âşık olur. Padişah, Kârdâr aracılığı ile Kâmkâr'dan kızını ister. Kâmkâr, kızına durumu anlatır. Pek çok kez yalvarır. Padişaha hizmetin zorluklarından bahseder. Ancak kız, razı olmaz. Kendisini ibadete veren kişinin dünya zevkleriyle ilgilenmeyeceğini söyler. Kızın cevabı üzerine Kâmkâr, kızını da alıp ülkeden ayrılır. Ancak padişah, bu durumu öğrenir. Kâmkâr'ı öldürüp kızı nikâhla eş olarak alır. Bu olayın üzerinden bir süre geçer. Padişah, ülkenin yönetimini Kârdâr'a bırakır. Sefere çıkar. Kârdâr, bir gün çatıdayken hanım sultanı görür. Aşkı tekrar şiddetlenir. Ona, bir kadın aracılığıyla aşkını ve bağlılığını anlatan bir haber gönderir. Hanım sultan, Kârdâr'ın isteğini geri çevirir. Kârdâr, içinde bulunduğu öfke duygusuyla padişah geldiğinde hanım sultan ile sarayın aşçısının arasında bir gönül ilişkisi olduğunu söyler. Padişah, duyduklarından öfkelenir. Aşçıyı idam ettirir. Devletin ileri gelenlerinin tavsiyeleri üzerine hanım sultanın bir deveye bağlanıp çöle bırakılmasını emreder. Hanım sultanın devesi çölde bir kuyu kenarında durur. Hanım sultan, ellerinin bağlarını çözer. Deveden iner. İbadet eder. Bu sırada devrin hükümdarlarından birinin devecisi gelip onu görür. Onun hikâyesini dinler. Devesini bulup ülkesine döner. Hükümdarına çölde gördüğü kadından bahseder. Hükümdar, hizmetkârlarıyla kadının yanına gelir. Onu şehrine davet eder. Hanım sultan, bu daveti geri çevirir. Bir süre daha ibadet eder. Hükümdar, onu tekrar şehrine davet eder. Hanım sultan, suçluların da hazır bulunduğu bir mecliste iftiralara aslının araştırılması gerektiğini, bu isteğinin yerine getirilmesi hâlinde geleceğini söyleyerek cevap verir. Hükümdar, kabul

eder. Dâdbîn Şah ve Kâmkâr huzura davet edilir. Kâmkâr, kadında bir iffetsizlik görmediğini itiraf eder. Dâdbîn Şah da suçunu kabul eder. Bunun üzerine Dâdbîn Şah'ın başı gürzle ezilir. Kâmkâr ise elleri bağlı hâlde bir devenin üzerinde çöle bırakılır.

Lüm'atü's-sirâc li Hazreti't-tâc'ta, Dâdbîn Şah'ın Taberistan ülkesinde yaşadığı ifade edilir.

“Taberistan ülkesinde dünya padişahlarından bir padişah vardı (Rûşen, 1994, s. 143).”

Pîr Mahmûd b. Pîr Alî varyantında Dâdbîn Şah'ın Acem ülkesinde yiğitlikle meşhur bir hükümdar olduğu ifade edilir.

Meger milk-i 'Acem'de bir ulu şâh

Var-ıdı her işe dānā vü āgāh (b. 2398)

Ömer varyantı, hükümdarın Taberistan ülkesinde yaşaması yönüyle kaynak metinle benzerlik gösterir.

Ol Taberistān ilinde şâh-ıdı

Tālî'ü devlet aña hem-rāh-ıdı (b. 2024)

Lüm'atü's-sirâc li Hazreti't-tâc'ta Kârdar, Kâmkâr'ın evinde konuk olduğu bir gece, Kâmkâr'ın kızını görüp âşık olur.

Bir gün Kârdâr, Kâmkâr'ın evinde misafir olarak bulunuyordu...Kârdâr şarabın etkisiyle terlediğini ve damağında tatlılık meydana geldiğini görünce, şarabın tesiri azalsın ve kokusu geçsin diye bir süre bahçeye çıktı, bahçenin çevresini dolaşıyordu. Uzaktan süslü bir oda ve yemyeşil bir çimenlik gördü. O tarafa doğru ilerledi ve o odaya göz attı. Son derece güzel bir kızın namaz kıldığını ve mihrapta ibadet ettiğini gördü. Sanki güneş mihraba gelmişti ya da Zühre nağmelerin notalarını ilahi ibadete dönüştürmüştü. Kârdâr yüz binlerce gönülle o güzelliğe âşık, o naz ve cilveye av oldu (Rûşen, 1994, s. 143).

Pîr Mahmûd b. Pîr Alî varyantında Kârdâr'ın bulunduğu mekân ifade edilmez. Sadece kızın güzelliği karşısında âşık olduğu kaydedilir.

Ki hūrî gibi bir kıızı var-ıdı

Ki gülden nāzûk ü günden ar-ıdı

Gice gündüz 'ibâdetler kılur hōş

Anı kendüye 'âdetler kılur hōş

Meger kim Kârdâr ol kıızı nâ-gâh

Görüp hüsne anuñ oldı āgâh (b. 2404-2406)

Ömer varyantında da Kârdâr'ın bulunduğu yer, açıkça ifade edilmez. Kârdâr'ın işret meclisinden uzaklaştığı anlatılır.

Oturuban bile 'işret kıldılar

Yiyüp içüp zevka meşgûl oldılar

Çün yoritdi meclis içinde zülâl

Çok içildi oldılar bunlar melâl

Turu geldi taşra çıkdı Kârdâr

Seyr iderdi kim kıla def'-i melâl (b. 2034-2036)

Lüm'atü's-sirâc li Hazreti't-tâc'ta Kârdâr, sarayın çatısına çıkıp Kâmkâr'ın kızını tahtta mutlu bir şekilde oturur vaziyette görür. Kızın güzelliğinin büyüyle aklı başından gider. Âşkî tekrar şiddetlenir.

Bir gün Kârdâr önemli bir iş için padişahın sarayının çatısına çıkmıştı. Birden haremın eyvanına gözü takıldı. Mani'nin resmine benzeyen Kâmkâr'ın kızının tahtta mutlu bir şekilde oturduğunu, elini lâleyi andıran yanağına koyduğunu gördü. Kârdâr onun güzelliğini görünce şaşkına döndü ve aklı başından gitti (Rûşen, 1994, s. 146).

Pîr Mahmûd b. Pîr Alî varyantında Kârdâr, bir gün sarayın önünde Kâmkâr'ın kızını görüp iradesini kaybettiği ve kocakarı aracılığıyla ona haber gönderdiği ifade edilir.

Meger bir gün sarây öninde nâ-gâh

Harem ehline düpdüz oldı āgâh

Görür kızını anda Kâmkâr'uñ

Düşüp 'ışkına ol zibâ nigāruñ (b. 2462-2463)

Ömer varyantında Kârdâr, bahçenin içerisinde gezerken bir hücre görür. Hücrenin içerisinde Ay'a benzeyen bir kız, riyasız bir şekilde Tanrı'ya ibadet eder. Kârdâr kızın yüzünü görür ve ona bütün varlığıyla aşık olur.

Bahça içinde gezerken ol vezîr

Görđi bir hücre d zilmiş b -naz r

Görđi bir kıız oturur benzer aya

  a ‘at eyler Tanrı’ya ol b -riy 

Oturup mihr ba urmış yüzini

Ol H k’a  şmarlamış kend zi[ni]

  unki g rđi yüzin anu  K rd r

‘ şk odına c nını kıldı nis r

‘ şık oldu c n u g   lden kıza

D ndi girü geldi oturdı söze (b. 2040-2043)

L m’atü’s-sir c li Hazreti’t-t c’ta padişahın sarayında lezzetli yemekler yapan Hayr adında bir aşçıdan bahsedilir.

“Padişahın sarayında güzel yemekler yapan Hayr adında bir aşçı vardı (R şen, 1994, s. 147).”

P r Mahm d b. P r Al  varyantında, aşcının adı açıkça kaydedilmez.

G r rem anda bir n -cins şabb h

Bu şatun-ıla olmuş katı k st h (b. 2488)

Ömer varyantı, aşcının adının kaydedilmemesi yönüyle kaynak metinden ayrılır. P r Mahm d b. P r Al  varyantıyla benzerlik gösterir.

Ol şeh   bir aşcı k lı var-ıdı

K rd r anı durup fikr eyledi (b. 2117)

L m’atü’s-sir c li Hazreti’t-t c’ta kadın, cezalandırılmak amacıyla deveye bağlanarak   le bırakılır.

“Eğer mutlaka ölmesi gerekiyorsa, emir ver, onu bir deveye bağlasınlar, uçsuz bucaksız   le s rs nler, o üzüntü ve azap ölmekten daha beter ve o ceza kılıç yarasından daha etkilidir. Padişah, onu bir devenin üstüne bağlamalarını ve sınırsız   le bırakmalarını emretti (R şen, 1994, s. 148).”

P r Mahm d b. P r Al  varyantında kadın, atın kuyruğuna bağlanır.

Anı at kuyruğına bağlanalar

Yüregin hışm odıyla tağlanalar (b. 2505)

Ömer varyantı ise kadının cezalandırılma şekli bakımından kaynak metne yaklaşıp.

Kullara buyurdu anı dutdılar

Bir deveye şaruban berkitdiler

Bağladılar çün deveye ol kıızı

Aldılar şahrāya ol nāzūk yüzi (b. 2149-2150)

Lüm'atü's-sirâc li Hazreti't-tâc'ta Kâmkâr'ın kıızı, Dâdbin'in gürz ile babasını öldürdüğünü söyler. Şeriatta kısasın öneminden bahseder. Onun da başının gürz ile ezilmesini ister. Hükümdarın emri üzerine Dâdbin'in başı, gürz ile ezilir.

“Kız, yeryüzünün padişahı, Şah Dâdbin'in, babamın başını demir gürzle ezdiğini bilmektedir... Şeriatte kısas önemli şeylerdendir, ruhların ve bedenlerin temizliği vaciptir... Padişah Dadbin'in başını gürzle ezmelerini emretti (Rûşen, 1994, s. 152).”

Pîr Mahmûd b. Pîr Ali varyantında kız, babasını öldüren Dâdbin'e kısas ister. Hükümdar, Dâdbin'e kızın babası Kâmkâr'ı neden öldürdüğünü sorar ve daha sonra onu orada idam ettirir.

Bes ol işüne iy kattâl ü qallâş

Revâdur ger bulursañ şimdi pādâş

Bunı eydüben ol şâhib-riyâset

Buyurdu itdiler aña siyâset

Ki kılduğı işüñ buldı cezâsın

Ne resme kim revâ-y-ısa sezâsın (b. 2562-2564)

Ömer varyantında Husrev Şah'ın, emri üzerine hizmetkârlar, Dâdbin'in başını keserler.

Şâh Husrev emr kıldı başdılar

Dâdbî-n Şâh'ıñ başını kesdiler (b. 2244)

2. 1. 2. 9. Dokuzuncu Alt Hikâye (Hicaz Hükümdarının Hikâyesi)

Bahtiyâr-nâmelerde anlatılan dokuzuncu alt hikâye, Hicaz Hükümdarının Hikâyesi'dir. Bu hikâye, Lümâtü's-Sirâc li Hazreti't-Tâc'ın 159-170 sayfalarında, Pîr Mahmûd b. Pîr Ali'nin eserinin 2574-2722 beyitleri; Ömer'in eserinde ise 2256-2363 beyitleri arasında anlatılır.

Hikâye, Pîr Mahmûd b. Pîr Alî varyantına göre 148 beyit; Ömer varyantına göre ise 107 beyit uzunluğundadır. Kaynak metin de dâhil olmak üzere tüm varyantlarda ufak farklılıklar haricinde benzer şekilde anlatılan hikâyenin olay örgüsünü kısaca şöyle özetlememiz mümkündür:

Hicaz'da, yüce bir padişah vardır. Bu padişahın hiç çocuğu yoktur. Her zaman gönlünden bir oğlunun olması ister. Dua eder. Sonunda duası kabul olur. Eşi benzeri olmayan bir erkek çocuğu olur. Padişah, müneccimleri çağırır. Oğlunun talihine baktırır. Müneccimler, oğlu yedi yaşına geldiğinde aslanın pençesi ile öldürölme ihtimalinin olduğunu, eğer o tehlikeden kurtulsa bile padişaha o korkunun tesir edeceğini söylerler. Padişah, çocuk yedi yaşına geldiğinde tedbir alıp Tanrı'nın takdirini ortadan kaldırmak ister. Dağda bir kuyu kazdırır. Kuyunun dibinde bir ev düzenler. Çocuğunu dadısıyla beraber oraya yerleştirir. Kendisi de her hafta gidip çocuğunu orada görür. Hasret giderir. Bir gün bir aslan, avını kuyunun olduğu yere doğru kovalar. Birden kuyuya düşer. Çocuğu kolundan tutup kuyunun dışına atar. Dadıyı ise yer. Tesadüfen oradan geçen bir deve sürücüsü çocuğu görür. Onun bir aslan tarafından yaralandığını anlar. Çocuğu alıp evine getirir. Onu iyileştirir. Padişah, bu sırada çocuğunu görmek için kuyuya gelir. Orada aslanı görünce üzölür. Sarayına döner. Devrin ileri gelenleri, çocuğun yaşaması hâlinde padişaha zarar vereceğini söylerler. Çocuk, devecinin yanında on beş yaşına kadar yaşar. Hükümdarlık adetleri üzerine ava gider. O bölgede yaşayan bir harami bölüğü çocukla arkadaş olur. Halk, onların zulmünden hükümdara şikâyetçi olur. Bunun üzerine hükümdar, bir asker grubunu çocuğun üzerine gönderir. Onların başaramaması üzerine yanında askerleriyle gelir. Hükümdar ile çocuk arasında büyük bir mücadele gerçekleşir. Çocuk esir alınır. Ancak hükümdar bu mücadele sırasında yaranılır. Müneccimlere tahminlerinde yanıldıklarını söyler. Ancak müneccimler, yanılmadıkları cevabını verip esir edilen çocuğun onun oğlu olduğunda ısrar ederler. Halep hükümdarı, böylece oğluna kavuşur.

Lüm'atü's-sirâc li Hazreti't-tâc'ta, Tanrı'nın hükümdara bir oğlan bağışlaması üzerine yıldızbilimciler, çocuğun yedi yaşına geldiğinde bir aslanın pençesiyle öldürölme tehlikesi olduğunu, o tehlikeden kurtulsa bile çocuğun yok olacağı korkusunun hükümdarda yer edeceği anlatılır.

Takdir-i İlahi ve sonsuz lütuf ona eşsiz güzellikte bir oğul verdi. Sevgi bahçesindeki bir fesleğen ve sevgi çimenliğindeki bir erguvan gibiydi. Padişahın müneccimleri, doğum günündeki şansının durumuna ve yükselmesine baktılar ve sabit burçlardaki gezegenlerin yerlerini incelediler;

kısacası yıldızların seyri uygun düşüyordu. Padişah hazretlerinin yanına gelip, bu çocuk yedi yaşına geldiğinde aslanın pençesiyle öldürülme tehlikesi var, eğer o tehlikeden kurtulsa bile, onun yok olma korkusu padişahıta yer edecektir dediler (Rûşen, 1994, s. 159).

Pîr Mahmûd b. Pîr Alî varyantında, şehzadenin yedi yaşına geldiğinde bir aslanın zararına uğrayacağını, bu sıkıntıdan kurtulsa da babasına el uzatacağını ve hükümdarın onunla yapacağı savaşta gürzüyle öleceği ifade edilir.

Meger arslan ucından aña bir gün

Žarār irişiser iy şāh-ı meymûn

Eger ol müşkil işden kırtıla ol

Atasına uzada ‘ākıbet kıol

Elinden olısar şonj uci anuñ

Zevāl-i devleti şāhı cihānuñ

Anuñ cenginde öliser bu sulţān

Anuñ gürzi ucından viriser cān (b. 2604-2607)

Ömer varyantında ise çocuğun yedi yaşına geldiğinde başına bir olay geleceği, bu olaydan kurtulacağı ve hükümdarın kazasının çocuğun elinden olacağı anlatılır.

Didiler yidi yaşında oğlanuñ

Bir kaçāsı var-durur iy şāh anuñ

Ol kaçādan ger bu oğlan kırtıla

Şeh kaçāsı anuñ elinde ola (b. 2283-2284)

Lüm’atü’s-sirâc li Hazreti’t-tâc’ta hükümdar, halkına zulmeden haramileri yakalayabilmek için iki kez ordu gönderir.

“Padişah, ileri gelen kimselerden bir grubu, zarar ve kargaşayı yok etmeleri ve hırsızların kötülük yapmalarını engellemeleri için görevlendirdi... İkinci defada, savaşçılar ordunun merkezini ve kanatlarını düzene sokup askerleri sağdan ve soldan birleştirdiler (Rûşen, 1994, s. 163).”

Pîr Mahmûd b. Pîr Alî varyantında ise hükümdar, iki kez ordu gönderir. Daha sonra askerleriyle beraber at sürüp haraminin mekânına ulaşır.

Kimi öldi kimisi başlu gitdi
Bu hâliyle şehün katına yetdi
Bunı böyle göricek şāh-ı a‘zam
Buğur ser-leşkerini anda ol dem
Mübārizler-ile irsāl itdi
Çü ser-leşker dahı irişdi yetdi
Bunuñ-ıla dahı ceng itdi oğlan
Bunı dahı şıdı ol māh-ı tībān (b. 2678-2681)
Hezimet buluban bunlar tamāmı
Ulusı kiçisi vü hāşş u ‘āmı
İrişdiler katına pādīşāhuñ
Mu‘allā hazretine pādīşāhuñ (b. 2684-2685)

Ömer varyantında hükümdarın bir kere ordu gönderdiği ifade edilir. Hükümdar, ordusunun haramiler tarafından mağlup edilmesi üzerine tekrar askerini toplar. Beraber haramilerin bulunduğu yere doğru yönelirler.

Çün çerisin şıduğın işitdi şāh
Hātırı teşvīşle tıldı kıldı āh
Leşkere buyurdı andağ bindiler
Kendüsi bile sürüben geldiler (b. 2333-2334)

Lüm’atü’s-sirâc li Hazreti’t-tâc’ta hükümdar, oğluyla karşılıklı mücadele ederken, çocuk kılıcı babasının kafasının ortasına vurup onu yaralar.

“Çocuk kılıcı babasının kafasının ortasına vurdu ve balta yarasının meyvesi, soy ağacının dalı üzerindeydi (Rûşen, 1994, s. 164).”

Pîr Mahmûd b. Pîr Alî varyantında hükümdar, oğluyla karşılıklı mücadele ederken öldürücü bir yara alır ancak fark etmez.

Meger gâlib gelüp döndürdi anı
Ki dutdılar sipāhîler revānı

Bu sultānuñ dağı farkında nā-gāh

Muḳābil olıcaḳ oğlıyla ol şāh

Meger bir zaḥm mehenker eylemiş ol

Ki ḳan andan dökilmiş key ḳatı bol (b. 2697-2699)

Ömer'in eserinde çocuğun bir sopa darbesiyle hükümdarın vücudunda beş yeri yaralandığı kaydedilir.

Şaldı oğlan köteğini başıra

Zaḥm urdı pâdişāha beş yire (b. 2338)

Kısaca ifade edersek; Lüm'atü's-Sirâc ve Hazreti't-Tâc, Pîr Mahmûd b. Pîr Alî'nin eserinde ve Ömer'in eserinin olay örgüsünde birçok farklılıklar görülür. Fikri yapıda bütünlük sağlanan olay örgüsünde kişiler, mekân ve zaman unsurlarında değişikliğe yer verilir.

2. 2. Kişiler

Kaynak metin Lüm'atü's-Sirâc li Hazreti't-Tâc ile karşılaştırılmaya esas olan iki Bahtiyâr-nâme mesnevisindeki kişileri, çerçeve metin ve alt hikâyedekiler olmak üzere iki alt başlıkta incelenmesi mümkündür.

2. 2. 1. Çerçeve Metinlerin Kişi Kadrosu Bakımından Karşılaştırılması

Bahtiyâr-nâmelere kaynaklık eden Lüm'atü's-Sirâc li Hazreti't-Tâc'ın çerçeve metninin kişi kadrosunu; Sistân padişahı, on vezir, komutan, komutanın kızı, komutanın ordusu, hakimler, kadılar, padişahın hizmetkârları, kızın hizmetkârları, Habeşli hizmetkârlar, ulu komutan, haramiler, Bahtiyâr'ın annesi, köle, kervancı, kervanda ki mübarizler, çocuğu bulan eşkıya, Yunan bilginlerinden bir bilgin, devlet erkanı, çevre ülkelerin beyleri, Kirmân ordusu, tacir, Rum ordusu ve saray hizmetkârları oluşturur. Sistân hükümdarı, on vezir, komutan, komutanın kızı, haramiler, Kirmân hükümdarı, Bahtiyâr ve annesi çerçeve hikâyenin birinci dereceden kişileridir. Komutanın ordusu, kadı, hakimler, hükümdarın hizmetkârları, kızın hizmetkârları, Habeşli hizmetkârlar, köle, yüce komutan, Kirmân ordusu, tacir, kervancı, kervanda ki mübarizler, çocuğu bulan eşkıya, saray hizmetkârları, devlet erkanı, çevre ülkelerin beyleri, Rum ordusu ve Yunan bilginlerinden bir bilgini ise çerçeve metnin ikinci dereceden kişileri arasında değerlendirmemiz mümkündür.

Pîr Mahmûd b. Pîr Alî'nin eserindeki çerçeve hikâyenin kişi kadrosunu; Âzâdbaht (Sistân hükümdarı), yüce vezir, başkomutan, başkomutanın kızı, haramiler, harami başı, Kirmân

hükümdarı, Bahtiyâr (Hudâdâd), yüce hizmetkâr, utanma sahibi hizmetkârlar, Âzâdbaht'ın hizmetkârları, başkomutanın kızının hizmetkârları, hükümdarın kıza âşık olduğu zaman konuştuğu hizmetkâr, devlet erkânı, elçi olarak görevlendirilen yüce bey, başkomutanın ordusu, Kirmân hükümdarının kurduğu meclisteki saki ve çalgıcı, Kirmân ordusu, daye, Hudâdâd'ın yanındaki yiğitler ile tacir oluşturur. Âzâdbaht (Sistân hükümdarı), yüce vezir, başkomutan, başkomutanın kızı, haramiler, harami başı, Kirmân hükümdarı, Bahtiyâr (Hudâdâd) çerçeve metnin birinci dereceden kişi kadrosunda yer alırlar. Yüce hizmetkâr, utanma sahibi hizmetkârlar, Âzâdbaht'ın hizmetkârları, başkomutanın kızının hizmetkârları, hükümdarın kıza âşık olduğu zaman konuştuğu hizmetkâr, devlet erkânı, elçi olarak görevlendirilen yüce bey, başkomutanın ordusu, Kirmân hükümdarının kurduğu meclisteki saki ve çalgıcı, Kirmân ordusu, daye, Hudâdâd'ın yanındaki yiğitler ile taciri ise çerçeve metnin ikinci dereceden kişi kadrosu içerisinde değerlendirmemiz gerekir.

Ömer'in eserinin çerçeve metnin kişi kadrosunu; Sistân hükümdarı, on vezir, başkomutan, başkomutanın kızı, başkomutan ordusu, kadı, hükümdarın hizmetkârları, kızın hizmetkârları, ulu komutan, haramiler, Kirmân hükümdarı, Kirmân ordusu, Bahtiyâr, tacir, saray hizmetkârları, çevre ülkelerin beyleri ve devlet erkânı oluşturur. Sistân hükümdarı, on vezir, başkomutan, başkomutanın kızı, haramiler, Kirmân hükümdarı ve Bahtiyâr birinci dereceden kişilerdir. Başkomutanın ordusu, kadı, hükümdarın hizmetkârları, ulu komutan, Kirmân ordusu, tacir, saray hizmetkârları, çevre ülkelerin beyleri ve devlet erkânı eserin ikinci dereceden kişileri olarak değerlendirilebilir.

Kısaca ifade edersek, kaynak metin olan *Lüm'atü's-Sirâc li Hazreti't-Tâc*'ta kullanılan kişiler, nitelikleri bakımından aynı konuyu işleyen Anadolu sahası Türkçe Bahtiyâr-nâme mesnevilerinde benzer şekilde kullanılmaktadır. Şairler, çerçeve metnin birinci dereceden kişi kadrosunda değişikliğe gitmezler. İkinci dereceden kişi kadrosunda ise yaptıkları ufak eklemelerle hikâyeyi anlatmaya devam ederler.

2. 2. 2. Alt Hikâyelerin Kişi Kadroları Bakımından Karşılaştırılması

2. 2. 2. 1. Tacirin Hikâyesi'nin Kişi Kadrosu

Lüm'atü's-Sirâc li Hazreti't-Tâc'ta Tacirin Hikâyesi'nin kişi kadrosunu; tacir, Basra halkı, tacirin sığındığı köyün beyi, hizmetkârları, köleleri, haramiler, tacirin yol arkadaşı olduğu hırsızlar, dalgıçlar, tacire yardım eden çiftçi köylü, sarraf, şehrin zabıta memuru, zindan görevlisi, tacirin son sığındığı şehrin halkı, beyi ve eşi oluşturmaktadır. Tacir, tacirin sığındığı köyün beyi, haramiler, tacirin yol arkadaşı olduğu hırsızlar, dalgıçlar, köyden şehre

giderken taciri gören kişi, sarraf, şehrin zabıta memuru, tacirin son sığındığı şehrin beyi hikâyenin birinci dereceden kişileridir. Basra halkı, hizmetkârlar, zindan görevlisi, köleler, tacire yardımcı olan çiftçi köylü, tacirin sığındığı şehrin halkı, tacirin son sığındığı şehrin beyinin eşi ise hikâyenin ikinci dereceden kişileri arasında yer alırlar.

Pîr Mahmûd b. Pîr Alî'nin eserinde Tacir'in Hikâyesi'nin kişi kadrosunu; tacir, tacirin sığındığı köyün beyi, haramiler, hırsız, tacirin yol arkadaşı olduğu haramiler, dalgıçlar, sarraf, tacirin son sığındığı ülkenin hükümdarı, Basra halkı, tacirin son sığındığı ülkenin halkı, hükümdarın eşi ve hizmetkârları oluşturur. Hikâyenin birinci dereceden kişileri; tacir, tacirin yol arkadaşı olduğu haramiler, dalgıçlar, sarraf, tacirin sığındığı köyün beyi, haramiler, hırsız ve tacirin son sığındığı şehrin hükümdarıdır. Basra halkı, tacirin son sığındığı şehrin hükümdarının eşi ve hizmetkârları, tacirin gözünü kör eden hizmetkârlar ve tacirin son sığındığı şehrin halkını ikinci dereceden kişiler arasında kabul edebiliriz.

Ömer'in eserindeki Tacirin Hikâyesi'nin kişi kadrosunu; tacir, Basra halkı, tacirin sığındığı köyün beyi, haramiler, tacirin yol arkadaşı olduğu hırsızlar, dalgıçlar, köyden şehre giderken taciri gören kişi, sarraf, şehrin zabiti, tacirin son sığındığı şehrin halkı, beyi ve eşi oluşturur. Hikâyenin birinci dereceden kişileri; tacir, tacirin sığındığı köyün beyi, haramiler, dalgıçlar, sarraf, tacirin yol arkadaşı olduğu hırsızlar, şehrin zabiti, tacirin son sığındığı şehrin beyi ve köyden şehre giderken taciri gören kişidir. Basra halkı, tacirin son sığındığı şehrin halkı ve tacirin son sığındığı şehrin beyinin eşi ise hikâyenin ikinci dereceden kişileridir.

Kısaca ifade edersek; kişi kadrosunda farklılıklar görülür. Örneğin, Lüm'atü's-Sirâc li Hazreti't-Tâc'ta şehrin zabıta memuru, zindan görevlisi, tacire yardım eden çiftçi köylü ve köleler bulunurken Pîr Mahmûd b. Pîr Alî'nin eserinin kişi kadrosunda bunlar yer almaz. Ömer'in eserinin kişi kadrosunda da tacire yardım eden çiftçi köylü ve köleler kaydedilmez.

2. 2. 2. 2. Kuyumcunun Hikâyesi'nin Kişi Kadrosu

Lüm'atü's-Sirâc li Hazreti't-Tâc'ta anlatılan Kuyumcu Hikâyesi'nin kişi kadrosunu; kuyumcu, kuyumcunun eşi, kuyumcuyu çağıran padişah, Bahtiyâr, Rûzbih, Bihrûz, Rûzbih'i evlat edinen padişah, padişahın düşmanı, padişahın hizmetinde olan kahraman bir grup ve ordusu, muhafızlar ve hizmetkârlar, haramiler, hırsızlar ve vezirler oluşturur. Hikâyenin birinci dereceden kişileri; kuyumcu, kuyumcunun eşi, kuyumcuyu çağıran bey, Rûzbih, Bihrûz, vezirler, haramiler, Rûzbih'i evlat edinen padişaktır. Bahtiyâr, hizmetkârlar, padişahın düşmanı, padişahın hizmetinde olan kahraman bir grup ve ordusu, muhafızlar ve hırsızlar ise hikâyenin ikinci dereceden kişilerini oluşturur.

Pîr Mahmûd b. Pîr Alî'nin eserindeki Kuyumcunun Hikâyesi'nin kişi kadrosunu; kuyumcu, kuyumcunun eşi, kuyumcuyu çağıran hükümdar, Rûzbih, Bihrûz, kuyumcunun mektubunu götüren elçi, Rûzbih'i evlat edinen hükümdar, haramiler, düşman ordusu ve ordu komutanları oluşturur. Kuyumcu, kuyumcunun eşi, kuyumcuyu çağıran hükümdar, Rûzbih, Bihrûz, Rûzbih'i evlat edinen hükümdar, haramiler hikâyenin birinci dereceden kişileridir. Kuyumcunun mektubunu götüren elçi, düşman ordusu, ordu komutanları ise hikâyenin ikinci dereceden kişileri arasında yer alırlar.

Ömer'in eserinde anlatılan Kuyumcunun Hikâyesi'nin kişi kadrosunu; kuyumcu, kuyumcunun eşi, kuyumcuyu çağıran bey, Ömer, Rûzbih, Bihrûz, Rûzbih'i evlat edinen hükümdar, haramiler ve vezirler oluşturur. Hikâyenin birinci dereceden kişilerini; kuyumcu, kuyumcunun eşi, kuyumcuyu çağıran bey, Rûzbih, Bihrûz, Rûzbih'i evlat edinen hükümdar, vezirler ve haramiler oluşturmaktadır. Hikâyenin bu varyantındaki tek ikinci dereceden kişi ise Ömer'dir.

Kısaca ifade edersek; kişi kadrosunda farklılıklar bulunur. Lüm'atü's-Sirâc li Hazreti't-Tâc'ta bulunan; Bahtiyâr, muhafızlar, vezirler, hırsızlar ve padişahın düşmanı ve padişahın hizmetinde olan kahraman bir grup ve ordusu, Pîr Mahmûd b. Pîr Alî'nin eserinde yer almaz. Ömer'in eserindeki farklılıklar; kuyumcunun mektubunu götüren elçi, düşman ordusu ve ordu komutanları, hizmetkârlar, haramiler ve padişahın hizmetinde olan kahraman bir grup ve ordusu kaydedilmez.

2. 2. 2. 3. Ebû Sâbir'in Hikâyesi'nin Kişi Kadrosu

Lüm'atü's-Sirâc li Hazreti't-Tâc'ta anlatılan Ebû Sâbir'in Hikâyesi'nin kişi kadrosunu; Ebû Sâbir, Ebû Sâbir'in eşi, Ebû Sâbir'in iki oğlu, köy halkı, vergi tahsildarı, hükümdarın ordusu, köyün beyi, beyin yardımcıları, hırsızlar, öldürülen yardımcı, haramiler, askerler, hizmetkârlar, sarhoş kişi, zalim padişah, merdivenden düşen işçi, şehir padişahının kardeşi ve halkı oluşturur. Hikâyenin birinci dereceden kişileri; Ebû Sâbir, Ebû Sâbir'in eşi, köy halkı, köyün beyi, sarhoş kişi, haramiler, hırsızlar, zalim hükümdar ve merdivenden düşen işçidir. Ebû Sâbir'in iki oğlu, vergi tahsildarı, diğer yardımcılar, askerler, şehir halkı, şehrin hükümdarının kardeşi, hizmetkârlar ve hükümdarın ordusu ise hikâyenin ikinci dereceden kişilerini oluşturur.

Pîr Mahmûd b. Pîr Alî'nin eserinde anlatılan Ebû Sâbir'in Hikâyesi'nin kişi kadrosunu; Ebû Sâbir, Ebû Sâbir'in eşi, Ebû Sâbir'in iki oğlu, köy halkı, haramiler, sarhoş asker, hükümdar, hükümdarın askerleri, köyün beyi, vergi memuru, hırsızlar, zalim hükümdar, merdivenden

düşen işçi ve şehrin hükümdarının kardeşi oluşturur. Ebû Sâbir, Ebû Sâbir'in eşi, köy halkı, köyün beyi, haramiler, sarhoş asker, zalim hükümdar, hırsızlar ve merdivenden düşen işçi hikâyesinin birinci dereceden kişi kadrosunu oluşturur. Hikâyesinin ikinci dereceden kişi kadrosunda ise Ebû Sâbir'in iki oğlu, öldürülen vergi memuru, şehir hükümdarının kardeşi yer alır.

Ömer'in eserindeki Ebû Sâbir'in Hikâyesi'nin kişi kadrosunu; Ebû Sâbir, Ebû Sâbir'in eşi, Ebû Sâbir'in iki oğlu, köy halkı, köyün beyi, beyin yardımcıları, hırsızlar, öldürülen yardımcı, beyin yardımcıları, haramiler, sarhoş kişi, zalim hükümdar, merdivenden düşen işçi, şehir hükümdarının kardeşi ve şehir halkı oluşturur. Ebû Sâbir, Ebû Sâbir'in eşi, köy halkı, köyün beyi, haramiler, sarhoş kişi, zalim hükümdar, hırsızlar ve merdivenden düşen işçi hikâyesinin birinci dereceden kişileridir. Ebû Sâbir'in iki oğlu, öldürülen yardımcı, diğer yardımcılar, şehir hükümdarının kardeşi ve şehir halkı hikâyesinin ikinci dereceden kişileri arasında yer alırlar.

Kısaca ifade edersek; Lüm'atü's-Sirâc li Hazreti't-Tâc'ta ve Ömer'in eserinin kişi kadrosunda bulunan öldürülen yardımcı kaydedilirken Pîr Mahmûd b. Pîr Alî'nin eserinde bu kişi kaydedilmez.

2. 2. 2. 4. Ebû Tamâm'ın Hikâyesi'nin Kişi Kadrosu

Lüm'atü's-Sirâc li Hazreti't-Tâc'ta anlatılan Ebû Tamâm'ın Hikâyesi'nin kişi kadrosunu; Ebû Tamâm, Ebû Tamâm'ın ailesi, Ebû Tamâm'ın hizmetinden ayrıldığı hükümdar, Ebû Tamâm'ın hizmetten ayrılacağını söylediği hizmetkârlar, Errân ülkesi hükümdarı, Errân ülkesi hükümdarının dört veziri, Errân ülkesi hükümdarının ordusu, Çin ülkesi hükümdarı, Çin ülkesi hükümdarının kızı, Çin ülkesi hükümdarının vezirleri, kıskançlık sahibi kişiler, Ebû Tamâm'ın Çin ülkesine geldiğini haber veren elçi ve Ebû Tamâm'ı Errân ülkesi hükümdarına kötüleyen iki köle oluşturmaktadır. Ebû Tamâm, Errân ülkesi hükümdarı, Çin ülkesi hükümdarı, Çin ülkesi hükümdarının kızı, Çin ülkesi hükümdarının vezirleri, Ebû Tamâm'ı Errân ülkesi hükümdarına kötüleyen iki köle ve Errân ülkesi hükümdarının dört veziri hikâyesinin birinci dereceden kişileridir. Ebû Tamâm'ın ailesi, Ebû Tamâm'ın hizmetinden ayrıldığı hükümdar, Ebû Tamâm'ın hizmetten ayrılacağını söylediği hizmetkârlar, kıskançlık sahibi kişiler, Ebû Tamâm'ın Çin ülkesine geldiğini haber veren elçi, Ebû Tamâm'ın Errân ülkesine geldiğini haber veren elçi ve Errân ülkesi hükümdarının ordusu ise hikâyesinin ikinci dereceden kişileri arasında yer alır.

Pîr Mahmûd b. Pîr Alî'nin eserinde anlatılan Ebû Tamâm'ın Hikâyesi'nin kişi kadrosunu; Ebû Tamâm, hükümdar, bilgi sahibi kişiler, Ebû Tamâm'ın hizmetkârları, Alan halkı, Alan ülkesi hükümdarı, saki, dört vezir, Çin hükümdarı ile kızı, kızın hizmetkârları ve iki kul oluşturur. Ebû Tamâm, Alan ülkesi hükümdarı, Çin ülkesi hükümdarı, Çin ülkesi hükümdarının kızı, Ebû Tamâm'ın hizmetinde bulunduğu ülkenin hükümdarı, Alan hükümdarının dört veziri ve iki kul hikâyenin birinci dereceden kişileridir. Ebû Tamâm'ın hizmetkârları, bilgi sahibi kişiler, Çin hükümdarı ile kızının hizmetkârları, Alan halkı ve sakiyi ise hikâyenin ikinci dereceden kişileri arasında değerlendirmek gerekir.

Ömer'in eserinde anlatılan Ebû Tamâm'ın Hikâyesi'nin kişi kadrosunu; Ebû Tamâm, Ebû Tamâm'ın ailesi, Ebû Tamâm'ın hizmetinden ayrıldığı hükümdar, Ebû Tamâm'ın hizmetten ayrılacağını söylediği hizmetkârlar, Alan ülkesi hükümdarı, Hoten ülkesi hükümdarı, Hoten ülkesi hükümdarının kızı, Hoten ülkesi hükümdarının vezirleri, kıskançlık sahibi kişiler, Ebû Tamâm'ın Hoten ülkesine geldiğini haber veren elçi, Ebû Tamâm'ın Alan ülkesine geldiğini haber veren elçi ve Ebû Tamâm'ı Alan ülkesi hükümdarına kötüleyen iki köle oluşturur. Hikâyenin birinci dereceden kişileri; Ebû Tamâm, Alan ülkesi hükümdarı, Hoten ülkesi hükümdarı, Hoten ülkesi hükümdarının kızı, Hoten ülkesi hükümdarının vezirler ve Ebû Tamâm'ı Alan ülkesi hükümdarına kötüleyen iki köledir. Ebû Tamâm'ın ailesi, Ebû Tamâm'ın hizmetinden ayrıldığı hükümdar, Ebû Tamâm'ın hizmetten ayrılacağını söylediği hizmetkârlar, kıskançlık sahibi kişiler, Ebû Tamâm'ın Hoten ülkesine geldiğini haber veren elçi ve Ebû Tamâm'ın Alan ülkesine geldiğini haber veren elçi ise ikinci dereceden kişi kadrosu içerisinde yer alır.

Kısaca ifade edersek; Lüm'atü's-Sirâc li Hazreti't-Tâc'ta ve Pîr Mahmûd b. Pîr Alî'nin eserinde Çin ülkesi hükümdarı ve kızı kaydedilirken Ömer'in eserinde Hoten ülkesi hükümdarı ve kızı olarak kaydedilir. Lüm'atü's-Sirâc li Hazreti't-Tâc'ta Errân ülkesi hükümdarı kaydedilirken, Pîr Mahmûd b. Pîr Alî'nin eserinde ve Ömer'in eserinde Alan ülkesinin hükümdarı olarak kaydedilir.

2. 2. 2. 5. Halep Hükümdarının Oğlunun Hikâyesi'nin Kişi Kadrosu

Lüm'atü's-Sirâc li Hazreti't-Tâc'ta anlatılan Halep Hükümdarının Oğlu'nun Hikâyesi'nin kişi kadrosu; Halep hükümdarı, Halep hükümdarının oğlu, tacir, Mısır hükümdarı, Halep hükümdarının eşi, Mısır hükümdarının eşi ve kızı, elçi, Garâb-ı Yasribî, Mısırlı kadınlar ve hizmetkâr oluşturur. Halep hükümdarı, Halep hükümdarının oğlu, tacir, Mısır hükümdarı, Mısır Hükümdarının kızı ve Garâb-ı Yasribî hikâyenin birinci dereceden kişi kadrosunu

oluşturmaktadır. Halep hükümdarının eşi, elçi, Mısır hükümdarının eşi, Mısırlı kadınlar ve hizmetkârları ikinci dereceden kişiler arasında değerlendirmemiz gerekir.

Pîr Mahmûd b. Pîr Alî'nin eserinde anlatılan Halep Hükümdarının Oğlunun Hikâyesi'nin kişi kadrosunu; Halep hükümdarı, Halep hükümdarının oğlu, tacir, Mısır hükümdarı, Mısır hükümdarının kızı, Halep hükümdarının elçisi, şehzadenin kervanını vurduğu tacir, şehzadenin arkadaşları, kervandaki adı bilinmeyen yiğit ve kızın emriyle şehzadeyi kör eden hizmetkârlar oluşturur. Halep hükümdarının oğlu, tacir, Halep hükümdarı, Mısır hükümdarı, kervandaki adı bilinmeyen yiğit ve Mısır hükümdarının kızı hikâyenin birinci dereceden kişi kadrosunu oluşturur. İkinci dereceden kişiler ise Halep hükümdarının elçisi, şehzadenin arkadaşları ve şehzadenin kervanını vurduğu tacirdir.

Ömer'in eserinde anlatılan Halep Hükümdarının Oğlunun Hikâyesi'nin kişi kadrosunu; Halep hükümdarının oğlu, tacir, Halep hükümdarı, Halep hükümdarının eşi, Mısır hükümdarı, Mısır hükümdarının eşi ve kızı, elçi, Gurâb-ı Nayrâbî, Mısır güzelleri ve hizmetkâr oluşturur. Halep hükümdarının oğlu, tacir, Halep hükümdarı, Mısır hükümdarı, Gurâb-ı Nayrâbî ve Mısır hükümdarının kızı hikâyenin birinci dereceden kişileridir. Halep hükümdarının eşi, elçi, Mısır hükümdarının eşi, Mısır güzelleri ve hizmetkârlar ise hikâyenin ikinci dereceden kişilerini oluşturur.

Kısaca ifade edersek; Lüm'atü's-Sirâc li Hazreti't-Tâc'ta Gurâb-ı Yasribî, Ömer'in eserinde Gurâb-ı Nayrâbî ismi kaydedilirken Pîr Mahmûd b. Pîr Alî'nin eserinde bu isim açıkça ifade edilmez. Pîr Mahmûd b. Pîr Alî'nin eserinde şehzadenin kervanını vurduğu tacir, şehzadenin arkadaşları, kervandaki adı bilinmeyen yiğit ve kızın emriyle şehzadeyi kör eden hizmetkârlar kişi kadrosunda bulunur. Lüm'atü's-Sirâc li Hazreti't-Tâc'ta ve Ömer'in eserinde bu kişiler yer almaz.

2. 2. 2. 6. Bihgerd Şah'ın Hikâyesi'nin Kişi Kadrosu

Lüm'atü's-Sirâc li Hazreti't-Tâc'ta anlatılan Bihgerd Şah'ın Hikâyesi'nin kişi kadrosu; Bihgerd, Tîzhûş, Melik Hümâ, Melik Hümâ'nın elçileri, Bihgerd'in hizmetkârları, Tîzhûş'u bulan elçi, Bihgerd'in elçileri, tacir, taciri öldüren haramiler, şehir halkı, zindandaki tutsaklar, köleler, at binicileri, cellatlar ve Melik Hümâ'nın hizmetkârları oluşturur. Bunların yanısıra olay örgüsünde önemli noktalara neden olan iki kuş ve ceylan de kişi kadrosuna dâhil edebiliriz. Bihgerd, Tîzhûş, Melik Hümâ, Tîzhûş'u bulan elçi, tacir ve taciri öldüren haramiler hikâyenin birinci dereceden kişileridir. Bihgerd'in hizmetkârları, Bihgerd'in elçileri, şehir halkı, cellatlar, Melik Hümâ'nın hizmetkârları, zindandaki tutsaklar, köleler ve

at binicileri ise hikâyenin ikinci dereceden kişileri arasında değerlendirilebilir. Bununla beraber hikâyede geçen iki kuş ve bir ceylanı da kişi kadrosu içerisinde kabul edebiliriz.

Pîr Mahmûd b. Pîr Alî'nin eserinde anlatılan Bihgerd Şah'ın Hikâyesi'nin kişi kadrosu; Bihgerd Şah, Tîzhûş, Hümây Şâh, Hümây Şâh'ın elçisi, adı bilinmeyen hizmetkârlar, Hümây Şâh'ın eşi, tacir ve taciri öldüren haramiler oluşturur. Bunların yanısıra olay örgüsünde önemli noktalara neden olan iki kuş ve geyik de kişi kadrosuna dâhil edebiliriz. Hikâyenin birinci dereceden kişileri; Bihgerd, Tîzhûş, Hümây Şâh, Tîzhûş'u bulan elçi, tacir ve taciri öldüren haramilerdir. Adı bilinmeyen hizmetkârlar ve Hümây Şâh'ın eşi hikâyenin ikinci dereceden kişi kadrosunu oluşturur. İki kuş ve geyiği ise diğer kişiler olarak kabul edebiliriz.

Ömer'in eserinde anlatılan Bihgerd Şah'ın Hikâyesi'nin kişi kadrosunu; Bihgerd, Tîzhûş, Melik Hümâ, Bihgerd'in hizmetkârları, Tîzhûş'u bulan elçi, Bihgerd'in elçileri, tacir, taciri öldüren haramiler, şehir halkı, cellatlar ve Melik Hümâ'nın hizmetkârları oluşturur. Bununla beraber olay örgüsünde kırılmalara neden olan iki kuş ve geyiği de kişi kadrosuna dâhil edebiliriz. Hikâyenin birinci dereceden kişi kadrosunu Bihgerd, Tîzhûş, Melik Hümâ, Tîzhûş'u bulan elçi, tacir ve taciri öldüren haramiler oluşturur. Bihgerd'in hizmetkârları, Bihgerd'in elçileri, şehir halkı, cellatlar ve Melik Hümâ'nın hizmetkârları ise ikinci dereceden kişilerdir. İki kuş ve geyik ise diğer kişiler olarak değerlendirilmelidir.

Kısaca ifade edersek; Lüm'atü's-Sirâc li Hazreti't-Tâc'ta zindandaki tutsaklar, köleler, at binicileri, cellatlar ve Melik Hümâ kişileri yer alırken Pîr Mahmûd b. Pîr Alî'nin eserinde bu isimler kaydedilmez. Ömer'in eserinde ise zindandaki tutsaklar, köleler ve at binicileri yer almaz. Lüm'atü's-Sirâc li Hazreti't-Tâc'ta diğer kişiler olarak değerlendirilen iki kuş ve ceylan, Pîr Mahmûd b. Pîr Alî'nin eserinde ve Ömer'in eserinde iki kuş ve geyik olarak kaydedilir.

2. 2. 2. 7. Kadınların Aldatmacalarına Dair Hikâye'nin Kişi Kadrosu

Lüm'atü's-Sirâc li Hazreti't-Tâc'ta anlatılan Kadınların Aldatmacalarına Dair Hikâye'nin kişi kadrosunu; hükümdar, hükümdarın elçisi, vezir, askerler, Rum hükümdarı, Rum hükümdarının kızı, birinci elçi, Rum hükümdarının ordusu, Rum hükümdarının vezirleri, Rum hükümdarının diğer elçisi, tacir, Rum hükümdarının kızının çocuğu, kapıcı, hükümdarın hizmetkârı, kocakarı ve dadılar oluşturur. Rum hükümdarının kızının ölmüş olan kocası da bu kadroya dâhil edebiliriz. Hükümdar, vezir, askerler, Rum hükümdarı, Rum hükümdarının kızı, Rum hükümdarının kızının çocuğu, Rum hükümdarının ordusu, hükümdarın hizmetkârı, Rum hükümdarının vezirleri, kapıcı ve kocakarı birinci dereceden

kişilerdir. Hükümdarın elçisi, birinci elçi, Rum hükümdarının elçisi, tacir ve dadılar ise hikâyenin ikinci dereceden kişilerini oluşturur. Rum hükümdarının kızının ölmüş olan kocası ise diğer kişiler başlığı altında değerlendirilebilir.

Pîr Mahmûd b. Pîr Alî'nin eserinde anlatılan Kadınların Aldatmacalarına Dair Hikâye'nin kişi kadrosunu; İran hükümdarı, vezir, İran hükümdarının ordusu, Rum hükümdarı, Rum hükümdarının kızı, Rum hükümdarının ordusu, İran hükümdarının elçisi, Yahşı, Rum hükümdarının kızının oğlu, tacir, cellat ve kocakarı oluşturur. Rum hükümdarının kızının ölmüş olan kocası da bu kadroya dâhil edilebilir. İran hükümdarı, vezir, İran hükümdarının ordusu, Rum hükümdarı, Rum hükümdarının kızı, Rum hükümdarının ordusu, Rum hükümdarının kızının oğlu, cellat ve kocakarı hikâyenin birinci dereceden kişileridir. Tacir ve Yahşı ise ikinci dereceden kişiler arasında sınıflandırılabilir. Rum hükümdarının kızının ölmüş olan kocasını ise diğer kişiler başlığı altında değerlendirmemiz mümkündür.

Ömer'in eserinde anlatılan Kadınların Aldatmacalarına Dair Hikâye'nin kişi kadrosunu; hükümdar, hükümdarın elçisi, vezir, askerler, Rum hükümdarı, Rum hükümdarının kızı, birinci elçi, Rum hükümdarının ordusu, Rum hükümdarının vezirleri, Rum hükümdarının diğer elçisi, tacir, Rum hükümdarının kızının çocuğu, kapıcı, hükümdarın hizmetkârı, kocakarı ve dadılar oluşturur. Rum hükümdarının kızının ölmüş olan kocası da bu kadroya dâhil edilebilir. Hikâyenin birinci dereceden kişileri; hükümdar, vezir, askerler, Rum hükümdarı, Rum hükümdarının kızı, Rum hükümdarının kızının çocuğu, Rum hükümdarının ordusu, hükümdarın hizmetkârı, kapıcı, kocakarı ve Rum hükümdarının vezirleridir. Hükümdarın elçisi, birinci elçi, Rum hükümdarının diğer elçisi, tacir ve dadılar hikâyenin ikinci dereceden kişi kadrosunu oluşturur. Rum hükümdarının kızının ölmüş olan kocası ise diğer kişiler başlığı altında tasnif edilmelidir.

Kısaca ifade edersek; Lüm'atü's-Sirâc li Hazreti't-Tâc'ta ve Ömer'in eserinde kapıcı ve dadı kişi kadrosunda yer alırken Pîr Mahmûd b. Pîr Alî'nin eserinde bu kişiler yer almaz. Yalnızca adı geçen Yahşı kaydedilir.

2. 2. 2. 8. Dâdbîn Şah'ın Hikâyesi'nin Kişi Kadrosu

Lüm'atü's-Sirâc li Hazreti't-Tâc'ta anlatılan Dâdbîn Şah'ın Hikâyesi'nin kişi kadrosunu; Dâdbîn Şah, Kârdâr, Kâmkâr, Kâmkâr'ın kızı, haberci kadın, Hayr (aşçı), akıl sahiplerinden biri, çöldeki işsiz kişi, deveci, Hüsrev Şah, kullar, kılıç hizmetkârı ve Dâdbîn'in başını kesen hizmetkârlar oluşturur. Dâdbîn Şah, Kârdâr, Kâmkâr, Kâmkâr'ın kızı, deveci ve Husrev Şah hikâyenin birinci dereceden kişi kadrosunu oluşturur. Hikâyenin ikinci dereceden kişi

kadrosunda ise haberci kadın, Hayr (aşçı), akıl sahiplerinden biri, çöldeki işsiz kişi, kullar, kılıç hizmetkârı ve Dâdbîn'in başını kesen hizmetkârlar yer alır.

Pîr Mahmûd b. Pîr Alî'nin eserinde anlatılan Dâdbîn Şah'ın Hikâyesi'nin kişi kadrosunu; Dâdbîn Şah, Kâmkâr, Kârdâr, Kâmkâr'ın kızı, elçi, Dâdbîn'in hizmetkârları, Dâdbîn'in başını kesen hizmetkârlar, haberci kadın, aşçı, kapıcı, deveci ve hükümdarlar hükümdarı oluşturur. Hikâyenin birinci dereceden kişileri; Dâdbîn Şah, Kâmkâr, Kârdâr, Kâmkâr'ın kızı, deveci ve hükümdarlar hükümdarıdır. Haberci kadın, aşçı, kapıcı ve Dâdbîn'in başını kesen hizmetkârları ise hikâyenin ikinci dereceden kişileri arasında değerlendirebiliriz.

Ömer'in eserinde anlatılan Dâdbîn Şah'ın Hikâyesi'nin kişi kadrosunu; Dâdbîn Şah, Kârdâr, Kâmkâr, Kâmkâr'ın kızı, haberci kadın, aşçı, çöldeki işsiz kişi, deveci, Husrev Şah, kullar, kılıç hizmetkârı ve Dâdbîn'in başını kesen hizmetkârlar oluşturur. Dâdbîn Şah, Kârdâr, Kâmkâr, Kâmkâr'ın kızı, Husrev Şah ve deveci hikâyenin birinci dereceden kişi kadrosunu oluşturur. Haberci kadın, aşçı, çöldeki işsiz kişi, kullar, kılıç hizmetkârı ve Dâdbîn'in başını kesen hizmetkârlar ise ikinci dereceden kişiler arasında değerlendirilebilir.

Kısaca ifade edersek; Lüm'atü's-Sirâc li Hazreti't-Tâc eserinin kişi kadrosunda Hayr adında aşçı kaydedilirken Pîr Mahmûd b. Pîr Alî'nin eserinde ve Ömer'in eserinde bu aşçının adı açıkça ifade edilmez. Kaynak metinde ve Ömer'in eserinde Husrev Şah kişi kadrosunda bulunurken Pîr Mahmûd b. Pîr Alî'nin eserinde yer almaz.

2. 2. 2. 9. Hicaz Hükümdarının Hikâyesi'nin Kişi Kadrosu

Lüm'atü's-Sirâc li Hazreti't-Tâc'ta anlatılan Hicaz Hükümdarının Hikâyesi'nin kişi kadrosunu; Hicaz hükümdarı, Hicaz hükümdarının oğlu, dadı, hizmetkârlar, deveci, yıldızbilimciler, haramileri hükümdara şikâyet için gelen kişiler, haramiler üzerine gönderilen askerler, haramiler, ordu ve halktan oluşturur. Bununla birlikte Hicaz hükümdarının oğlunun dadısıyla beraber yaşadığı kuyuya düşen aslan ve avının da hikâyenin kişi kadrosunda değerlendirmek mümkündür. Birinci dereceden kişi kadrosunu Hicaz hükümdarı, Hicaz hükümdarının oğlu, yıldızbilimciler, dadı ve haramiler oluşturur. Haramileri hükümdara şikâyet için gelen kişiler, haramiler üzerine gönderilen askerler, ordu ve halk ise ikinci dereceden kişi kadrosu içerisinde değerlendirilmelidir. Aslan ve aslanın avını ise diğer kişiler başlığı altında tasnif edebiliriz.

Pîr Mahmûd b. Pîr Alî'nin eserinde anlatılan Hicaz Hükümdarının Hikâyesi'nin kişi kadrosunu; Hicaz hükümdarı, Hicaz hükümdarının oğlu, müneccimler, kuyuyu kazan adı bilinmeyen hizmetkârlar, daye, deveci, asker grubu, şehzadenin arkadaşları, onları

hükümdara şikâyet eden halk, Hicaz hükümdarının başkomutanı ve teke tek dövüşen yiğitler oluşturur. Olay örgüsünde kırılmaya neden olan aslanı da hikâyenin kişi kadrosu içerisinde kabul edilebilir. Hikâyenin birinci dereceden kişi kadrosunu; Hicaz hükümdarı, Hicaz hükümdarının oğlu, müneccimler ve daye oluşturur. Kuyuyu kazan adı bilinmeyen hizmetkârlar, deveci, asker grubu, şehzadenin arkadaşları, şehzade ve arkadaşlarını hükümdara şikâyet eden halk, Hicaz hükümdarının başkomutanı ve teke tek dövüşen yiğitler ise hikâyenin ikinci dereceden kişi kadrosu arasında yer alır. Bu varyantta aslan diğer kişiler arasında değerlendirilebilir.

Ömer'in eserinde anlatılan Hicaz Hükümdarının Hikâyesi'nin kişi kadrosunu; Hicaz hükümdarı, Hicaz hükümdarının oğlu, dadı, deveci, yıldızbilimciler, haramileri hükümdara şikâyet için gelen kişiler, haramiler üzerine gönderilen askerler, haramiler, ordu ve halktan oluşturur. Bununla birlikte Hicaz hükümdarının oğlunun dadısıyla beraber yaşadığı kuyuya düşen aslan ve avının da hikâyenin kişi kadrosunda değerlendirmek mümkündür. Hikâyenin birinci dereceden kişileri; Hicaz hükümdarı, Hicaz hükümdarının oğlu, yıldızbilimciler, dadı ve haramilerdir. Haramileri hükümdara şikâyet için gelen kişiler, haramiler üzerine gönderilen askerler, ordu ve halk hikâyenin ikinci dereceden kişi kadrosunu oluşturmaktadır. Diğer kişiler ise bunlar; aslan ve aslanın avıdır.

Kısaca ifade edersek; Pîr Mahmûd b. Pîr Alî'nin eserinde şehzadenin arkadaşları kişi kadrosuna dahil olurken Lüm'atü's-sirâc li Hazreti't-tâc'ta ve Ömer'in eserinde bu kişi kaydedilmez.

2. 2. 3. Hikâyelerin Kişi Kadrosunu Kullanmaları Yönüyle Karşılaştırılması

Lüm'atü's-sirâc li Hazreti't-tâc'ta kişiler, ayrıntılı olarak verilmez. Alt hikâyeler başkahramanın kısa bir tanıtımıyla başlar ve bu tanıtım, tüm alt hikâyelerde okuyucunun başkahraman hakkında bilgi sahibi olması sağlar.

Eski zamanda; sabrı, dostça geçinmeyi, sükûneti ve yardımı kendisine süs edinen, aklın emirlerine itaati ve adaletin kurallarına uymayı kendisine giysi yapan sabırlı bir Ebû Sâbir vardı. Aklî kuvvetle ve nefsanî nurla, sabrın sonunun iyi olduğunu görmüştü. Sezgi gözüyle ve içinin temizliğiyle onun sonu gözlenmişti. Sabredenlerin mükâfatının, kuruntuların insanı kuşatmasından daha fazla olduğunu kesin olarak anlamıştı. Zamanenin olaylarına sabrı derman yapıyordu, zamanın belâlarını ılımlı bir şekilde uyutuyordu (Rûşen, 1994, s. 75).

Eserde kahramanlar, bazen kendilerini tanıtır. Böylece kahraman hakkında okuyucu doğrudan bilgi sahibi olur.

“Benden uzak dur, zaten yabancıyım ve üzgünüm. Çeşitli üzüntüler beni perişan etti, olayların belâları beni mahvetti (Rûşen, 1994, s. 79).”

Alt hikâyelerde başkahramanın haricindeki kişilerin tanıtımları da ayrıntılı verilmemektedir. Bu tanıtımlar, hikâyedeki diğer kişiler tarafından yapılmaktadır.

“Bugün dünyada onun kadar güzel birisi yoktur. İnsan şeklinde bir güneş ve insan görünümünde bir melektir. Gül, rengini onun yüzünden, şeker tadını onun sözünden almıştır. İnsanlığın hurisi, kutsallığın bakiresidir. Onun güzelliğinin hutbesi minberlerin zirvesindedir onun gönüldeki arzusunun övgüsü, sultanların övücüdür (Rûşen, 1994, s. 93).

Hikâyelerde kişiler, doğrudan tanıtılır ve böylece okuyucu, kişi hakkında bilgi sahibi olur.

Mal mülk bakımından eşsiz bir kuyumcu vardı. Mücevhercilik (sarraflık) konusunda devrin ustası idi ve parlak incilere değer biçmede, denizden çıkarılan ürünler konusunda zamanın az rastlanan kişisiydi. Gerçeği sahteden, geçerli olanı geçersiz olandan ayırdederdi. Bu genç adamın namuslu ve asil bir hanımı vardı (Rûşen, 1994, s. 55).

Lüm’atü’s-sirâc li Hazreti’t-tâc’ın çerçeve metninde, hikâyeye kahramanlarından sadece Âzâdbaht ve Bahtiyâr’ın isimleri verilir.

“Çok eski devirlerde Acem ülkesinde, dünya meliklerinden taç ve taht sahibi, Azâdbaht adında bir melik vardı (Rûşen, 1994, s. 13).”

“Bahtiyâr’ı zindana götürdükleri zaman padişah üzüntülü ve perişan bir halde sarayın haremine yöneldi (Rûşen, 1994, s. 34).”

Pîr Mahmûd b. Pîr Alî’nin eserinin çerçeve metninde, hikâyeye kahramanlarından sadece Âzâdbaht ve Bahtiyâr’ın isimleri verilir. Diğer kişilerin ise isimleri lâfzen anılmaz. Bununla birlikte eserin giriş kısmında şair, Âzâdbaht’ın yüce bir veziri olduğunu ifade ederken, diğer vezirleri ise kaydetmez. Fakat her hikâyede, hükümdarın farklı bir veziri gelip Bahtiyâr’ın idam edilmesini ister.

Var-ıdı bir veziri merd-i fâzıl

Çü dürlü hayr-endîş ü ‘âkıll (b. 77)

Meger irdi vezîr-i hâmis ol dem

Yüz urup dir ki iy sultān-ı ‘ālem (b. 1835)

Pîr Mahmûd b. Pîr Alî’nin eserinin alt hikâyesi olan Kadınların Aldatmacalarına Dair Hikâyesi’nde hükümdar hakkında ayrıntılı bilgiye yer verilir.

Didi kim ‘ahd-i mâzîde meger bir

Var-ıdı hûş mu‘azzam şâh-ı dilgîr

Kemâl ü ‘adl-ıla mevşûf-ıdı ol

Cemâl ü ‘aql-ıla ma‘zûf-ıdı ol

Anuñ şânına inüp luţf u ihsân

Aña maḥkûm-ıdı İrân u Tûrân

‘Adûsı cümle mahdûm olmış-ıdı

Ḳamu menkûb u ma‘dûm olmış-ıdı

Hemîşe yiyüp içmeg-ıdı işi

Sürerdi ‘ayş-ıla yazı vü kışı

İvit hîç leşkerine bakmaz oldı

Bulardan yaña meyli akmaz oldı

‘Adûdan çünki fâriğ ola sultân

Daḥı hîç leşkerine kılmaz ihsân (b. 2137-2143)

Eserde, diğerk kişiler yüzeysel olarak tanıtılırlar. Bu kişiler, fonksiyonları itibariyle düz karakter özelliğı gösterirler.

Meger bunu rivāyet kıldı efvāh

Ki var-ıdı Haleb’de bir ulu şâh

Ḳatı şāhib-firāset server-ıdı

Cihān içinde ‘adl issi er-ıdı

Ḥayāta ma‘den ü luţfa [i]dı kân

Vefāya menba‘-ıdı cūda ‘ummān

Meger var-ıdı bir hûb oğı anuñ

Gözinüñ nûrı-y-ıdı bu cihānuñ

Ki cismi beñzer-idi cāna muṭlaḳ
Dutardı Yūsuf-ı Ken‘ān’ına ṭaḳ
Velikin key sebūk-ser oĝlan-ıdı
Şitāb idici ebter oĝlan-ıdı
Neyi kim işide ger biş [e]ger kem
Dilerdi kim müyesser ola ol dem (b. 1853-1859)

Pîr Mahmûd b. Pîr Alî’nin eserinde, başkahramanlar diğerkahramanlara göre daha ayrıntılı tanıtılır. Böylece okuyucu, onun hakkında bilgi sahibi olur.

Meger kim Başra’da bir ulu tâcîr
Var-ıdı milki çok [u] mālî vâfir
Gice gündüz ticâret ider-idi
Hemişe berr ü bahra gider-idi
Kumaş almaĝı ĝâyet hōş bilürdi
Ki bir aḳçada biñ aşşı kılurdi
Eline ger alursa bir avuç hāk
Olurdi ol dem elinde zer-i pāk
Nirede olsa yir-idi içerdî
Şafâ vü ‘işret-ile hōş geçerdi (b. 692-696)

Kaynak metinde ve diğerk Bahtiyâr-nâme mesnevilerinde olduğu gibi kişiler, tip özelliği gösterirler. Mehmet Kaplan’ın ifadesiyle tip, belli bir devirde toplumun inandığı değerleri temsil eden kişidir (Kaplan, 2011, s. 5). Ona göre farklı insanların hayat karşısındaki tavırları ve baskın eğilimlerine göre tasnif edilebilecekleri gruplara tip denir (Kaplan, 1976, s. 462). Tip, dış dünyadan edebî esere geçer (Moran, 1982, s. 94). Onun asıl dikkat çekici özelliği, kişisel olmamasıdır. Ortak özellikleri belirgin şekilde temsil eder (Emil, 1989, s. 27). Klâsik Türk şiirinin kişi kadrosundaki diğerk örnekler gibi bu kişilerin eser boyunca fikirlerinde değişiklik görülmez. Bahtiyâr-nâmelerde anlatılan hikâyesinde Ebû Sâbir, tipin önemli bir örneğidir.

Eski zamanda sabrı, dostça geçinmeyi, sükûneti ve yardımı kendisine süs edinen, aklın emirlerine itaati ve adaletin kurallarına uymayı kendisine giysi yapan sabırlı bir Ebu Sâbir vardı. Aklî kuvvetle ve nefsanî nurla, sabrın sonunun iyi olduğunu görmüştü. Sezgi gözüyle ve içinin temizliğiyle onun sonu gözlenmişti. Zamanenin olaylarına sabrı derman yapıyordu, zamanın belâlarını ılımlı bir şekilde uyutuyordu (Rûşen, 1994, s. 75).

Kim evvelde meger var-ıdı bir er

Katı şabr ehli-y-idi ol hüner-ver

Müdārā eyleyici şābir-idi

Özi gibi adı Bū Şābir-idi

Neye kim olur-ısa şabr iderdi

Te'ennî yolına girüp giderdi

Hilimden tenlere dikerdi haftān

Şaburdan dertlere kılurdi dermān (b. 1247-1250)

Ömer'in eserinin çerçeve metninde, hikâye kahramanlarından yalnızca Bahtiyar'ın adı verilmektedir. Lüm'atü's-sirâc li Hazreti't-tâc metninde Âzâdbaht olarak kaydedilen Sistân ülkesi hükümdarının Ömer'in Bahtiyâr-nâme'sinde adı lâfzen anılmamaktadır. Bahtiyâr'ın cezalandırılmasını arz eden vezirlerin ise yalnızca ikisinin adı kaydedilmektedir. Diğer vezirler, sıra sayı sıfatlarıyla ifade edilmektedir (Sarıkaya, 2022, s. 134).

Durdı çıkdı tahtına şāh-ı 'Acem

Geldi üçünci vezîr Bāverdügām (b. 666)

Girü çıkdı tahtına ol pādişāh

Geldi dördüncü vezîr Bāverdühāh (b. 976)

Ömer'in eserinde de diğer Bahtiyâr-nâmelerde olduğu gibi başkahramanlar ayrıntılı olarak tanıtılırken diğer kişiler yüzeysel olarak tanıtılırlar. Çerçeve metin ve alt hikâyelerin tamamında başkahramanın kısa bir tanıtımıyla giriş yapılır. Bu tanıtım, okuyucuya başkahraman hakkında bilgi sahibi olması amacıyla aktarılır.

Söz diyenden şöyle işitdüm haber

Kim cihānda bir vezîr vardı meger

Eyü kiři idi adı Bū Tamām

‘İlmi artuğ ‘ağlı çok ħilmi tamām

Ol zamānuđ işlerin sürmiş-idi

Hem cihānuđ devletin görmiş-idi (b. 1207-1209)

Daha önce ifade edildiği gibi alt hikāyelerde başkahramanın dışında kişilerin tanıtımları ayrıntılı değildir. Bu tanıtımlar, hikāyedeki diğer kişiler tarafından yapılır.

Ben işitdüm kayřer-i Rūm’uđ i řāh

Bir kıızı var māt olur ħüsniinde māh

Görk içinde ħi nazıri yoğ-ımiş

Size lāyık ħulķ u ħüsni çoğ-ımiş (b. 1746-1747)

Kısaca ifade edersek; hikāyelerin kiři kadrosunu kullanmaları yönüyle karşılaştırılmasında bazı farklılıklar görülür. Örneđin, Lūm’atü’s-sirāc li Hazreti’t-tāc’ta ve Pır Mahmūd b. Pır Alı’nin Bahtiyār-nāme’sinde Azādbaht ve Bahtiyār’ın adı lafzen anılırken Ömer’in Bahtiyār-nāme’sinde adı lāfzen anılmamaktadır. Tüm alt hikāyelerde okuyucunun başkahraman hakkında bilgi sahibi olması sağlanır. Alt hikāyelerde başkahramanın dışındaki kişilerin tanıtımı ayrıntılı verilmez. Hikāyelerin giriş kısmında başkahramanlar ayrıntılı olarak tanıtılır. Kaynak metinde ve diğer Bahtiyār-nāme mesnevilerinde olduğu gibi kişiler, tip özelliği gösterirler. Bahtiyār-nāmelerde anlatılan hikāyesinde Ebū Sābir, tipin önemli bir örneğidir.

2. 3. Zaman

Gerçek dünyadaki bütün oluř ve hareketler, zamandan bağımsız olmadığı gibi, kurmaca dünyadaki tüm durum ve hareketler de bir zaman dilimi içinde gerçekleşirler ve az veya çok her olay veya şahıs, içinde olduğu zamanın izlerini taşır. Bu yüzden okuyucular olayların ne zaman oluştuklarını merak ederler (Narlı, 2002, s. 94). Lūm’atü’s-sirāc li Hazreti’t-tāc metninde zaman kronolojik olarak işlenmektedir. ereve metinde padişahın; komutanın kıızıyla evlenmesi, İran ülkesinden ayrılması, yeniden tahta hākim olması, Hudādād’ın doğması, haramiler tarafından büyütölmesi, onu yanında tutup ismini Bahtiyār’a çevirmesi ve devlet görevi vermesi ile işlediği suç sebebiyle cezalandırmak istemesi kronolojik takiple aktarılmaktadır. Bahtiyār’ın idam kararını ertelemek amacıyla hikāye anlatması, on günlük sürede gerçekleşir.

Lüm'atü's-Sirâc li Hazreti't-Tâc'ta olay zamanı; ertesi gün, bir gün, tesadüfen bir gün, bir gece, altıncı günün zârı, sabah rüzgârı ve birkaç gün gibi ifadelerle belirginleşir.

“*Ertesi gün* padişah, aşkın etkisiyle Çin ve Çin âdetleri, gelenekleri hakkında çeşitli sorular sordu (Rûşen,1994, s. 93).”

“*Bir gün* çamur ve kerpiç çeken zavallı esirlerden ve zulüm gören yabancılardan bir adam merdivenden düştü (Rûşen,1994, s. 80).”

“*Tesadüfen bir gün* padişah meydanda bulunuyordu ve gûy ü çevgân oynanıyordu (Rûşen,1994, s. 91).”

“*Bir gece* padişahı uyku tutmadı. Tanınmayacak bir şekilde kendi hareminin etrafında dolaşp her odada ve kapıda ne konuşuluyor, her bir ağaçtan nasıl kokular geliyor diye araştırıp kulak kabartıyordu (Rûşen,1994, s. 98).”

“*Altıncı günün zârı*, zamanın altı kapısına düşünce ve güneş gökyüzünün kenarına gelince, altıncı vezir padişah hazretlerinin yanına gelerek, padişah ebedi kalsın, dünyanın bu altı yönü adaletle ayakta kalır, bu yüce yedi gök ve yedi gezegen doğrulukla düzene girer (Rûşen,1994, s. 100).”

“*Sabah rüzgârı* esip doğudan şafak sökünce, alışıldığı üzere Ebu Temmâm padişahın yanına geldi (Rûşen,1994, s. 98).”

“Bu çocuğu bir köleye satalım ve onun değeri kadar mal alıp *birkaç gün* tam anlamıyla eğlenelim dediler (Rûşen,1994, s. 61).”

Pîr Mahmûd b. Pîr Alî'nin Bahtiyâr-nâme'sinde zaman, Lüm'atü's-Sirâc li Hazreti't-Tâc'ta olduğu gibi kronolojik olarak devam eder. Eserde Bahtiyâr, idamını ertelemek amacıyla on gün boyunca hikâye anlatır.

Mesnevîde geçen biraz müddet, düne gün güne dün ulaştırıp, birkaç yıl, bir nice yıldan sonra, nice aydan sonra, yedi yıl erişince gibi zaman ifadeleri kullanılır.

Didiler bize sultân-ı cihāngîr

Biraz müddet durur kim itdi taqşîr (b. 2146)

Çü hatun bunda *birkaç yıl* kim oldı

Ol oğlancuğunun şevkıyla töldi (b. 2205)

Buğur bir *niçe aydan sonra* sultân

İşitdi kim meger bir erkek arslan (b. 1271)

Buğur *bir niçe yıldan sonra* sultân

Girü bir ‘âmil-i ber-vech-i erkân (b. 1283)

Yidi yıl irişince şabr itdi

Yidi yıl çün tamâm oldu vü yetdi (b. 2611)

Ömer’in eserinde de zaman, kronolojik şekilde takip işlenir. Her gün, bir zaman, birkaç gün, bugün gibi zaman ifadeleri kullanılır.

Ben giriftâr olmışam saña i şâh

Qılurın zindân içinde *her gün* âh (b. 1199)

Qullıq itdi pâdişâha *bir zamân*

Tapusunda eglenüp durdı hemân (b. 1232)

Şâh-ıla oynar güler hōş yir içer

Bunun üzre çünkü *birkaç gün* geçer (b. 1236)

Tâ ki cellâdlar *bugün* dâra ura

Şanma ayruq derdüne çâre ire (b. 676)

Kısaca ifade etmek gerekirse; zaman kronolojik olarak işlenir. Lüm’atü’s-Sirâc li Hazreti’t-Tâc’ta, Pîr Mahmûd b. Pîr Alî’nin Bahtiyâr-nâme’sinde ve Ömer’in eserinde zaman ifadelerinde farklılıklar görülür. Örneğin; altıncı günün zarı, biraz müddet, yidi yıl irişince ve dün gibi. Lüm’atü’s-Sirâc li Hazreti’t-Tâc’ta, *tesadüfen bir gün* zaman ifadesine sıklıkla rastlanılır.

2. 4. Mekân

Tahkiye dayalı eserler; insanla, yaşadığı çevre ve kişisel hayalleriyle ilgilidir. Bununla beraber bu eserlerin insanın yaşadığı çevreyle de ilişkisi vardır. Başlangıçtan günümüze kadar mekân unsurunun bulunmadığı bir tahkiyeye dayalı eser yoktur. Bu bakımdan tahkiyeye dayalı eserlerde mekân, yaşamın hammaddesi hatta toprağıdır (Şengül, 2010, s. 531). Bu mekânlar, açık-kapalı ve gerçek-hayali-ütopik olarak sınıflandırılabilir (Tekin, 2001, s. 129).

Bahtiyâr-nâmelerde kullanılan mekânların bir kısmı tarihî gerçekliğe sahiptir. Örneğin kaynak metin olan Lüm’atü’s-Sirâc li Hazreti’t-Tâc’ta anlatılan Dâdbîn Şah’ın Hikâyesi’nde

anlatıcı, padişahın Taberistan ülkesinde yaşadığını ifade eder. Böylece hikâyeyi mekânsal açıdan tarihî gerçekliği olan bir zemine oturtur. Müellifin bu kullanımı, okuyucuda gerçeklik hissi de uyandırır.

Taberistan ülkesinde dünya padişahlarından bir padişah vardı (Rûşen, 1994, s. 143).

Lüm'âtü's-Sirâc li Hazreti't-Tâc'ta tarihî gerçekliği bilinen diğer yerlere ise Rum, Halep ve Hicaz örnek verilebilir.

“Ordu *Rum* ülkesine ulaştığı zaman, askerler kılıçlarını çektiler ve yiğitçe saldırdılar (Rûşen, 1994, s. 127)”

“*Halep*'te akıl ve terbiye elbisesiyle süslü bir padişah vardı (Rûşen, 1994, s. 103).”

“*Hicaz*'da maiyeti itaatli ve devleti yüce bir padişah vardı (Rûşen, 1994, s. 159).”

Lümat'ta alt hikâyelerde, kahramanların bulundukları yerlerin isimlerinin kaydedilmediği durumlar görülür. Örneğin Tacir'in Hikâyesi'nde hikâyenin başkahramanı olan tacirin ulaştığı köyün adı verilmez.

“Tesadüfen bir *köye* ulaştı, nimetlerle dolu, içaçıcı bir yer gördü (Rûşen, 1994, s. 45).”

Kuyumcunun Hikâyesi'nde kuyumcunun eşi çocuklarını da alıp çöle doğru yöneldiği belirtilir.

“Kadın çocukları aldı ve gönlü huzurlu bir şekilde çöle doğru yöneldi (Rûşen, 1994, s. 58).”

Lüm'âtü's-Sirâc li Hazreti't-Tâc'ta açık ve kapalı mekânlar kullanılır. Açık mekânlara bahçe, çöl; kapalı mekânlara kuyu, köşk örnek verilebilir.

“Cennete benzeyen bir meclis ve cennetten hatıra bir *bahçe* gördü (Rûşen, 1994, s. 26).”

“Çimenliğin çevresinde renkli sülün avlıyorlar, *çölde* ve çorak yerlerde de keklik, bıldırcın, tavşan ve ceylan vuruyorlardı (Rûşen, 1994, s. 15).”

“Derhal zindana gelip Ebu Sâbir'i *kuyudan* çıkardılar ve ayağındaki bağları çözdüler, onun padişahlığı konusunda anlaştılar (Rûşen, 1994, s. 81).”

“Humây Melik, Bihkerd padişahı derhal güzel bahçeli yüksek *köşke* götürmelerini emretti (Rûşen, 1994, s. 120).”

Pîr Mahmûd b. Pîr Alî'nin eserinde tarihî gerçekliği bilenen yerlerin olduğu görülür.

Meger kim *Başra*'da bir ulu tâcir

Var-ıdı milki çok [u] mâlı vâfir (b. 692)

Hicāz ikliminün sultānı-y-ıdı

‘Aṭānuṭ yiri ‘adlün ḳānı-y-ıdı (b. 2596)

Sürüben ṭurmadın günler ü dünler

İrişdiler diyār-ı *Rūm*’a bunlar (b. 2170)

Cemāl-i mäh-ı *Çin*’den şāhı nā-gāh

Meger kim eyledi derḥāl āgāh (b. 1633)

Meger bunı rivāyet ḳıldı efvāh

Ki var-ıdı *Haleb*’de bir ulu şāh (b. 1853)

Pîr Mahmûd b. Pîr Alî’nin eserinde, özellikle alt hikâyelerde, kahramanların bulundukları mekânların isimleri çoğu kez kaydedilmez.

Ki bu yakında bir mevzûn şemâyil

Kim olur cümle diller aṇa mâyil

Fülân şahrâda gelmiş ḥayme ḳurmuş

Orada fâriḡ oluban oturmuş (b. 1537-1538)

Pîr Mahmûd b. Pîr Alî varyantında, açık ve kapalı mekânlar kullanılır. Açık mekânlara sahra, kuş bahçesi; kapalı mekânlara ise saray ve kuyu örnek verilebilir.

Buḡur sultān şikāra ḳıkdı bir gün

Ki seyr-i *murğzāra* ḳıkdı bir gün (b. 2001)

Şalup *şahrāya* düpdüz yüz ü bâzı

Dutarlardı geleng ü ṭoy u ḳazı (b. 133)

İkiñüzün daḥı başın keserem

Sarāyuñuz ḳapusına aşaram (b. 645)

Sarāyından ḳıḳuban nāz-ılan şāh

Oturdı taḥta ḥōş i’zāz-ılan şāh (b. 215)

Bu kez çün ol *ḳuyıya* irdi bunlar

Ol oḡlancuḡı nā-geh gördi bunlar (b. 453)

Çü buḡday yaş-ıdı *ḳuyıda* ṭurdı

Ne kimse açdı şavurdı ne gördi (b. 723)

Ömer'in eserinde de kullanılan mekânların bir kısmının tarihî gerçekliğe sahip olduğu görülür. Böylece okuyucuda gerçeklik duygusu oluşturulur. Bu mekânlara, Basra, Taberistan, Rum, Irak, Hicaz, Mısır ve Halep örnek verilebilir.

Başra şehrinde muķım olmış-ıdı

Göñli maķşūdın ķamu bulmış-ıdı (b. 495)

Ol *Ṭaberistān* ilinde şāh-ıdı

Ṭālī'ü devlet aña hem-rāh-ıdı (b. 2024)

Sürdi dün gün ķünkü ķaldı *Rūm* ırak

İline girü yakın ķaldı '*Irāķ* (b. 1851)

Şāhı-y-ıdı ol *Hicāz* iķlminüñ

İşit imdi bir hikāyetin anuñ (b. 2275)

Mısr halkı cem' olup ķurdı düğün

Hōş yidiler içdiler üç dün ü gün (b. 1524)

Ol *Haleb* şehrinde durdı birkaç ay

Şāh-zādeyle bilişdi ol gedāy (1447)

Ömer'in eserinde kahramanların bulundukları mekânların isimleri çoğuş kez kaydedilmez. Örneğın Ebu Sâbir'in Hikâyesi'nde hikâyenin başkahramnı olan Ebu Sâbir'in yaşadığı köyün adı verilmez.

Ol zamānu şāhı bir gün avlayu

Ol köye orayu geldi yavulu (b.1012)

Tacirin Hikâyesi'nde hikâyenin başkahramanı olan tacir, günler sonra bir deniz kenarına ulaşır. Ulaştığı mekânın adı kaydedilmez.

Bunca günden şonra ol miskın yine

Yolı irdi bir *deñiz* kenārına (b. 568)

Ömer'in eserinde de açık ve kapalı mekânlar kullanılır. Açık mekânlara kuş bahçesi ve köy; kapalı mekânlara saray ve ev örnek verilebilir.

Gördi bir çayır yöresi *murğzār*

Ƙondı andan rāḫat oldu ŧeŧdi bār (b. 1852)

ŧālīḫ ü zāḫid eyü kiŧi-y-idi

Bir köyün içinde ol ulu-y-ıdı (b. 995)

Dur içeri saraya gir gör kıızı

Gör günü hem düzdüğümüz çehizi (b. 1316)

Ol evün yanında bahça var-ıdı

İçi tolu elma ayva nār-ıdı (b. 2037)

Kısaca ifade edersek; Lüm’atü’s-Sirâc li Hazreti’t-Tâc’ta, Pîr Mahmûd b. Pîr Alî’nin Bahtiyâr-nâme’sinde ve Ömer’in eserinde hikâyelerde kullanılan mekânların bir kısmı tarihi gerçekliğı bilinen yerler görülür. Şairler mekânları seçerek okuyucuda gerçeklik hissini aktarır. Ortak mekânlar; Basra, Hicaz, Mısır, Halep, Taberistan ve Halep olarak bilinir. Kahramanların bulundukları mekânların isimlerinin kaydedilmediğı durumlar da mevcuttur. Sıklıkla görülen mekâna “köy” örnek verilebilir. Üç eserde de açık ve kapalı mekânlar bulunur. Tespit edilen ortak mekân, bahçe olduğı görülür.

2. 5. Dil ve Üslup

Lüm’atü’s-sirâc li Hazreti’t-tâc metnini neşre hazırlayan Muhammed Rûşen, eserin dilinin sanatlı olduğunu ve Moğollar öncesi başlayan nesir üslubunun temel özelliklerini gösterdiğini ifade eder. Ona göre anlaşılmayı güçleştiren söz ve anlam sanatlarının yanı sıra seci kullanımının da dikkat çektiğı bu nesir üslubunun bütün özelliklerini Lüm’atü’s-Sirâc li Hazreti’t-Tâc’ta görmek mümkündür (Rûşen, 1994, s. XX).

Eserin Türkçeye çevirisi, aslına bağı bir sadeleştirmedir. Bu nedenle çalışmamızda karşılaştırmaya Lüm’atü’s-Sirâc li Hazreti’t-Tâc’ın dil ve üslubunu dâhil etmedik.

Pîr Mahmûd b. Pîr Alî, eserini sade sayılabilecek bir Türkçeyle kaleme alır. Eser, XIV. asır Türkçesinin özelliklerini gösterir. Eserdeki başlıklar Farsçadır. Bahtiyâr-nâme’de; anda, assı, biti, eyt, issi, göyin, ır,irte, iv, kendü, ög gibi Eski Anadolu Türkçesi devresinden sonra kullanımdan düşmüş pek çok kelime bulunur (Sarıkaya, 2024, s. 28-31). Söz sanatlarına çokça yer verilmiştir. Bunlara; telmih, mübalağa, teşhis, tekrar, nida, tenasüp, tezat, tecrid, hüsn-i talil, irsal-i mesel, iktibas, istiare, istifham, iştikak ve leff ü neşr gibi sanatlara örnek verilebilir. Eserde atasözü ve deyimlere yer verilir. İkilemelere yer verilerek ifadeler

zenginleştirilir ve kelimelerin tekrar edilmesiyle ahenk yaratılır. Ayet ve hadislerle yer verilir. Eserde bir beyitin aynı mısrasında aynı anlama gelen hem Türkçe hem de Arapça kelime bir arada kullanılır.

Meger kim Başra'da bir ulu tâcir

Var-ıdı milki *çok* [u] mālī *vāfir* (b. 692)

Ömer'in Bahtiyâr-nâme eseri, XV. asır mesnevilerindendir. Eserin dili sadedir. Geleneğe uygun bir şekilde eserdeki başlıklar, Arapça veya Farsçadır. Eserde anda, berkit, bilü, ır, igen, is, ıssı, kendü, key, nite, ög, uç, üküş, yap-, yatlu, yavu ve yil bnöğibi EAT devresinden sonra kullanımdan düşmüş pek çok kelime bulunur. Şair, eserinde söz sanatlarına yer verir. Bunlar; cinas, mübalağa, tecrid, teşhis, istifham, iktibas, irsal-i mesel, nida, mecâz-ı mürsel, leff ü neşr, hüsn-i talil, istiare, telmih ve tezat gibi sanatlara örnek verilebilir. Eserde atasözü ve deyimlere çokça yer verilir. İkilemelere yer verilerek anlam pekiştirilmesi sağlanır. Ayetlere ve hadislerle yer vererek sözlerini ispatlaştırır.

Kısaca ifade edersek; genel itibarıyla mesnevilerde kullanılan dil oldukça sadedir. Birden fazla söz sanatına yer verilir. Başlıklar, Arapça yahut Farsçadır. Eserlerde EAT devresinden sonra kullanımdan düşmüş kelimelere rastlanır. Eserlerde atasözleri, deyimler, ikilemeler, ayetler ve hadisler sıklıkla kullanılır. Eserde bir beyitin aynı mısrasında aynı anlama gelen hem Türkçe hem de Arapça kelime bir arada kullanılır.

2. 6. Fikir

Sanat, bir düşüncenin ifadesidir. Özünü itibarıyla taklitçidir. Bu özelliğinden dolayı bireye, topluma, ayna tutar. Tahkiyeye dayalı eserlerde fikir sanatının kendi özünden kaynaklanır (Tekin, 2001, s. 180).

Bahtiyâr-nâmeler, bir çerçeve metnin içerisine yerleştirilen küçük alt hikâyelerden oluşur. Bu hikâyeler, fikrî zemin bakımından bağlanır. İdamını ertelemek amacıyla hikâyeye anlatan Bahtiyâr; acele etmeme, bir işin aslını bilmeden hareket etmeme, doğru karar verme, iftiralara kulak vermeme, iftiraların kışkırtmasıyla iş yapmama, kaderi değiştirmek için uğraşmama gibi doğru davranış kalıpları etrafında hikâyeleri birleştirir. Böylece okuyucuya öğüt verir. Aynı zamanda bu süreç, ileride tahta çıkacak bir şehzade olan Bahtiyâr'ın eğitiminin de bir parçasıdır (Sarıkaya, 2022, s. 140). O da her hikâyeyi heyecanla anlatır. Daha sonra hükümdardan bağışlanma diler. Zindana gönderilir. Böylece onun da sabırlı davrandığı görülür. Bahtiyâr, hükümdara doğru davranış kalıplarını da bu hikâyelerle örnekler.

Lüm'atü's-sirâc li Hazreti't-tâc'ta birinci alt hikâye; talih ve baht açıklığına sahip kişilerin işlerinde zorluk ve türlü sıkıntılarla karşılaşabileceği ana fikri etrafında anlatılır. İkinci alt hikâyenin ana fikri tamamen sabırdır. Kişi, sabırla doğruya kaybettiklerine ulaşacaktır. Üçüncü alt hikâyenin konusu sabrın kişiyi türlü nimetlere eriştireceğidir. Dördüncü alt hikâye, kıskanç bir topluluğun kıskançlığı yüzünden acele karar verilmemesi ve kıskanç sahibi kişilerin nihayetinde cezalarını çekeceği fikri etrafında anlatılır. Beşinci alt hikâyenin konusu, aceleci davranan kişilerin nihayetinde pişmanlık duygusunu tadacağıdır. Altıncı alt hikâyenin temel fikri, iyi işler yapanların ödüllendirileceği ve yapılan iyiliğin sahibine geri döneceği, kötülerin ise cezalandırılacağı ve yapılan kötülüğün sahibine geri döneceğidir. Yedinci alt hikâyede kadınların hilelerine inanarak bir iş yapılmaması gerektiği vurgulanır. Sekizinci alt hikâye, kıskanç sahibi kişilerin fesatlıklarıyla hareket edip masumları cezalandırmaktan kaçınmanın gerekliliği fikrini işler. Dokuzuncu alt hikâye hiçbir kulun Tanrı'nın bahsettiği kaderi değiştiremeyeceğini ve Tanrı'nın uygun gördüğü kadere razı gelinmesinin fikri etrafında şekillenir.

Pîr Mahmûd b. Pîr Alî varyantında; birinci alt hikâye, talihi açık kişilerin zorluklarla karşılaşabileceği ana fikri etrafında anlatılır. İkinci alt hikâyenin ana fikri kişinin her işte sabırlı olmasıdır. Üçüncü alt hikâyenin ana fikri, kişinin her olay karşısında sabırlı davranması gerektiği ve sabrın sonunda mükafatının fazlasıyla ödeneceğidir. Dördüncü alt hikâye, kıskanç sahibi kişilerin sözlerine uyulmaması ve onların sözüne inanıp acele ederek suçsuz bir kimseyi öldürmemesi gerektiği fikri etrafında anlatılır. Beşinci alt hikâyenin ana fikri, bir kişinin işinde acele etmemesi, acele ettiği durumda nihayetinde sıkıntılarla karşılaşacağıdır. Altıncı alt hikâyenin temel fikri, her işte sabreden kişinin baht açıklığına kavuşacağıdır. Yedinci alt hikâyede kişinin sabretmesi halinde pişmanlıktan uzaklaşarak bağışlanacağı vurgulanır. Sekizinci alt hikâye, kıskanç sahibi kişilerin sözleriyle hareket etmesinin uygun olmadığı fikrini işler. Dokuzuncu alt hikâye Tanrı'nın uygun gördüğü kadere razı gelinmesinin, bu kaderden kaçışın olmayacağı fikri etrafında şekillenir.

Ömer varyantında; birinci alt hikâye, devlet kuşunun başından uzaklaştığı kişi nerede bulunursa bulunsun işlerinin yolunda gitmeyeceği ana fikri etrafında anlatılır. İkinci alt hikâyenin ana fikri, kişinin sabretmemesi nedeniyle türlü sıkıntılarla karşı karşıya kalacağıdır. Üçüncü alt hikâyenin ana fikri, kişinin her olay karşısında sabırlı olmasıdır. Dördüncü alt hikâye, kıskançlık kimselerin sonunda cezalandırılacağı fikri etrafında anlatılır. Beşinci alt hikâyenin ana fikri, işlerinde aceleci davranan kimselerin nihayetinde pişman olmasıdır. Altıncı alt hikâyenin temel fikri, iyilik edenlerin ödüllendirileceği, kötülük

edenlerin cezalandırılacağıdır. Yedinci alt hikâyede kadınların hilelerine inanarak iş yapılmaması gerektiği vurgulanır. Sekizinci alt hikâye, kıskanç sahibi kişilerin sözlerine aldanıp günahsız kişileri cezalandırmaktan kaçınmanın gerektiği fikrini işler. Dokuzuncu alt hikâye Tanrı'nın bahsettiği kaderi kimsenin değiştiremeyeceği, uygun gördüğü ve belirlediği olayları yaşanacağının fikri etrafında şekillenir.

Kısaca ifade edersek; merak unsurunun da ön planda tutulduğu üç mesnevinin de alt hikâyelerinde olan ortak fikirler; sabretme, suçsuz kimselerin cezalandırılmaktan kaçınılması, her iyiliğin ödüllendireceği ve her kötülüğünde nihayetinde cezalandırılacağı, kıskanç sahibi kişilerin sözlerine aldanıp günahsız kişilerin cezalandırılmaması, kadınların hilelerine inanarak iş yapılmaması gerektiği, Tanrı'nın yazgısının değiştirilemeyeceği ve kadere razı gelinmesini, işlerinde aceleci davranan kişilerin nihayetinde pişman olacağı, kişilerin sabretmemesi sonucunda türlü sıkıntılarla karşılaşacağı fikri işlenir. Kişi, zaman ve mekân gibi unsurlar açısından tamamen ayrı olan bu hikâyeler, fikrî yapıda benzerlik sağlar.

Lüma'tü's-Sirâc li Hazreti't-Tâc ve Anadolu sahasında yazılan iki Türkçe Bahtiyâr-nâme mesnevisini materyal unsurlar açısından karşılaştığımız çalışmamızın bu bölümünde ulaştığımız sonuçları kısaca şöyle ifade etmemiz mümkündür:

Bahtiyâr-nâme türünden eserler, çerçeve hikâye tekniğiyle yazılır. Fikrî zeminde bir çerçeve hikâye içerisinde bağlanan dokuz alt hikâyeden oluşan bu eserlerde, kompozisyon bütünlüğü vardır. Hikâyelerin tamamı, aynı yapı üzerine kurulur. Bahtiyâr, hikâyeleri idamını ertelemek amacıyla anlatır. Eğitiminin bir parçası olan bu süreçte Bahtiyâr, kendi hâlini somutlaştırır. Bununla beraber hem okuyucuya hem de hikâyeyi anlattığı hükümdar Âzâdbaht'a çeşitli öğütler verir.

Olay örgüsünde çerçeve hikâye içerisine yerleştirilen dokuz alt hikâyeden oluşan Bahtiyâr-nâme'de olaylar belli bir plan dahilinde anlatılır. Çerçeve metinde birtakım farklılıklara yer verilmiştir. Sanatkârların birtakım şahsi tercihlerini metinlere yansıttıkları görülmüştür . Bu alt hikâyeleri Bahtiyâr idamını ertelemek için anlatır. Hikâyelerin tamamı başkahramanın tanıtımıyla başlar. İkinci dereceden kişiler hakkında kısa bilgiler yer alır. Hikâyenin sonunda öğütlere yer verilir. Hikâyelerde birtakım farklılıklar ve benzerlikler kaydedilmiştir. Kişi kadrosu, zaman ve mekân gibi öğeler bakımından farklı olan hikâyeler, fikrî yapıda bir bütünlük gösterir. Fikir ögesinde, acele etmeme, iyilerin ödüllendirilmesi kötülerin cezalandırılması, kıskanç sahibi kişilerin sözüne aldanıp suçsuz insanların cezalandırılmaması, her işte sabırlı olunması, sabrın sonunda mükafatlandırılacağı ve bir

olayın aslını bilmeden hareket etmeme gibi davranış kalıpları sürekli tekrarlanmıştır. Kişilerin karşılaştırılmasında ise, çerçeve metinde kişi kadrosunda değişikliğe gidilmez. Alt hikâyelerde birtakım farklılıklar bulunur. Şairler, çerçeve metnin birinci dereceden kişi kadrosunda değişikliğe gitmezler. İkinci dereceden kişi kadrosunda ise yaptıkları ufak eklemelerle hikâyeyi anlatmaya devam ederler. Zaman, kronolojik olarak işlenir. Lüm'atü's-Sirâc li Hazreti't-Tâc'ta, Pîr Mahmûd b. Pîr Ali'nin Bahtiyâr-nâme'sinde ve Ömer'in eserinde zaman ifadelerinde farklılıklar görülür. Örneğin; altıncı günün zarı, biraz müddet, yidi yıl irişince ve dün gibi. Lüm'atü's-Sirâc li Hazreti't-Tâc'ta, *tesadüfen bir gün* zaman ifadesine sıklıkla rastlanılır. Mekân ögesi incelendiğinde, Bahtiyâr-nâmelerde kullanılan mekânların bir kısmı tarihî gerçekliğe sahiptir. Lüm'atü's-Sirâc li Hazreti't-Tâc'ta, Pîr Mahmûd b. Pîr Ali'nin Bahtiyâr-nâme'sinde ve Ömer'in eserinde kullanılan mekânlara; Taberistan, Hicaz, Irak, Rum, Mısır ve Halep örnek verilebilir. Alt hikâyelerde kullanılan mekânların isimleri çoğu kez kaydedilmez. Bunlara; köy, deniz ve sahra örnek gösterilebilir. Metinlerde açık mekânlara kuş bahçesi, köy, sahra, bahçe ve çöl; kapalı mekânlara saray, ev, kuyu ve köşk örnek verilebilir. Dil ve üslup ögesinde tespit edilenler ise, mesnevilerde kullanılan dil oldukça sadedir. Birden fazla söz sanatına yer verilir. Başlıklar, Arapça yahut Farsçadır. Eserlerde Eski Anadolu Türkçesi devresinden sonra kullanımdan düşmüş kelimelere rastlanılır. Eserlerde atasözleri, deyimler, ikilemeler, ayetler ve hadisler sıklıkla kullanılır. Eserde bir beyitin aynı mısrasında aynı anlama gelen hem Türkçe hem de Arapça kelime bir arada kullanılır.

3. BAHTİYÂR-NÂMELERİN TEKNİK UNSURLAR BAKIMINDAN KARŞILAŞTIRILMASI

3. 1. Anlatma-Gösterme Teknikleri

Anlatma tekniğinde, hikâye ile okuyucu arasında konumlanan anlatıcı, tasarlanmış bir olayı dinleyiciye doğrudan aktarır. Gösterme tekniğinde ise bir olayı ya da durumu, belli bir zaman ve yer içinde, daha çok kişiler arası konuşma ve eylem biçiminde okuyucuya sunar (Aytür, 1977, s. 22). Tahkiyeye dayalı eserlerde, anlatma ve gösterme teknikleri beraber kullanılır. Eserdeki diyaloglar, bu iki tekniğin beraber kullanım alanlarıdır (Tekin, 2001, s. 196). Mesnevilerde de tahkiyeye dayalı eserlere benzer şekilde diyalog parçalarının kullanıldığı görülür. Bu diyaloglar, anlatıma doğallık katar. Kahramanların psikolojik ve sosyal süreçleri hakkında bilgiler verir.

Lüm'atü's-Sirâc li Hazreti't-Tâc'ta anlatılan Kuyumcunun Hikâyesi'nden aşağıya örnek aldığımız bölümde anlatma tekniğinin belirgin olduğu görülür. Bununla beraber kuyumcu ve eşi arasındaki konuşmalar ise gösterme tekniğinin uygulama alanıdır.

Birbirlerini tanımaları kavuşmalarına vesile oldu ve eski sohbet haksız sözün destekleyicisi olunca adam karısına dedi: Rûzbih ve Bihrûz diye sesleniyordun, neredeler, gönül onlara kavuşma arzusunda, göz de onları görme isteğindedir. Dedi: ey sevgili efendi, çocuklar oyun oynamaya gittiler. Gün sona erdi, akşamın bu vakti oldu hala gelmediler. Baba ayrılık derdi ve görme arzusuyla, çocuklarım hangi tarafa gittiler diye sordu. Kadın cevap verdi: İkisi de ırmağa gittiler. Bir süre ırmağın akıntı yönüne, kuzeye bakalım, belki gönlümüz huzura kavuşur, içimiz rahatlar dedi... (Rûşen, 1994, s. 60).

Kaynak esere benzer şekilde Pîr Mahmûd b. Pîr Alî'nin Bahtiyâr-nâme mesnevisinde de anlatma ve gösterme teknikleri bir arada kullanılır.

Haṭâ olmaz mı bir sencileyin cân

Ki câhil işin idüp ola nādân

Huḍādād eydür iy devletlü ḥ'âce

Yüzi şulu vü sözi tatlu ḥ'âce

Bu iş ben kula takdırüñ işidür

Muṭî' olmayan aña ne kişidür

Hemân ol ‘âlimü’s-sır bilür anı
Ki bini şaldı buña nâ-gehâni
Ne diyem size çün dâñadur ol şâh
Ki bu işde rızâm var[dur] bi-günâh
Ne hâcet dahı çok söz çün bilürsiz
Kamu müşkillerün ħâllin kılursız
Bugün n’iderseñüz fermân sizüñdür
Eger derd ü v’eger dermân sizüñdür
Çü bâzîrgân işitdi bu cevâbı
Bu ‘ayn-ı râyeti vü bu şavâbı
Kâluban sözünüñ luţfında taña
Terahĥum eyledi ol sâ’at aña
Didi ger tevbe iderseñ buña sen
Bu miĥnetden ħalâş idem seni ben (b. 496-505)

Ömer’in Bahtiyâr-nâme eseri, incelediğimiz diğerk eserlerden farklılık göstermez. Alt hikâyelerde anlatma ve gösterme teknikleri bir arada kullanılır. Tacirin Hikâyesi’nden aşağıya aldığımız bölüm bu iki tekniğın kullanımını örneklendirmektedir.

Didi bâzîrgâna biz virdük ħaĥın
Belki artuĥ dahı virdük biz yaĥın
Çünki bâzîrgân bu sözi diñledi
Duruban ol bege taĥsîn eyledi
Didi ummazdum dükelin viresin
Tâ ki ħaĥkumı ħamu degüresin (b. 556-558)

Kısaca ifade edersek; tahkiyeye dayalı eserlerde, anlatma ve gösterme teknikleri beraber kullanılır. Lüm’atü’s-Sirâc li Hazreti’t-Tâc’ta, Pîr Mahmûd b. Pîr Alî’nin Bahtiyâr-nâme mesnevisinde ve Ömer’in Bahtiyâr-nâme eserinde geçen diyalog parçaları anlatma ve gösterme tekniğinin bir arada kullanıldığına örnek verilebilir.

3. 2. Tasvir Tekniği

Bir anlatım tekniği olarak tasvirin metindeki kullanım amacı, müşahede edilen herhangi bir varlığın, kişinin, olayın, çevrenin yazar yahut anlatıcı tarafından seçilen niteliklerinin, sözcüklerle ifade edilmesidir. Başka bir deyişle mevcut görüntünün, yazıyla yeniden resmedilerek okurun gözünde canlandırılmasıdır (Çetin, 2015, s. 139). Tahkiyeye dayalı eserlerde tasvir, tanım ve tahlilleri tamamlar ve anlatı dünyası için bir dekordur.

Lüm'atü's-sirâc li Hazreti't-tâc'ta ayrıntılı tasvirlerle yer verilir. Halep Hükümdarının Oğlunun Hikâye'den aşağıya aldığımız bölüm, bu tekniğin kullanımını örnekler:

O şenlik için bir ziyafet hazırlamalarını emretti. Öyleki dünyanın bütün tatları o ziyafette toplanmış, ruhlar ve hayaletler bile ondan nasiplerini almışlardı. Evlerdeki eğlence meclislerini, değerli taşlarla bezenmiş kadehlerle ve rengarenk halılarla süslediler. Fesleğenlerin ve şarabın kokusu cisimlere ve ruhlara kavuştu, sabahleyin içilen şarabın saçları şarap şişesinin ve sürahinin kahkasına takıldı. Ruha canlılık veren esintisi, feleğin dönüşünü sarhoş eden sağlığa yararlı şaraplar dolaşp durmuş ve güzel nağmeleri Zühre'nin düzenini alt üst eden musiki sesleri gökyüzüne yükselmişti, şarabın verdiği hararetle terleyen genç kızların yanağındaki mavi çizgi, tıpkı çayır menekşesi ve lâlesi gibi birbirine karışmış ve zülfünün kıvrımları, sabâ rüzgarının hareket ettirmesi ve şarabın etkisiyle delikanlıların yüzünde sanki misk ve yakut gibi birbiriyle kaynaşmıştı (Rûşen, 1994, s. 107-108).

Pîr Mahmûd b. Pîr Alî'nin Bahtiyâr-nâme eserinde şair, birkaç örnek haricinde ayrıntılı tasvirlerle yer vermez. Kadınların Aldatmacalarına Dair Hikâye'den aşağıya aldığımız savaş tasviri, eserdeki ayrıntılı tasvirlerle örnek verilebilir.

Çün irdiler 'adūnuñ milkine uş
Anı zîr ü zeber eylediler hōş
Geyüben cāmehā-yı āsumān-reng
Nireye irdilerse kıldılar ceng
Kim oldu cism ü cānlar cümle umāc
Tamāmet hānumānlar külli tārāc
Meger kim kayşere yetdi haber tîz

Ki ne tırursun iy şāh-ı dīl-āvīz
Amānsuz yağı girdi milke nā-gāh
Ki kūha oğrar olursa ider gāh
Nice şerh idelüm vaşfını anuñ
Kim oda yaqdı cānını cihānuñ
Buğur kayşer işidicegez anı
Çeriye cār eyledi revānı
Heman dem yüz biñ er yasadı derhāl
Anı yağıya qarşu itdi irsāl
Çeriye koşdı Yahşı adlu server
Didi bir göncü nedür dünyede er
Ki kendü etmegünüz çün dürişün
Eviñüz üstinedür hōş urışun
Kim özge yirde ceng itmek cezādur
Velí ev üstine olsa sezādur
Bu sözi işidicek gitdi bunlar
Meger biribirine yitdi bunlar
Muqābil oluban tırışdılar hōş
Biribiri-y-ile urışdılar hōş
Şu resme haddeden aşā oldu şavaş
Ki fark olmazdı yirde taşdan baş
Şuñā dek ceng oldu kim gün indi
Şoñ ucu Rūmiler döymedi şındı
Ölen öldi vü ölmeyeni gitdi
Şikeste kayşerün katına yetdi (b. 2171-2186)

Ömer'in Bahtiyâr-nâme eserinde de ayrıntılı tasvirlerle yer verilmediği görülür. Dâdbîn Şah'ın Hikâyesi'nden aşağıya aldığımız bölüm, eserdeki ayrıntılı yapılmış tasvirlerle örnek gösterilebilir.

Var-ıdı ol Kām-kār'ıñ bir kıızı

Boyı kargu sözi bülbül gül yüzi

Devr içinde yoğ-ıdı hiç bekdeşi

Cân virürdi yüzini gören kişi

Hak aña virmiş-idi hüsn ü cemâl

Yırlu yirince kamu hulk u kemâl (b. 2027-2029)

Kısaca ifade edersek; Lüm'atü's-sirâc li Hazreti't-tâc metninde ayrıntılı tasvirlerle yer verilirken, Pîr Mahmûd b. Pîr Ali'nin Bahtiyâr-nâme'sinde ve Ömer'in Bahtiyâr-nâme eserinde ayrıntılı tasvirlerle yer verilmediği görülür.

3. 3. Mektup Tekniği

Mektup, insanların duygu ve düşüncelerini birbirlerine bildirmek amacıyla kullandıkları bir iletişim aracıdır (Kaplan, 1999, s. 1). Mektup, olayın sunumuna dinamizm katarak, karakterlerin duygu ve düşüncelerine okuyucunun doğrudan tanıklık etmesini sağlar.

Lüm'atü's-sirâc li Hazreti't-tâc metninde mektuplar, olay örgüsünde metin halkalarını birbirine bağlar. Olayların devamını ve ilerlemesini sağlar. Bununla birlikte mektuplar ayrıntılı şekilde aktarılmaz. Kuyumcunun Hikâyesi'nde başkahraman olan kuyumcu, çocukları ve eşi ile aralarında yazıştıkları mektuplar, eserde bu tekniğin kullanılmasına örnektir.

Ona ayrılığın ızdırabını yazdım, kalbim ise onun sevgisine kendii adanmış. Seni görmesem bile, senin hatıran olduğu gibi kalbimdedir. Ey gönül, ayrılık bütün sabrı ve alışkanlığı kopardı attı, ey zamanenin eziyeti ve cefası bu ayrılık ne zamana kadar sürecek? Mücevherciye güç geldi. Ey dünyanın olaylarına alışan ve çare bulan şefkatli karım, eşyayı ve malı bırak, çocukları benim yanıma getir (Rûşen, 1994, s. 58).

Pîr Mahmûd b. Pîr Ali'nin Bahtiyâr-nâme mesnevisinde de mektup tekniği kullanılır. Bu mektuplar kaynak metinde olduğu gibi olayların ilerlemesini sağlar. Onlara canlılık

kazandırır. Okuyucu farklı bir bakış açısıyla olaylara bakar. Halep Hükümdarının Oğlunun Hikâyesi'ndeki mektup, eserde bu tekniğin kullanılmasına örnek verilebilir.

Buğur şāh-ı Haleb nā-çār oldı
Elinden bu fuzūluñ zār oldı
Biti yazdurdı şāh-ı Mısr'a ol dem
Didi iy ser-firāz-ı tāk-ı 'ālem
Hemişe 'izzet ü cāh-ıla var ol
Cihān içinde dāyim tādār ol
Ezelden sinün iy şāh-ı 'adū-küş
Bu kemter kıl hevā ẖāhedün durur uş [x]
Kim itmişem sinün yolunda dāyim
'Ubūdiyyet kuşağın bilde kāyim
Bugün tapuñ iy şāh-ı cihāndār
Ki küstāhāne bir acı sözüm var
Egerçi kim bu söze gümanum yok
Velikin luṭfuñı anlamışam çok
Kemine kılıyam çün pādīşāhuñ
Cihānda mesned ü pūşt ü penāhuñ
Dilerem daḥı yigrek kılı olam
Beni redd itmeye maḳbūlı olam
Egerçi degülem küfvi ben anuñ
Bu 'ālī-mesned ü şāhı cihānuñ
Velī bir bende-zāde kopdı iy şāh
Ki yüzi 'aksine reşk eyledür māh
Kim oldur cümle gönüller ferāğı
Cemālün nūrı vü ḥüsnün çerāğı

Bugün ‘üsrinde bî-hem-tâ cüvândur

Cihân içinde ‘âlem pehlivândur

Olup sultânumuñ luţfına me’mûl

Dilerem kim anı şâh ide maqbûl

Kerîme duhterini aña sultân

Revâ görmekde hîç itmeye noqşân

Kim ol iş ben kula kâr-ı ehemmdür

Ėatı maqlûb-ı maqşûd-ı e’ammdur (b. 1889-1904)

Ömer’in Bahtiyâr-nâme eserinde de mektup örneklerine rastlanır. Halep Hükümdarının Oğlunun Hikâyesi’nin başkahramanı olan Halep hükümdarının Mısır hükümdarına yazdığı mektup, eserde bu tekniğin kullanılmasına örnektir.

Pâdişâh-ıla oturmışdı meger

Bu Haleb şâhından irdi bi haber

Kim senüñ kemter kuluñ oğlum cihân

Vaqtı tar olubanı gitdi hemân

Meger ol kalan malın dirşürdi ol

Pâdişâhuñ tapusına virdi ol

Ger kalan mālın dağı derşürdise

Sultânumuñ hızmetine vardısa

Bize dağı bildüresiz bilevüz

Sevinüben ol işe şâd olavuz (b. 1502-1506)

Kısaca ifade edersek; anlatıya canlılık kazandıran mektup tekniğı, olay örgüsünü devam ettirir. Kahramanların duygu ve düşüncelerini doğrudan aktarmasına olanak sağlar. Üç eserde de mektup örneklerine rastlanılır. Metin halkalarını birleştirir.

3. 4. Özetleme Tekniğı

Özetleme tekniğı, gereksiz ayrıntılara yer vermeden, esere derli toplu bir görünüm kazandıran, olayları ve kişileri belli başlı yön ve çizgilerle tanıtır anlatan bir tekniktir (Tekin, 2001, s. 230).

Lüm'atü's-sirâc li Hazreti't-tâc metninde Ebu Sâbir'in Hikâyesi'nde zindanda iki yıl kaldığı sürenin anlatıldığı bölüm, özetleme tekniğinin varlığına örnektir.

Hemen Sâbir'in ayağını bağladılar ve zindana gönderdiler. Tesadüfen iki yıl sonra ordu ve halk o zalime karşı ayaklandılar, çünkü halk onun zulmünün işkencesinden rahatsız olmuştu ve hizmetkârların gönlü onun cefasından kederlenmişti. Bütün vilayet sonbaharın rengine büründü, bütün gönüller hüznlerin sıkıntısına katlandı (Rûşen, 1994, s. 81).

Pîr Mahmûd b. Pîr Alî'nin Bahtiyâr-nâme mesnevisinin çerçeve metninde Âzâdbaht'ın eşinin hamile kalması, dokuz aylık süreç, çocuğun sütanneye teslim edilmesi ve çocuğun zaman içerisinde büyümesinin anlatıldığı bölüm, özetleme tekniğine örnek verilebilir.

Olup 'ayyâr bu işden katı şâd
Kodı oğlancuğun adın Hüdâdâd
Götürdi ivine getürdi anı
Sevindi anuñ-ıla tatlu cânı
Olup ferhunde-fâl u fâriğu'l-bâl
Anı bir dâyaya tapşurdı derhâl
Kim ay aydan u yıl yıldan ulaldı
Boya irişdi vü hüsne bolaldı (b. 468-471)

Ömer'in Bahtiyâr-nâme eserinin alt hikâyesi olan Hicaz Hükümdarının Hikâyesi'nde hükümdarın oğlunu yaralı bir halde bulan deveci evine götürür. Devecinin yanında iyileşip zamanını güzel bir şekilde geçirdiği ve on beş yaşına geldiğini anlatan bölüm, özetleme tekniğinin kullanım alanına örnek gösterilebilir.

Oğlana hûd sârbân kıldı timâr
Yiyüp içüp hōş geçürür rûzgâr
Çünkü oğlan degdi on beş yaşına
Bir bölük 'ayyâra oldı âşinâ (b. 2320-2321)

Kısaca ifade edersek; özetleme tekniğinin kullanım alanları üç mesnevide de görülür. Gereksiz ayrıntılardan uzak belli başlı çizgi ve yönde olayları ve kişileri tanıtarak okuyucuya aktarılır.

3. 5. Montaj Tekniği

Montaj tekniği; anonim, bireysel veya ilahi nitelikte bir metin, ifade ettiği değer çerçevesinde ve kalıp hâlinde eserin yapısında kullanılmasıdır (Tekin, 2001, s. 243-244).

Lüm’atü’s-sirâc li Hazreti’t-tâc metninde montaj tekniğinin kullanım alanları, ayet ve sure iktibaslarıdır.

“Ey inananlar size bir haber geldiğinde açıklayın.” (Kur’an-ı Kerim, 49/6)

“Günahsız yere öldürülen kişinin mirasçısına biz bir yetki tanımışızdır, artık o da öldürmekte aşırı gitmesin.” (Kur’an-ı Kerim, 17/35)

“Kıssasta hayat vardır.” (Kur’an-ı Kerim, 2/179)

“Ey Muhammed, Kur’an sana vahiy edilirken, vahiy tamamlanmadan önce bunu unutmamak için tekrarda acele etme.” (Kur’an-ı Kerim, 20/114)

Pîr Mahmûd b. Pîr Alî’nin Bahtiyâr-nâme mesnevisinde de montaj tekniğinin ayet ve sure iktibaslarında kullanıldığı görülür. Örneğin şair, aşağıdaki beytinde “*Acele şeytandan; teeni Rahman’dandır.*” mealindeki hadis-i şerifi iktibas eder.

Veli her işe şabr itmek gerekdür

Te’enni yolına gitmek gerekdür (b. 196)

Örneğin şair, aşağıdaki beyitinde “El-firâru mimmâ lâ yutâku min süneni’l-mürselîn” ifadesi meâlen iktibas eder.

Ki taķat yitmese şabr u ķarâra

Sünendendür ki giderler firâra (b. 2033)

Şair aşağıdaki beyitte, Kur’ân-ı Kerîm ve Açıklamalı Meali, Kıyame/ 10: O gün insan, ‘Kaçacak yer neresi?’ diyecektir.” s. 576.) meâlen iktibas eder.

ķamusı terk idüp ol dem maķarrı

Oķırlar âyet-i *eyne’l-meferri* (b. 2683)

Ömer’in Bahtiyâr-nâme eserinde de ayet örneklerine rastlanır.

Şöyle didi bize *âyât-ı mecîd*

Naķnu aķrab didi min ḥabli’l-verîd (b. 21)

Yâ İlâhî ķün ire ve *’nâ-nzi’ât*

Başlayayum iş sure ve 'n-nāṣitāt (b. 38)

Anuṇ-ıçun didi Aḥmed ṭapısı

'İlm şehri ben 'Alī'dür kapısı (b. 71)

Kısaca ifade edersek; metin içerisinde kalıp hâlinde eserin yapısında kullanılan montaj tekniğinin kullanım alanları, üç eserde de ayet ve sure iktibaslarıdır.

3. 6. Leitmotiv Tekniği

Tahkiyeye dayalı eserlerde, sık sık tekrarlanan söz grubu, herhangi bir dize konu yahut kişilerle alakalı olarak tekrarlanan bazı kelimeler 'leitmotiv' olarak kabul edilir (Tekin, 2001, s. 252).

Lüm'atü's-sirâc li Hazreti't-tâc'ın alt hikâyesi olan Ebu Sâbir'in Hikâyesi'nde geçen *sabır* kelimesi Ebu Sâbir'in, karakteristik özelliğini vurgulayarak (38) kere tekrarlanır.

"*Sabır* bulutundan yağın her bir damla bir inci olduğı ve işlerinde *sabırlı* olan bir kişi cesur olduğı için gidin ve sabredin (Rûşen, 1994, s. 76)."

"Ebu Sâbir, benim için *sabır*dan başka bir ilaç ve beklemekten başka bir azık ve rızık olmadığını bilesiniz dedi (Rûşen, 1994, s. 77)."

"Ebu Sâbir *sabır* şerbetini içmiş, itibar elbisesini giymiş, vatandan ayrılığa yönelmiş ve yaşadığı yerden gurbete adım atmıştı (Rûşen, 1994, s. 78)."

Pîr Mahmûd b. Pîr Alî'nin Bahtiyâr-nâme mesnevisinde ise *sabır* kelimesi (45) kere tekrarlanır.

Yine Bû Şâbir eydür *şabr* idelüm

Bu yola dahı *şabr*-ıla gidelüm (b. 1349)

Bunı diyübenün çün *şabr* iderdi

Düşüp *şabr*-ıla bu yola giderdi (b. 1354)

Ki varsun orada *şabr* eylesün ol

Çün anuṇ var-ımış *şabrı* katı bol (b. 1387)

Ömer'in Bahtiyâr-nâme eserinde *sabır* kelimesi (29) kere tekrarlanır.

Şarp işler *şabr*-ıla âsân ola

Şabr-ıla kayğı gider ihsân ola (b. 1009)

Varmazın ben *şabr* iderem tıruram

Ne ki Tañrı'dan gelürse görürem (b. 1029)

Benüm işüm *şabrdur* imden girü

Şabr-ıla vaşlına olam intizār (b. 1087)

Kısaca ifade edersek; sık sık tekrarlanan söz grubu, kişiyle alakalı olarak kullanılan leitmotiv, üç eserde de 'sabır' kelimesinde görülür. Ebu Sâbir'in Hikâyesi'nde çokça kullanılan bu kelime leitmotiv tekniğinin kullanım alanına örnektir.

3. 7. Diyalog Tekniği

Tahkiyeye bağlı eserlerde okuyucu, diyaloglarla eser kahramanlarının psikolojik ve sosyal konumları hakkında bilgi sahibi olur. Eserin fikrî yapısı, böylece doğal bir şekilde aktarılabilir. Diyalog parçaları, olayları geliştirmekle beraber anlatı halkalarını da birleştirir. (Tekin, 2001, s. 255).

Lüm'atü's-sirâc li Hazreti't-tâc'ta pek çok diyaloga rastlanılır. Tacir'in Hikâyesi'nde, dalgıçlar ve tacirin arasında geçen konuşmalar bu tekniğin uygulandığı alana örnek verilebilir.

“Dediler: Bu ne hal? Yiyeceksiz ve hayvansız bu kadar zorlukla nereye gidiyorsun? Benim sıkıntımın hikâyesi uzundur ve benim sıkıntı yolum inişli çıkışlıdır, dedi (Rûşen, 1994, s. 47).”

Pîr Mahmûd b. Pîr Alî'nin Bahtiyâr-nâme mesnevisinde de pek çok diyalog parçasına rastlanılır. Eserde geçen bu diyalog parçaları kahramanların duygu ve düşüncelerini aktarmada yardımcı olur.

Dirildi cümle Bū Şābir katına

Didiler uşbu hālî hizmetine

Ki bu iklîmi ol dirrende arslan

Görürsüz kim ne resme kıldı vîrân

Bu il anuñ elinden cāna yetdi

Ki barmaklar ağızda kına yetdi

Eger sen bizüm-ile yār olursañ

Bu işe hem-dem ü hem-kār olursañ

Bir iki köy dirilürüz kamumuz
Bu şîrûn derpeyince oluruz biz
Uravuz şâyed ol şîr-i zebânı
Ki halka degmeye anuñ ziyânı
Bu kez Bû Şâbir eydür bu haţadur
Ki bu iş pâdişâhlara 'aţadur
Ra'ıyyet olanuñ işi degül bu
Mülûkuñdur hemân bu resm-ile hû
Ki sulţânlardan artuğ kişi anı
İderse bilünüz kim tıldı kanı
Ra'ıyyet şîr-ile çün ura pençe
Kıolını karşı dutmış ola rence
Bu işde dağı girü şabr idün siz
Ki bunuñ gibi iş degül işünüz
Egerçi igne olur yiti vü cüst
Velikin çide işinde olur süst
Bunuñla dağı it delmege yarar
İvit süñü gib'olmaz kalbi yarar
Bu hâle dağı şabr itmek gerekdür
Bu gavra şabr-ıla yitmek gerekdür
Ki her kaţre olur şabr-ıla gevher
Taħammülsüz kişi olmadı şafder (b. 1255-1269)

Ömer'in Bahtiyâr-nâme eserinde pek çok diyalog örneğine rastlanılır. Bu diyaloglar olay örgüsünde metin halkalarını birbirine bağlama ve devam ettirme fonksiyonuyla kullanılır.

Didi bâzîrgâna biz virdük haqın
Belki artuğ dağı virdük biz yaqın

Çünkü bâzîrgân bu sözi dinledi

Duruban ol bege tahsîn eyledi

Didi ummazdum dükelin viresin

Tâ ki haqqumı kamu degüresin (b. 556-558)

Kısaca ifade edersek; diyalog, kahramanların duygu ve düşüncelerini aktarmada okuyucuya olanak sağlar. Üç eserde de diyalog tekniğine rastlanılır. Bu diyalog örnekleri olay örgüsünde metin halkalarını birbirine bağlama ve devam ettirme fonksiyonuyla kullanılır.

3. 8. İç Çözümleme Tekniği

İç çözümleme yöntemi, anlatıcının araya girerek kahramanın duygu ve düşüncelerini okuyucuya aktarmasıdır (Tekin, 2001, s. 260).

Lüm’atü’s-sirâc li Hazreti’t-tâc’ın alt hikâyesi olan Dâdbin Şâh’ın Hikâyesi’nde Kâmkâr’ın kızı, başına gelen musibetlerden kurtulmak için ibadet eder. Anlatıcı onun içinde bulunduğu hâli yorumlar.

“Aciz bir duruma düşmüş ve yolunu kaybetmiş bir kimseden başka, onun kaderine kim ah çekebilir (Rûşen, 1994, s. 149).”

Pîr Mahmûd b. Pîr Alî’nin Bahtiyâr-nâme mesnevisinde padişahın çocuğunun olmaması hakkında anlatıcı aynı tekniği kullanarak yorumda bulunur.

Hicâz iklîminüñ sulţânı-y-ıdı

‘Atânuñ yiri ‘adlûñ kânı-y-ıdı

Yoğ-ıdı milk ü mālına nihâyet

Velîkin nesle yoğsul-ıdı gâyet (b. 2596-2597)

Ömer’in Bahtiyâr-nâme eserinde anlatılan Tacirin Hikâyesi’nden aşağıya aldığımız bölüm, bu tekniğin kullanımına örnek verilebilir.

Tağrı rahmet eylesün cömerdlere

Kim bular dermân ider dertülere

İtmeginden big kişileri Çalab

Ruzi kılsun neye kılursa taleb

Çün bir aqça harc iderse ehl-i dil

Anı görüp guşşadan olur baḥl

Māl dahı oldur ki kişı ḥarc ide

Zer diyü anın da adın derc ide

Güci yitdügince yiye yidüre

Halka dāyim zıkr-i ḥayrı didüre (b. 537-541)

Kısaca ifade edersek; anlatıcı araya girerek kahramanın duygu ve düşüncelerini okuyucuya aktarır. Lüm’atü’s-sirâc li Hazreti’t-tâc, Pîr Mahmûd b. Pîr Alî’nin Bahtiyâr-nâme mesnevisi ve Ömer’in Bahtiyâr-nâme eserinde anlatıcı araya girer ve yorumda bulunurak iç çözümleme tekniğinin kullanım alanına örnek verilebilir.

3. 9. İç Monolog Tekniği

Okuyucuyu kahramanın iç dünyasıyla karşı karşıya getiren bu teknik, anlatıcının varlığını ortadan kaldırarak, zihnin özgür ve etkin bir şekilde çalışmasına yardımcı olur. Bu sebepten dolayı iç monolog tekniğinin kullanıldığı bölümlerde cümleler günlük konuşma dilinin doğallığına yaklaşır ve gerçekliğin doğal bir akışla ortaya çıkmasıyla beraber anlatıya doğallık kazandırılır.

İç konuşma ve yaşanmış söz insanın iç dünyasını yansıtmak, okurlarla roman kahramanlarını karşı karşıya getirerek özdeşlik kurması için modern anlatım araçlarıdır (Tepebaşılı, 2012, s. 209).

Lüm’atü’s-sirâc li Hazreti’t-tâc metninin alt hikâyesi olan Kuyumcunun Hikâyesi’nde başkahramanın padişahın yanından ayrılmasına müsaade etmemesi ve eşine, çocuklarına hasret kalması üzerine kendisiyle konuştuğu bölüm, iç monolog tekniğinin kullanımına örnek verilebilir.

“Belki padişah benim çocuklarıma acır, canıma ve gönlüme şefkat gösterir, beni karımın ve çocuklarımın yanına tekrar gönderir. Biraz daha bekleyeyim (Rûşen, 1994, s. 57).”

Pîr Mahmûd b. Pîr Alî’nin Bahtiyâr-nâme eserinde ise Tacirin Hikâyesi’nde başkahramanın kendisiyle konuştuğu bölüm, bu tekniğin kullanımına örnek gösterilebilir.

Görür bî-çâre bâzîrgân anı

Ki yokdur uşda maḥşülûḡ girânı

Öginde dir ki baḡa uşbu diḥḳân

Virüben haqqumı itmezse ihsân
Elümden ne gelür ben n'idiserem
Bu güçden dâda kime gidiserem
Yig oldur kim ben elüm-ile alam
Kimesne görmedin kuyıya şalam
Eger virür-ise haqqumı baña
Bu alduğum girü virem aña
Bunı didi vü çok dahl aldı tâcir
Oğurlayın kuyıya şaldı tâcir (b. 772-777)

Ömer'in Bahtiyâr-nâme eserinde ise Tacir'in Hikâyesi'nin başkahramanı olan tacirin deniz seferi için getirdiği mallarını kaybetmesi üzerine kendisiyle konuştuğu bölüm, bu tekniğin kullanımına örnektir. Tacir içinde bulunduğu karışıklığın ortadan kalkması için ne yapması gerektiğini kendisine sorar.

Endişe kıldı ki bu benüm işüm
Ne kılam kim girü gide teşvişüm
'Âleme şarrâflık girdüm kılup
Uşda kaldum şimdi ser-gerdân olup
Çün muvâfık olmadı n'ider-isem
Ağu olur ger şeker yudar-ısam
Yegrek oldur bir arada oturam
Gönlümi küllî seferden götürem
Zıra her esrüklüğün humârı var
Kanda kim derd var-ısa tımârı var
Her ki ma'sûk cevri ni ol görmedi
Vaşlına ma'sûkunı hiç irmedi (b. 500-505)

Kısaca ifade edersek; eserlerde kullanılan iç monolog tekniği, kahramanların iç dünyasında yaşadığı şeyleri kendisiyle konuşarak aktarması, tekniğin kullanım alanına örnektir. Üç metinde de kahramanlar yaşadığı olayları kendi iç dünyasında sorgulayarak aktarır.

3. 10. Bilinç Akımı Tekniği

Bu teknik, iç konuşmanın düzensiz hâlidir. Bireyin duygu ve fikirleri, seri ancak düzensiz olarak şekillenen bir iç konuşma hâlinde verilir. Nitelikleri bakımından bilinç akımı, hem bir anlatım tekniği hem de eserin anlatı dokusunu ve kişilerin sunuluşunu sağlayan bir mekanizmadır (Tekin, 2001, s. 269).

Lüm'atü's-sirâc li Hazreti't-tâc metninde bilinç akımı tekniğe rastlanılır. Kadınların Aldatmacalarına Dair Hikâyesi'nde Kayser'in kızının yaşadığı olaylar neticesinde kederlidir. Böyle kederli bir durumda karışık bir psikolojiyle farklı şeyler düşünür ve içinde bulunduğu psikoloji, bilinç akımı vasıtasıyla yansıtılır. Aşağıya aldığımız bölümde tekniğin kullanılmasına dikkat çeker.

Canımın güvenliği bahçemin servisiydi, yüzüne kavuşmaktan dolayı etrafım gül bahçesi gibiydi. Babam beni bu padişaha verince, akılsızlığımdan bu çocuğun durumunu sürekli gizleyip, hasret ve acılarla yaşamımı sürdürüyordum. Ayrılığının acısı son aşamaya varıp sabrım ve huzurum kalmayınca, sonunda çeşitli hilelere başvurarak onu Rum ülkesinden getirttim. Sadece bakarak gönlümü avutuyor ve yalnızca görerek üzüntümü gideriyordum. Bir gün tesadüfen onu yalnız buldum. Tıpkı susamış bir insanın berrak suyu bulması ya da âşığın düğün gecesini sevgilisine kavuşması gibi aşırı özlem ve sevgiden dolayı onu kucakladım. Misk gibi kokan saçlarını koklayıp nergise benzeyen gözlerini öptüm. Tesadüfen bu durum iftira ve dedikodu yoluyla padişahın kulağına ulaştı ve o da benim biricik evlâdımın başını kestirdi (Rûşen, 1994, s. 136-137).

Pîr Mahmûd b. Pîr Alî'nin Bahtiyâr-nâme eserinde anlatılan Kadınların Aldatmacalarına Dair Hikâyesi'nde Bahtiyâr, suçsuzluğunun sonunda anlaşılacağını ve sabretmesi hâlinde günahının hükümdarın boynunda olmayacağını söyleyerek, iç konuşma gerçekleştirir. Bu da tekniğin kullanılmasına dikkat çeker.

Benüm hâlümde dahı şâh-ı a'zam

Gerek kim terk ide ta'cili bu dem

Ki şabr-ıla biline şonra hālüm

Şehüh boynına olmaya vebālüm (b. 2362-2363)

Ömer'in Bahtiyâr-nâme eserinde ise bilinç akımı tekniği, çerçeve hikâye içerisinde kullanıldığı dikkat çeker.

Tedbiriyle irüben rāst eyledüm

Cümle a'dāsın anu níst eyledüm

'Ākıbet gör kim baa ne işledi

Halk içinde beni rüsvây eyledi

Ol kişi kim beni şöyle eyleye

Bir kıyās it kim size ne eyleye (b. 287-289)

Kısaca ifade edersek; eserlerde kullanılan teknik, kahramanların yaşadığı karmaşık olayları iç konuşmalar halinde gerçekleştirir. Eserlerde kahramanların yaşadığı olaylar bilinç akımı vasıtasıyla aktarılır. Üç eserde de bilinç akımı tekniğinin kullanıldığı alanlara örnekler verilir.

Lüm'atü's-Sirâc li Hazreti't-Tâc ve Anadolu sahasında yazılan iki Türkçe Bahtiyâr-nâme mesnevisini teknik yapı bakımından karşılaştırılan çalışmanın bu bölümünde ulaşılan sonuçlar kısaca şöyle ifade edilebilir:

Üç eserde ortak kullanılan teknikler; anlatma, gösterme, mektup, diyalog, özetleme, iç monolog, leitmotiv, bilinç akımı, iç çözümleme ve montajdır. Eserlerde diyalog parçalarına yer vererek kahramanlarının psikolojik ve sosyal konumları hakkında bilgi sahibi edinilir. Anlatma ve gösterme tekniği incelendiğinde tahkiyeye dayalı eserlerde, birlikte kullanılmıştır. Lüm'atü's-Sirâc li Hazreti't-Tâc'ta, Pîr Mahmûd b. Pîr Alî'nin Bahtiyâr-nâme mesnevisinde ve Ömer'in Bahtiyâr-nâme eserinde geçen diyalog parçaları anlatma ve gösterme tekniğinin bir arada kullanıldığına örnek verilebilir. Üç mesnevide de diyalog parçaları, olayları geliştirirken anlatı halkalarını da birleştirir. Lüm'atü's-sirâc li Hazreti't-tâc metninde ayrıntılı tasvirlerle yer verilirken, Pîr Mahmûd b. Pîr Alî'nin Bahtiyâr-nâme ve Ömer'in Bahtiyâr-nâme eserinde ayrıntılı tasvirlerle yer verilmez. Özetleme tekniği kullanılarak hikâyede geçen olayları gereksiz ayrıntılardan uzak tutarak belli başlı çizgi ve yön çerçevesinde olaylar okuyucuya aktarılmıştır. Üç eserde bu tekniğin kullanım alanları görülür. Leitmotiv tekniği üç eserde aynı kişiye ithafen sık sık tekrarlanan 'sabır' kelimesi

etrafında şekillenmiştir. Ebu Sâbir'in, sabırlı olması ve sık sık bu kelimenin tekrarlanması bu tekniğin kullanım alanına örnek verilir. İç monolog tekniğinde, kahramanların iç dünyasında yaşadığı şeyleri kendisiyle konuşarak aktarması tekniğin kullanım alanına örnektir. Üç metinde de kahramanlar yaşadığı olayları kendi iç dünyasında sorgulayarak aktarır. İç çözümle tekniğinde, anlatıcı araya girerek kahramanın duygu ve düşüncelerini okuyucuya aktarır. Bilinç akımı tekniğinin kullanım alanını incelendiğinde, kahramanların yaşadığı karmaşık olayları iç konuşmalar halinde gerçekleştirir. Eserlerde kahramanların yaşadığı olaylar bilinç akımı vasıtasıyla aktarılır. Üç eserde de bilinç akımı tekniğinin kullanıldığı alanlara örnekler mevcuttur. Mektup tekniği; anlatıya canlılık kazandıran mektup tekniği, olay örgüsünü devam ettirir. Kahramanların duygu ve düşüncelerini doğrudan aktarmasına olanak sağlar. Üç eserde de mektup örneklerine rastlanılır. Metin halkalarını birleştirir. Montaj tekniği, metin içerisinde kalıp hâlinde eserin yapısında kullanılan montaj tekniğinin kullanım alanları, üç eserde de ayet ve sure iktibaslarıdır.

4. SONUÇ

Anadolu sahası Türkçe Bahtiyâr-nâme mesnevileri üzerine karşılaştırmalı bir incelemeyi amaçlayan çalışmada elde edilen sonuçlar kısaca şöyle ifade edilebilir:

Çalışmanın ana kaynağını oluşturan Bahtiyâr-nâme, mesnevi nazım şekli ve çerçeve hikâye tekniğiyle yazılmış bir eser olup bir ana hikâyeye bağlı olarak anlatılan dokuz alt hikâyeden oluşur. Çerçeve hikâye içerisine gizleme amacı duyulmadan dokuz alt hikâyeden oluşan Bahtiyâr-nâme mesnevileri, macera ögesinin de eşlik ettiği okuyucuya öğütler veren eserlerdir. Hikâyelerin tümü başkahramanın tanıtımı ile başlar. Hikâyelerin sonucunda öğütler verilir. Bahtiyâr-nâme mesnevileri materyal unsurlar açısından karşılaştırıldığında olay örgüsü, kişiler, zaman, mekân, fikir ve dil-üslup başlıkları altında birtakım farklılıklar ve benzerlikler tespitler edilmiştir. Olay örgüsü incelendiğinde çerçeve metnin hikâyesinde birtakım farklılıklar ve benzerlikler ele alınmıştır. Alt hikâyelerde de birtakım farklılıklar ve benzerlikler görülmüştür. Kişi, zaman ve mekân gibi unsurların farklılıklarına ve benzerliklerine yer verilmiştir. Kişiler, hikâyelerin kişi kadrosunu kullanmaları yönüyle karşılaştırılmasında bazı farklılıklar tespit edilmiştir. Alt hikâyelerde ikinci dereceden kişilerin farklılıkları tek tek açıklanmıştır. Zaman, eserlerde kronolojik olarak ilerler. Ancak birtakım farklı zaman ifadelerine yer verildiği kaydedilmiştir. Lüm'atü's-sirâc li Hazreti't-tâc'ta, Ömer'in Bahtiyâr-nâme'sinde ve Pîr Mahmûd b. Pîr Alî'nin Bahtiyâr-nâme eserinde mekanların bir kısmı tarihî gerçekliğe sahipken bir kısmı ise kahramanların bulundukları mekânların isimleri çoğu kez kaydedilmez. Eserlerde bazı mekânların isimlerinin kaydedilmediği görülür. Açık ve kapalı mekânlarında olduğu bölümler incelenmiş ve örneklendirilmiştir.

Alt hikâyeler, fikri yapıda bir bütünlük içinde yer alır. Sabretme, acele etmeme, iftirayla günahsız kişileri suçlamama ve aslını bilmeden bir işi yapmama gibi doğru davranış kalıpları, hikâyelerde sıklıkla kullanılır. Kaynak metnin Türkçeye çevirisi, aslına bağlı bir sadeleştirmedir. Bu nedenle çalışmada karşılaştırmaya Lüm'atü's-Sirâc li Hazreti't-Tâc'ın dil ve üslubu dâhil edilmez. Pîr Mahmûd b. Pîr Alî'nin Bahtiyâr-nâme ve Ömer'in Bahtiyâr-nâme eserinde dil sade sayılabilecek bir Türkçeyle kaleme alınmıştır. Atasözleri, deyimler ve ikilemeler sıklıkla kullanılmıştır. Beyit sayısı bakımından Pîr Mahmûd b. Pîr Alî'nin Bahtiyâr-nâme ve Ömer'in Bahtiyâr-nâme eserinde farklılık görülmüştür. Pîr Mahmûd b. Pîr Alî'nin Bahtiyâr-nâme'sinde 2792 beyit, Ömer'in Bahtiyâr-nâme eserinde ise 2429 beyit bulunur. Pîr Mahmûd b. Pîr Alî'nin Bahtiyâr-nâme'sinde başlıklar Farsça, Ömer'in Bahtiyâr-nâme eserinde ise Arapça yahut Farsçadır. Pîr Mahmûd b. Pîr Alî'nin Bahtiyâr-

nâme'si, aruzun *mefâ'ilün/ mefâ'ilün/ fe'ülün* vezniyle kaleme alınmıştır. Farklı vezinlerde yazılmış on gazel bulunmaktadır. Ömer'in Bahtiyâr-nâme'sinde *fâ'ilâtün/ fâ'ilâtün/ fâ'ilün* vezniyle kaleme alınan eserde, ana metinle aynı vezinde kaleme alınmış on gazel yer almaktadır. Her iki eserde de Eski Anadolu Türkçesi devresinden sonra kullanımdan düşmüş pek çok kelime bulunur. Eserde bir beyitin aynı mısrasında aynı anlama gelen hem Türkçe hem de Arapça kelime bir arada kullanılır.

Mesneviler teknik yapı bakımından karşılaştırıldığında ise, alt hikâyelerde anlatma, gösterme, mektup, diyalog, leitmotiv, özetleme, bilinç akımı, iç monolog, iç çözümleme ve montaj gibi ortak anlatı teknikleri kullanılmıştır. Eserlerde diyalog parçalarına yer vererek kahramanlarının psikolojik ve sosyal konumları hakkında bilgi sahibi edinilir. Farklı anlatı teknik kullanıldığı da görülmüştür. Lüm'atü's-sirâc li Hazreti't-tâc metninde ayrıntılı tasvirlerle yer verilirken, Pîr Mahmûd b. Pîr Alî'nin Bahtiyâr-nâme ve Ömer'in Bahtiyâr-nâme eserinde ayrıntılı tasvirlerle yer verilmez. Kullanılan teknikler hikâyeye canlılık kazandırarak okuyucunun merak ve heyecan duygusunu oluşturur. Aynı zamanda farklı bakış açılarından yararlanılmasına ve kahramanların duygu ve düşüncelerinin de aktarılmasına olanak sağlar.

Fars edebiyatındaki kaynak metni, farklı şekillerde kullanan ve değişikliklere giden bu mesnevi metinleri üzerine karşılaştırmalı olarak hazırlanan bu çalışmanın; XIV-XV. asır Türk edebiyatı, mesnevi araştırmaları, teknik yapı çalışmaları, karşılaştırmalı edebiyat uygulamalarına teorik ve pratik olarak katkı sağlayacağı öngörülmektedir.

5. KAYNAKLAR

- Aktaş, Ş. (1991). *Roman Sanatı ve Roman İncelemesine Giriş* (2. Baskı). Akçağ Yayınları.
- Ateş, A. (1948). *Sindbad-nâme*. MEB Basımevi.
- Aytür, Ü. (1977). *Henry James ve Roman Sanatı*. AÜDTCF Yayınları.
- Bilkan, A. F. (2018). *Osmanlı Zihniyetinin Oluşumu Kuruluş Devrinde Telif ve Tercüme*. İletişim Yayınları.
- Çetin, N. (2015). *Roman Çözümleme Yöntemi*. Akçağ Yayınları.
- Çubukçu, M.(2020). “İslami Döneme Ait Uygur Harfli Türkçe Metinlerin Yazım Özellikleri”, *ÇÜTAD*, 5 (2), 512.
- Deny, J. (1934). “Bahtiyâr-nâme”, *The Encyclopedia of Islam*, 4, Leiden, 284.
- Devellioğlu, F. (2015). *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lugat* (31. Baskı). Ankara Kitabevi Yayınları.
- Elgeren, F. Ş. (2024). Tasvir (Betimleme) Tekniğinin Anlatının Zamanı ve Ritmine Tesiri Üzerine Bir Tasnif Denemesi. *Korkut Ata Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 14, 364-385.
- Emil, B. (1989). *Reşat Nuri Güntekin*. KB Yayınları.
- Fidan, G. (2012). Sindbâdnâmelerden Hareketle Çerçeve Hikâye Geleneğinde Metinlerarasılık: Tûtî Hikâyesi Örneği. *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, (8), 67-88.
- Kaplan, E. (1999). Bir Edebî Tür Olarak Mektup ve Türk Edebiyatındaki Yeri. (Yayımlanmamış Yüksek lisans Tezi). Mersin: Mersin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
- Kaplan, M. (1976). *Türk Edebiyatı Üzerine Araştırmalar*. Dergâh Yayınları.
- Kaplan, M. (2011). *Türk Edebiyatı Üzerine Araştırmalar (Tip Tahlilleri-Türk Edebiyatında*

- Tipler*) (8. Baskı). Dergâh Yayınları.
- Kartal, A. (2018). *Doğu'nun Uzun Hikâyesi* (3. Baskı). Doğu Kütüphanesi.
- Kavruk, H. (1998). *Eski Türk Edebiyatında Mensur Hikâyeler*, MEB Basımevi.
- Köprülü, F. (1970). “*Bahtiyâr-nâme*”. İslâm Ansiklopedisi, (2, 241-242), MEB Basımevi.
- Kutluk, İ. (1949). “Sindbad-nâme”, *İÜTDED*, 3(3-4), 351-367.
- Moran, B. (1982). “Romanda Tip Olgusu ve Tipin İşlevi”. *Yazko Edebiyat*, 24, s. 94-100.
- Rûşen, M. (1994). *Lümâtü's-sirâc li Hazreti't-tâc (Bahtiyâr-nâme)*. T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Sarıkaya, E. (2021). “Klâsik Türk Edebiyatı Tarihinde Adı Bilinmeyen Bir Şair: Ömer”, *JOSHAS*. (47). 2492-2499.
- Sarıkaya, E. (2021). “Ömer'in Bahtiyâr-nâme Adlı Eserinin Yazma Nüshası Üzerine Tespitler”, *Smart Journal*, 53, 3154-3165.
- Sarıkaya, E. (2022). *Ömer-Bahtiyâr-nâme*. Paradigma Akademi Yayınları.
- Sarıkaya, E. (2023). *XIV. Asır Mesnevilerinden Pîr Maḥmūd b. Pîr 'Alî'nin Bahtiyâr-nâme'si (Giriş-Şekil ve Muhteva İncelemesi-Metin)*. Paradigma Akademi Yayınları.
- Sarıkaya, E. (2024). Bahtiyâr-nâme Mesnevilerindeki Masal Unsurları Üzerine Bir İnceleme, *Folklor/Edebiyat*, 30(118), 353-376.
- Sevinçli, V. (1992). *Bahtiyâr-nâme (Metin-İndeks)*. [Basılmamış Yüksek Lisans Tezi]. Yüzüncü Yıl Üniversitesi.
- Şengül, M. B. (2010). Romanda Mekân Kavramı, *Ululararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*. 3(11), 529-538.
- Tekin, M. (2001). *Roman Sanatı (Roman Unsurları I)*. Ötüken Neşriyat.
- Tepebaşılı, F. (2012). *Roman İncelemesine Giriş*. Çizgi Kitabevi.
- Thury, J. (1331). “Türk Dili Yadigarları”, Çev.: Ragıp Hulusi, *MTM*, 2, (4), 90.

Tokmak, A. N. (1991). “*Bahtiyâr-nâme*”, DİA, (C. 4). TDV Yayınları.

Ünver, İ. (1986). “Mesnevi”, *Türk Dili-Türk Şiiri Özel Sayısı II (Divan Şiiri)*. 415-417, 430-563.

